Rbl. 6 90

E. Võgodskaja 1950.

E. VÕGODSKAJA

VIHALEEK

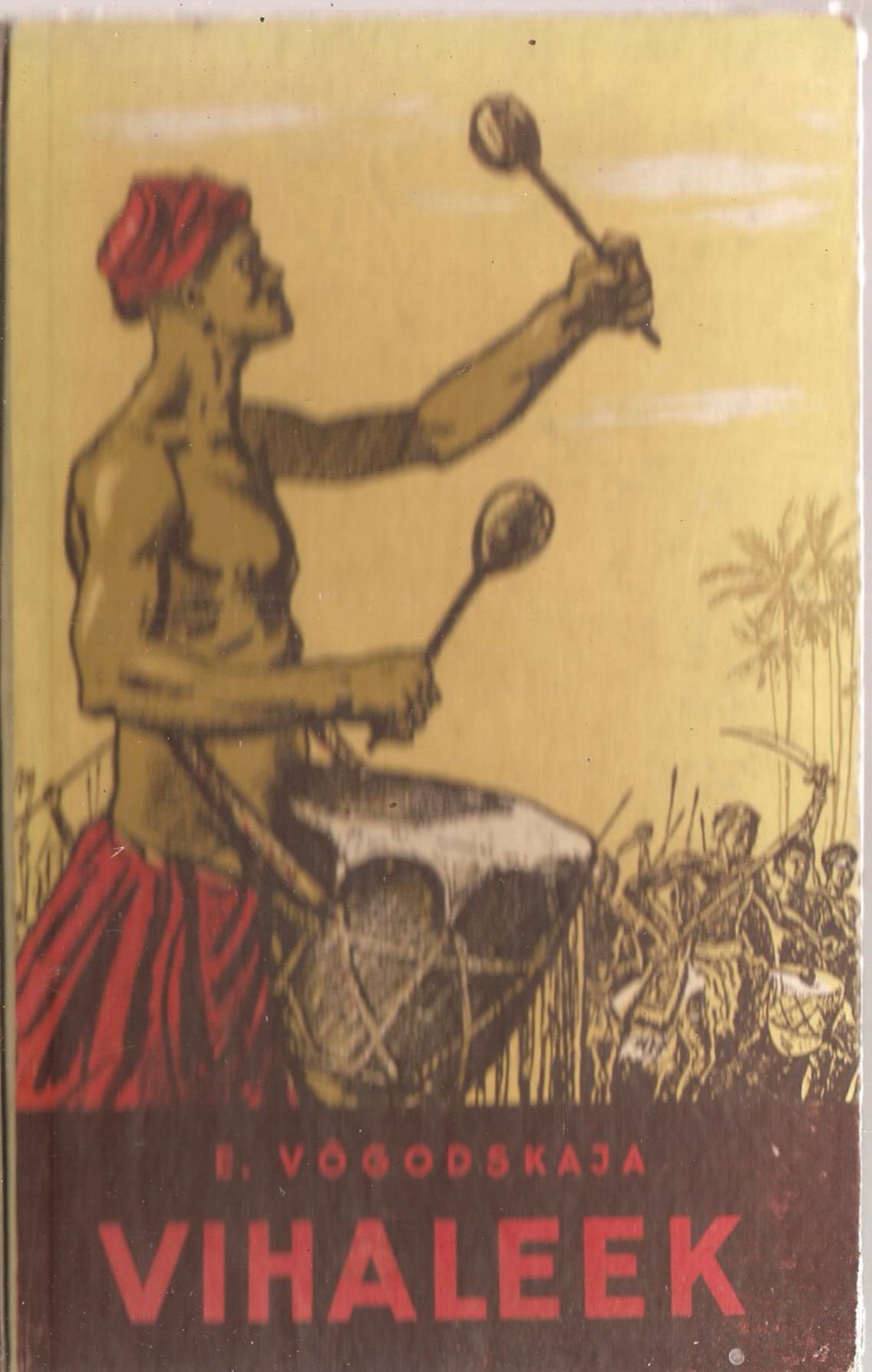

E. VÕGODSKAJA

VIHALEEK

Originaali tiitel:

Э. Выгодская

ПЛАМЯ ГНЕВА

Государственное Издательство Детской Литературы
Министерства Просвещения РСФСР.
Москва 1949 Ленинград.

Tõlkinud H. Dresen.

Illustreerinud N. Kotšergin.

Kaane kujundanud E. Okas.

Esimene osa

VÜRTSISAARED

E. Võgodskaja

VIHALEEK

EESTI
RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1951

Esimene peatükk

PÕRGU PANORAAM

Üks kontrolör lamab raskelt haigena, teine põgenes, kolmas lasti maha. Kust võtta inimesi? . . . Kas laevaga Bataviast siis tõesti ka seekord ei saadeta ustavat inimest?

Ülem-Padangi resident[1] kindral Michels ajas habet oma kindrali-bangalo bambusverandal.

«Taimekultuuride-süsteem!» mõtles ta ärritatult. «Kakao- ja suhkruistandused Sumatral, läbipääsmatutes metsades, metsistunud mägede nõlvadel . . .» Kindral oli vihane. «Ole lahke ja istuta igas kampongis[2] aasta jooksul vähemalt kakssada kakaopuud . . . Hea on neil Jaaval kultuurtaimede-süsteemist

[1] Resident — Hollandi kõrgeim riigiametnik, Indoneesia teatava haldusala ülem.

[2] Kampong — malai asula Sumatra mägistes kohtades.

lobiseda! Seal viivad ühest dessast[1] teise siledad teed, seal elavad alandlikud jaavalased, kindla eluasemega rahulik rahvas. Kui need härrased India Nõukogust suvatseksid siia Sumatrale, Ülem-Padangi, tulla! . . . Tompis põletati maha terve hollandi asula, Tanabatus on ülestõus, Natalis vandenõu. Natali kontrolör van Kleeren leiti mineval nädalal sinisekstõmbunult ja tursunult, tabatuna mürgisest noolest. Taimekultuuride-süsteem! . . . Katsu sundida neid kollasilmalisi oma põllule riisi asemel istutama kakaopuid või juurima kände selleks, et muuta maa suhkruistanduseks! . . .»

Kobrutav seebivaht kattis kindrali põski; vahust paistsid välja ainult tumedad vurrud ning suur punane nina, mis sarnles valminud punapipra-kaunaga.

«Neil Batavias on hea istuda ja pabereid koostada! «Võtta tarvitusele abinõud teede ehitamiseks rannikult tähtsaimate sisepunktideni . . .» Heidaksid nad kord pilgu sellele põrgu panoraamile! Lähima kampongini on vaja kaks päeva jõgepidi ülespoole sõita, üle madalikkude ja läbi kärestikkude, tungides siis läbi tihedatest metsadest, ning ööseks tuleb veel võimalikult kõrgele puu otsa ronida, et mitte sattuda tiigri kollaste käppade vahele või malai küti piigi otsa. Mäed, sood, elevanditallatud rajad; mägede vahel on õõtsuv soomaa, kuhu rinnuni võib sisse vajuda . . . üleval mägedes lõhkevad palavusest hanesuled, all soos kleepub paber niiskusest kokku; malaaria, tüüfus; neetud maa! . . .»

«Uus amtenar[2] Bataviast,» teatas teener-malailane.

Sisse astus üheksateistkümne-aastane noormees, heledate sassis juustega, mantli asemel oli tal õlgadel vana pleed, jalas kitsad hallid püksid, käes reisukott.

«Eduard Dekker,» esitles end noormees. «Mind saadeti teie käsutusse, ekstsellents.».

[1] Dessa — küla Jaaval.
[2] Amtenar — ametnik.

Resident Michelsi punane nina tõmbus lillaks.

«Nad on hulluks läinud! Nähtavasti pole seal, Batavias, enam inimesi järele jäänud, kui nad siia saadavad kas segaverelisi või alaealisi lapsi! . . .»

«Istuge, mijnheer[1] Dekker,» ütles kindral. «Kardan, et see on eksitus.»

«Milles on eksitus, ekstsellents?»

Kindral pühkis käterätiga kaela.

«Selles, et teid siia saadeti.»

Kuid Eduard Dekker vaatas Michelsile otse näkku ega löönud silmi maha kindrali rahulolematu pilgu ees.

«Ma palusin end määrata just siia, Sumatrale,» seletas Eduard.

«Nähtavasti tunnete halvasti Ülem-Padangi elutingimusi!» vihastus kindral. «Ega see pole teil siin Jaava, kus igal teeristmel on postiasutis, kaev ja sissesõiduhoov! Posti toimetatakse siia kord nädalas malai praul[2]. Naaberkampongi tuleb teil sõita kaks ööd-päeva lamedapõhjalise paadiga, mida need kollasilmalised ritvade abil kiirustamata edasi liigutavad, oma laule laulavad ja öösiti suplevad, ning kindlasti satub neist kaks või kolm teekonna jooksul krokodilli hammaste vahele! . . . Kampongis võtab teid malai datu[3] vastu lahkete sõnadega ning tapab külalise auks kõige rasvasema pühvelhärja, aga tagasiteel ootab teid põõsa taga kampongi parim laskur vibu või sumpitaniga[4]. Ent malai laskurid, ütlen teile, tabavad kanakulli lennult. Nad teritavad noole ülemisse ossa kuketiivakese või konksukese või isegi rattakese, satub aga säärane nool kõhtu või ribide vahele, siis võetakse see välja juba koolnu kehast.»

[1] Mijnheer — (häälda: méneer) — härra.
[2] Prau — malai paat.
[3] Datu — batakkide külavanem.
[4] Sumpitan — katapulditaoline viskevahend.

«Ma tahtsin just siia, ekstsellents,» ütles Eduard. «Mulle näib, et kümne kuni viieteistkümne aastaga võib kogu Padangi muuta õitsvaks aiaks!»

«Olete liiga palju raamatuid lugenud!» ägestus kindral. «Hüva, sõitke Natalisse, seal vabanes parajasti kontrolöri koht.»

Teine peatükk

UUS KONTROLÖR

Eduard saabus Natali õhtu eel.

Malai majade teravaharjalised katused, mis sarnlesid lootsikutega, milledel põhi ülespoole pöördud, laskusid poolsõõris madalale rannale. Ees laius tuhandete ja tuhandete miilide ulatuses ookean, kaugele Aafrikani, Aafrika Natalini, mis asub teisel pool ookeani.

Kaldaäärsete pipraistanduste taga, madalate viljakate saueküngaste taga kerkis musta müürina troopikamets.

Vanamees-maksukoguja oli Eduardi kaldal vastu võtmas. Vanamehel oli seljas sinine vormikuub ja jalas lühikesed põlvini ulatuvad puuvillased püksid. Vormimütsi üle oli seotud valge kalts, mis kaitses kõrvu ja kaela moskiitode eest.

«Kliima!» seletas vanamees. «Siin, troopikamaal, ei saa vormiriietusest täpselt kinni pidada.»

Maksukoguja näitas Eduardile kontrolöri bangalot.

Bambusest bangalo seisis eemal kingul.

«Kas siin pole kedagi?» küsis Eduard.

Madalast juurdeehitisest, mis oli köögiks, väljus kõhn malailane rohelise peamähisega — tendangiga. Malailane ajas end lävel sirgu, asetas käed ristamisi rinnale ning tegi Eduardi ees sügava kummarduse.

«See on Temal, eelmise kontrolöri teener,» seletas maksukoguja. «Ta võib ka teid teenida, mijnheer Dekker.»

Malailane pani uuesti käed ristamisi ning kummardas sügavalt.

«Hüva,» ütles Eduard.

Ta astus bangalosse.

Ebameeldiv värin läbis Eduardi: laual seisis puutumatult taldrik hallitunud riisiga, just nagu oodates kedagi, kes lõunale tulemata oli jäänud.

«Kas eelmine kontrolör sõitis siit ootamatult ära?» küsis Eduard vanamehelt-maksukogujalt.

Keegi ei vastanud talle. Eduard pöördus: vanamees oli juba kadunud.

Eduard läks teise tuppa. Ta nägi voodit, mis oli magamiseks valmis seatud. Mitmepäevane tolmukord kattis patja, linasid ning tagasi heidetud voodivaipa.

«Mis see tähendab? Mis juhtus eelmise kontrolöriga? . . .»

Temal seisis endiselt oma köögiuksel.

«Tule siia, Temal!» palus Eduard.

Kuid Temal ei nihkunud lävelt.

«Tule siia!» kordas Eduard. «Jutusta mulle, mis siin juhtus.»

Temal vaikis.

«Kas ta suri?» küsis Eduard, osutades söömatajäänud riisile.

Temal raputas ehmunult pead ega lausunud sõnagi.

«Valmista mulle ase,» ütles Eduard. «Korista see kõik,» ta osutas tolmustele linadele, «ning võta kohvrist puhas pesu.»

«Pole vaja, toean[1]!» ütles Temal. Ta pani anuvalt käed kokku ning kummardades sügavalt puudutas otsmikuga läve. «Ära jää majja, toean. Parem ööbi siin!»

Ta osutas oma juurdeehitisele.

Eduard vaatas ringi. Aknail polnud klaase, ööseks seati

[1] Toean — härra (malai keeles).

ette pilliroost katted; kõikuvas põrandas olid hiiglasuured praod.

Eduardile tundus õudne veeta öö ses võnkuvas vihmavalinguist niiskunud bambusmajakeses.

«Hüva, ööbime siis köögis,» ütles Eduard.

Nad asusid juurdeehitisse. Temal puhus söed hõõgvele ja keetis soojutil kohvi. Eduard väljus madalale verandale. Päike loojus, ümberringi pimenes. Ta bambusmaja ümbrus oli täiesti söödis. Eduard tahtis verandalt aeda hüpata.

«Ära mine, toean, ära mine!» Temal haaras ta käest kinni.

«Miks? Mis see tähendab?»

«Kas sa siis ei näe? Siin on metsik koht! . . . Vaevalt pimeneb, ja juba hiilivad siin tiigrid . . . Ära enne hommikut, toean, kuhugi mine! . . .»

Öösel kuulis Eduard tõesti tiigri möirgamist. Kõik hääbus pimeduses, — maja õhukesed seinad oleksid nagu valvsaks muutudes tardunud. Eduard võttis välja püstolid, mis ta Padangist kaasa oli võtnud. Möirgamine ja raevune kähin kuuldusid üsna lähedalt, just nagu maja juures oleva tara tagant, siis eemaldusid nad jälle . . . Miski meelitas looma — mingi lähedane saak.

Eduard kuulis kaks korda kellegi kiljatust, ehmunud inimhääli, siis kukkus pimeduses miski prantsatades, ning tiiger turtsus raevunult nagu vihane kass.

Eduard ei saanud uinuda. Vaevalt hakkas koitma, kui ta tõusis ning ukse vahelt välja vaatas.

Koidueelses sinas märkas Eduard eemal, lagedal kohal, bambuspuuri kõrgetel tugedel mingit kummalist suure tuvikongiga sarnlevat ehitist. Eduard vaatles seda kaua, kuid ei saanud midagi aru. Ta heitis uuesti pikali ja magas hilishommikuni.

«Härra kontrolör!» äratas teda hommikul koputusega pikakasvuline, pealtnäha heasüdamlik sõjaväelane pikkade heledate vurrudega. «Lubage esitleda, härra kontrolör!»

See oli major de Ruyt, Natali garnisoni ülem.

«Mul on rõõm tervitada uustulnukit! Kas mu kurjategijad teid, härra kontrolör, maha ei löönud?»

«Missugused kurjategijad?»

«Need vangid seal. Neil on hea valvur,» naeratas de Ruyt. Ta näitas Eduardile lagendikul seisvat puuri, mida see koidu ajal oli märganud. «See on meie vangla!»

Jah, seal olid inimesed. Eduard nägi selgesti puuri varbade taga malailaste tõmmusid nägusid.

«Meie vahialustel on öösiti hea valvur,» ütles de Ruyt. «Päeval valvab neid pärismaalastest koosnev vahtkond, aga öösel, kui vahtkond lahkub, ilmub metsast ta asemele tiiger. Meie kõik tunneme juba seda tiigrit ta hääle järgi; malailased kutsuvad teda «matšang-kati'ks» — tiiger-valvuriks. Üks kurjategijaist tahtis põgeneda — meie vöödiline valvur rebis tal pea otsast.»

«Mis inimesed need on?» küsis Eduard.

«Eelmise kontrolöri mõrvarid,» ütles de Ruyt.

«Van Kleereni? Kas ta mõrvati?» küsis Eduard taandudes.

«Umbes nädala eest.»

«Mulle ei öeldud Padangis midagi! . . . Kes ta tappis?»

De Ruyt kortsutas kulme.

«Tapsid ta muidugi omad inimesed,» ütles de Ruyt. «Kohalikud malailased ei kannatanud välja. Kontrolör oli julm ning liiga ahne. Kuid resident tahab asja nii seletada, nagu oleks kõik juhtunud araablaste ässitusel. Atjeni sultan maksab tõesti sageli kätte äravõetud maade eest, saadab relvi malai küttidele. Resident sõidab ise siia vahistatuid üle kuulama.»

«Resident ise?» Eduardile näis, et ta teener Temal kõrvu teritas ning sealjuures nii imelikult vaatas, kuid midagi ei öelnud.

Rahvamurd ootas Eduardi ta bangalo bambusukse ees.

Siin oli noorukeid ja rauku, nad olid peenikesed kui ridvad. Kõhnad malailannad karmides džuuthilpudes sirutasid tema poole oma lapsi.

«Toean . . . Me oleme näljased, toean! . . . Meie põllud künti suhkruroo alla, meie ei ole sel kevadel kogunud kaht peotäitki riisi! . . .» hädaldasid naised. «Vaata meie lapsi! . . .»

Raugad veriste igemetega, palavikust punaste silmadega rüsisid trepiastmete juurde.

«Meie, toean, närime puukoort ja puujuuri! . . . Meie lapsed hukkuvad, süües metsas mürgiseid marju! . . .»

«Mind peksti, toean! . . .» kõhn, peaaegu täiesti mustanahaline nooruk trügis ettepoole. Ta nägu oli täis siniseid verimuhke, murtud käsi rippus nöörist sidemes. «Sinu manduurid[1] peksid mind, toean!»

«Temal, vaja muretseda hobune!» ütles Eduard kiirustades. «Juba homme sõidan läbi kõik oma jaoskonnad. Vaja vaadata, mis siin toimub.»

Kolmas peatükk

KES ON TIIGRIST TUGEVAM

«Tugev on puu ja tugev on raud! . . . Hai-la-a, hai-la-a!» Sadakond malailast raius mäekingu veerul troopikametsa. Nad laulsid:

Hai-la-a, hai-la-a, kes puust on tugevam?
Hai-la-a, hai-la-a, kes rauast võimsam?
Tiiger puust on tugevam, tiiger rauast võimsam,
tiiger puuoksi murrab ning painutab raudoda.

[1] Manduurid — järelevaatajad, vanemad, ka töö-ettevõtjad, kes ekspluateerivad töölisi.

Hai-la-a, hai-la-a, kes tiigrist tugevam?
Pühvelhärg on tugev, pühvelhärg on raske.
Pühvelhärjal võimsad sarved, pühvelhärjal tugevad sõrad.
Hai-la-a, hai-la-a, kes pühvelhärjast tugevam?

Inimene on tugev, inimene on kaval! . . .
Ta raiub metsa, ta taob rauda,
ta painutab pühvelhärja kaela ning sunnib enesele töötama.
Hai-la-a, hai-la-a, kes inimesest tugevam?

Orang-blanda[1] on tugev, hollandi toean,
hollandi ülem on kõigist tugevam! . . .
Ta on pühvelhärjast tugevam, tiigrist kavalam,
ta painutab inimese kaela ning sunnib enesele töötama.

Kirved rajasid teed tihedasse troopikametsarägastikku; raud muutus nüriks raiudes tugevaid tüvesid, vintskeid juuri . . . Puu on tugev, kuid raud on tugevam . . . Kus kirves ei võtnud, seal põletati. Kohati takistas mõni saja-aastane puu, mis oli mässitud liaanidesse, ja põimitud naaberpuude õhkjuurtesse, puu, mis oli kõva nagu pronks. Siis raiuti ümberringi mets maha ning pandi see puu põlema.

«Hai-la-a, hai-la-a, tuli on puust tugevam,» laulsid malailased. «Hai-la-a, hai-la-a . . .»

«Jälle murdsid sa kirvevarre, pagev kurat! . . .» Raielangiülem kallutas end sadulast ning kiskus katkise kirvevarre äärepealse malailase käest, kes kandis sinist peamähist. «Mine sinna!» Ülem osutas raielangi ääreosale.

Malailane läks sinna, kuhu tal kästi. Ta tuikus veidi; ta nägu oli üleni siniseks tõmbunud, huuled värisesid.

Troopikapalaviku tugev hoog pani ta võbisema.

Raielangi kaugemas osas juuriti kände. See oli raskeim töö, see oli karistuseks. Puude juurimisel töötasid inimesed

[1] Orang-blanda — valge inimene. Indoneeslased kutsuvad nõnda hollandlasi.

keset ülespööratud maakamakaid, päikesest soojendatud niiske mulla aurus, keset kihulasteparvi.

Manduur Aslim jooksis puutüvede vahelisel ülestuhnitud maal. Rutemini, rutemini! . . . Raielank tuleb kiiremini puhastada langetatud puudest: täna saabub Natalist uus amtenar. Täna, just kui kiustè, ei ilmunud tööle kaksteist meest: seitsmel oli tugev palavik, ülejäänud vähkresid hommikust saadik maas, nuttes nagu naised, arvatavasti olid nad öösel üleliia oopiumi suitsetanud . . . Ent see jooksik Šakir . . . Teda sunniti ka haigushoogude ajal töötama. Ta oli ära karanud indigo-istandustest. Veel enam — ta õhutas põgenema teisi. Ta seletas talupoegadele, et indigo kahjustab nende külve, rikub kümneiks aastaiks maa; ning talupojad põletasid taimed ja lahkusid istandustest. Ta tabati ning saadeti karistuseks raskeimatele töödele, metsa. Ta jooksis ka siit ära, ja saadi kätte ainult seepärast, et haigestus palavikku. Kinnivõtmisel ta sonis ja kui teda seoti, hammustas. Tal olid niisugused silmad! . . . Aslim kartis jooksikut.

«Mind saadeti sinu juurde, Aslim,» ütles Šakir.

Aslim hüppas kõrvale ja virutas nõtke bambuskepiga kõigest jõust vastu kändu.

«Paha vaim saatis sind siia! . . . Asu selle puu kallale!»

Kaheksa meest asus hiiglasuure langetatud tamarindipuu kallale. Ragisedes ja oiates kerkis puu maast. Surunud hambad kokku, seljad küürus, tegid mehed neli-viis esimest sammu. Äkki ei pidanud eespool keegi enam vastu.

«A-ai! . . . Päästke end! . . .»

Puu prantsatas maha. Neli malailast jõudis kõrvale hüpata, teised jäid maha puu ladva alla surutuina lamama.

«Tõstke! . . . Rutemini! . . .»

Mehed jooksid kohale, kergitasid puud. Kolm meest jäi lamama, üks roomas kõrvale.

«See on tema, jooksik! . . . Šakir! . . . Tema on selles süüdi, ma nägin! . . .»

Aslim jooksis lähemale ja lõi Šakirile kepiga selga.

Malailane istus kohmakalt maha ning hakkas pead kinni hoides oigama.

«Ära puutu temasse! . . . Sa ju näed, ta on haige! . . . Ära puutu temasse, Aslim!» ütlesid kõik korraga, astudes lähemale.

«Tema on selles süüdi, tema! . . . Tema laskis esimesena lahti, ma näġin!» Aslim peksis kepiga vastu Šakiri sinist mähist. Šakiril purskas veri ninast; ta tõstis käe ning määris sellega aeglaselt oma näo veriseks ja mullaseks. Puulatv oli teda tugevasti muljunud, ta ei olnud veel täiesti toibunud.

«Tõuse üles!» kisendas Aslim.

Nõtke kepp langes veel kord malailase sinisele mähisele. Ta ei tõusnud. Kurjad, põletikust punased silmad vaatasid manduurile otsa; pea ümber mähitud sinine kalts oli ainult veidi tumedam ta sinakakstõmbunud huultest.

«Ta on haige, sa ju näed, ta on haige! Teda ei oleks tohtinud tööle saata! . . .» kisasid malailased.

Lähedasest metsast hüppas välja võik hobune: keegi lähenes kiirelt traavides raielangile.

«See on uus amtenar! . . . Tõuse üles, koer, mul läheb veel sinu pärast halvasti! . . .»

Aslim tagus ja tagus kepiga vastu sinist mähist, märkamata, et mehel purskab veri suust ja ninast.

Ratsanik peatas oma hobuse. Ta heledad juuksed olid näole langenud, kübara olid talt puuoksad metsas ammu peast viinud. Asteltaimed olid kobarais Eduardi kuue külge rippuma jäänud, — hulk päevi oli ta juba läbi metsade kihutanud selleks, et tutvuda oma piirkonnaga.

«Arvatavasti ei teata pealinnas, Batavias, mis siin eemal sünnib,» mõtles Dekker naiivselt. «Teede ehitamisele aetakse inimesi väevõimul. Istandustes pekstakse inimesed poolsurnuks. Indigo- ja kohviistanduste alla küntakse mitte üks viiendik osa, vaid üle poole riisi- ja maisikülvipinnast, terved kampongid nälgivad! . . .»

Eduard ruttas ühest kampongist teise, ühest jaoskonnast teise jaoskonda. Ta püüdis pahesid parandada ning õiglust jalule seada.

«Mis siin on juhtunud? . . . Miks sa peksad?» hüüdis Eduard juba eemalt.

Aslim langetas kepi. Malailased kogunesid nende ümber.

«Ta on haige, toean, ta on haige! . . .» Kõik kõnelesid läbisegi.

Eduard hüppas hobuselt.

«Haige tuleb haiglasse saata!» ütles Eduard.

Šakir tõmbas käega üle näo, määrides laiali verd ja muda. Ta vaatas Eduardile otsa. Esimest korda astus valge inimene välja ta kaitseks! . . . Šakiri silmad selginesid. Ta tõusis isegi püsti; nähtavasti hakkas palavikuhoog järele andma . . .

Malailased kogunesid tihedalt kokku. Nad vaatasid Eduardile usalduse ja lootusega. Siis oli see õige, mis räägiti uuest amtenarist, et ta astuvat välja kohalike inimeste kaitseks? . . .

«Haiglasse? . . . Malailast haiglasse? . . .» Aslim hämmeldus.

«Jah, Natali haiglasse, heal veokil. Aga sina, manduur, viska ära oma kepp!» käskis Eduard. «Sa ei tohi peksta raielangil! Kui sa veel kas või kord kedagi kepiga puutud, ajan su minema ning annan kohtu alla.»

Eduard kihutas edasi. Hele, katmata pea välkus juba kauge varbtara taga.

«Ära visata kepp?» Aslim hämmeldus täiesti. Ta läks jaoskonnaülema juurde.

«Mis mul teha, toean? Sattuda kohtu alla? . . . Kaotada manduurikoht? . . . Kuid kepita ju ka ei saa! Mida pean ma tegema, toean?» Aslimil oli nutt varaks.

Töökohaülem naeratas.

«Meie sinuga, Aslim, teame paremini,» ütles ta. «Tööta vanaviisi.»

See oli hollandlane, tüse, enesekindel mees, selle erilise hollandi nahaga, mis isegi suures kuumuses jääb piimjalt-kahvatuks.

«Tööta vanaviisi,» ütles ülem. «Niisugune kontrolör kaua ei püsi. Ta läheb enne sind kohtu alla.»

Neljas peatükk

ÜLEKUULAMINE PIINAMISTEGA

«Uus kontrolör seab sisse uue korra,» teatati varsti resident Michelsile. «Ta kutsub kokku pärismaalasi, isegi töövabal ajal. Ta arutab nende asju. Ta kuulab ära nende kaebused.»

«Kutsub kokku pärismaalasi? Kuulab ära nende kaebused? Kardetav inimene!» ägestus kindral. «See lõpeb halvasti!»

Kolm nädalat hiljem ilmus aurulaeva tinakashall korsten tillukese Natali lahe suudmesse.

« «Vulkaan»! . . . «Vulkaan» tuleb! . . . »

Rannas tekkis segadus. Malailased peitsid end oma onnidesse; hiina kaubitsejad, visanud ära kandekastid, jooksid majatagustesse varjule.

«Resident tuleb! . . . Suur toean tuleb! . . .»

Vanamees-maksukoguja jooksis oma verandale siniseid vormipükse puhastama. Lühikestest purjeriidest pükstest paistsid kõhnad värisevad vanainimesejalad.

Kuid kõige enam kohkus Temal.

Ta jooksis kööki ning puges peitu kastide taha. Minut hiljem vaatas Eduard kööki ning ei näinud teda enam. Temal oli kadunud.

«Mida see tähendab?» Eduard vaatas igale poole, otsis läbi terve maja. Temalit polnud kusagil.

«Küll on imelik! Mu teener on ära jooksnud,» ütles Eduard läbi akna vanamehele-maksukogujale . . .

«Ära jooksnud? Tähendab, ta on varas!» lausus vanamees lühidalt. Peitnud oma kõhnad, kihulastest hammustatud koivad vormipükstesse, ruttas ta kaldale.

Eduard avas oma reisukoti. Raha, püstolid, — kõik oli alles.

«Ei, ta pole varas!» mõtles Eduard. «Siin on midagi muud.»

Asula taga seadsid end pidulikuks vastuvõtuks kiirelt rivisse Natali garnisoni sõdurid. Major de Ruyt kihutas oma hallil hobusel, viibates sõidul käega.

«Resident tuleb! . . .»

Ka Eduard läks rannale, lühemat teed mööda — üle lagendiku.

Troopikamets ulatus siin üsna asulani, lagendiku ääres kasvasid lopsakalt astelpõõsad.

Mõtiskledes möödus Eduard põõsaist. Ta hoidis mõlema käega tugevasti aktimappi.

«Toean!» kuulis ta äkki enese lähedal tasast häält. «Tule siia, toean! . . .»

Eduard läks hääle peale ning märkas metsa ääres põõsais rohelist mähist, kõhnu õlgu ning oma teenri Temali nägu, mis oli tume kui tubakaleht.

«Temal!» hüüatas Eduard. «Mida see tähendab? Miks sa, Temal, varjad end? . . .»

Temal ei tõstnud pead põõsaist.

«Laev!» ütles ta tasa. «Suure ülema, toean-bessari laev hirmutas mind.»

Ta istus põõsais ning vaatas kartlikult ringi.

«Ta mäletab mind!» ütles malailane. «Suurel valgel ülemal aga on pikad valged käed, kõikjalt saab ta mu kätte.»

«Mida sa siis tegid, Temal?» imestas Eduard.

«Ma pole midagi teinud. Ma ainult nägin,» seletas Temal. «Olin oma toeani van Kleereniga kaugel võõras kampongis. Milline nutt pääses valla kampongis, kui saabus van Kleeren! . . . Mehi püüti ning seoti, naistel tõmmati juustest höbe-

helmed. Ma siis ei teadnud veel, et seda kõike kogutakse residendile, suure toean-bessari enese jaoks. Varsti ilmus ta halli korstnaga laev jõesuudmesse. Mu toean käskis mul koos endaga minna toean-bessari juurde laevale ning kanda talle järele väga rasket kasti. Meie laskusime väikest treppi mööda otse laeva sisemusse; mu toean läks kindrali juurde kajutisse, mind aga jättis ta ukse juurde. Laevas puhkis vahetpidamatult masin, alt hoovas hirmsat kuumust; mul hakkas pea ringi käima. Ma kuulsin, kuidas toean-bessar ukse taga kõvasti riidles: ta oli millegipärast vihane mu toeanile. Siis avasid nad ukse ning käskisid mul kast sisse tõsta. Kast oli väga raske; ma komistasin lävel ja pillasin ta maha. Kasti küljest lendas ära lauake ning ruupiaid, hõberuupiaid pudenes lävele. Küll oli seal metallikänke, vanaaegseid münte ning helmeid, mis malai naised tavatsevad juustesse punuda. Ma ruttasin neid kokku korjama, kuid van Kleeren karjus ja käskis mul end koristada, kindral aga paiskas mu maha ning virutas mulle jalaga nimmekohale. Ma ei mäleta, kuidas ma sealt ära roomasin, tean ainult, et kindral mulle nüüd ei andesta: ma nägin seda, mida polnud vaja näha. Kus ma ka oleksin, ikka saab ta mu kätte.»

«Võib-olla, on ta su näo unustanud, Temal,» ütles Eduard.

Kuid Temal vangutas pead.

«Kindral mäletab kõike,» ütles Temal. «Ta mäletab kõike ega andesta kellelegi. Ta ei andesta ka sulle, toean.»

«Mida siis?»

«Seda, et sa astud välja kohalike inimeste eest. Seda, et sa ei kogu raha tema jaoks. Hoia end toean-bessari eest: ta maksab sulle kätte.»

Ning Temal heitis uuesti põõsaisse. Ta viipas hüvastijätuks Eduardile tasakesi käega ja roomas metsa poole.

Ränk, pahale eelaimusele sarnlev tunne rõhus Eduardi südant. Kuid oli vaja minna kindralit vastu võtma. Ta ruttas randa.

Kõik ametnikud kogunesid kividele, üsna vee äärde. Kindral maabus, sünge ning rahulolematu. Ta silmitses tusaselt Eduardi, ta halle pükse, sassis juukseid ning paksu aktimappi.

«Kuidas on lood, härra kontrolör, rahaliste aruannetega?» küsis kindral.

Eduard kohmetus. Kõik rahalised asjad oli ta usaldanud vanamehele-maksukogujale. Esimeste kuude kibeda töö tõttu ei olnud Eduard aega saanud mõelda rahaasjadele.

«Kõik näib korras olevat, ekstsellents,» vastas Eduard ebakindlalt.

See vastus viis kindrali ootamatult heasse meeleollu. Ta kutsus enda juurde vanamehe-maksukoguja ning rääkis temaga kaua.

«Nüüd hakkame tegelema meie kurjategijatega,» ütles kindral. «Ma kuulan nad ise üle.»

Kõik asusid valitsuse-bangalo avarale terrassile. Kindral käskis vahialused kohale tuua.

Esimesena toodi sisse vöödilise mähisega malailane.

«Si-Pamaga, peakurjategija!» seletas de Ruyt. «Parim kütt Sumatral. Nii vibu kui ka karabiini ja sumpitaniga tabab ta alati märki. Pidas üksinda jahti tiigrile.»

«Räägi, Si-Pamaga!» ütles kindral Michels. «Kas sina lasksid maha van Kleereni?»

Malailane astus ette.

«Jah, toean.»

«Oli sul kaaslasi?»

«Oli, toean.»

Kindral kergitas end pisut. Ta ei olnud oodanud nii kiiret ülestunnistust.

«Kes need on? Ütle nimed!»

«Terve kampong, toean.»

«Kes on eestvedajad? Räägi!»

«Amtenar toimis meie seaduse vastu, toean. Ta võttis

endale meie riisi, ajas ära meie pühvelhärjad, viis meilt pojad ja vennad. Ta jättis raugad abita, lapsed vanemateta. Inimesed närisid metsas juuri ja lehti, tema aga võttis meie põldudelt kogu maisi. Ta toimis meie seaduse vastu, toean, ning terve kampong otsustas: see amtenar tuleb surmata.»

«Kes kuulus veel teie vandenõusse?»

«Ei keegi, toean.»

«Valetad, malailane!» ütles kindral ning laskus istmele. Veri tõusis tal näkku.

«Sa valetad, malailane!» ütles kindral veel kord. «Teil käisid Atjenist külalised sultani enese poolt. Teil oli suur vandenõu kõigi toeanide vastu. Ainuüksi teie kampongis leidsime kakskümmend viis inglise kaheraudset püssi. Kust te need saite?»

«Kui naabrid mineval aastal sõjaga meie kamponge ründasid, olid neil inglise püssid. Meie võtsime nad neilt ära . . . »

«Sa valetad, malailane! Kes sõitis teie juurde sel kevadel? Kes tõi relvi? Vasta!»

Malailane vaikis, langetades oma järsu, tumeda lauba.

«Kohe vastad!» ütles kindral.

Ta andis märku pärismaalastest koosnevale vahtkonnale, ning Si-Pamaga paisati põrandale.

Üks valvureist kiskus talt määrdunud valge kabaia[1].

Neli lillat armi, mis asetsesid poolsõõris, — neli küünejälge, tiigrikäpa hirmsat märki, — olid ta tumedal kõhnal seljal.

Kindral kergitas küsivalt kulme.

«Mineval aastal, kas mäletate, ekstsellents?» sosistas tasa de Ruyt, «palusite teie mind endale saata terve tiigrinaha, tingimata terve, ilma piigi- ja noolejälgedeta. Me saatsime tookord jahile Si-Pamaga, parima küti. Ta tappis tiigri ühe

[1] Kabaia — kaeluseta linane pluus, millel kirju ääris.

lasuga kõrva; nahk saadi laitmatu, ühegi auguta. Surres puudutas tiiger teda käpaga . . . »

«Jah, jah!» meenus nüüd kindralile. «Pärismaalased lähevad tiigrijahile külakaupa ning rikuvad nahad väga ära. Jah, aga too oli suurepärane, ei plekki, ei augukest, vöödiline ja kohev.» Seda meenutades noogutas kindral rõõmsalt peaga. «See ongi siis seesama kütt? . . . Keppi talle anda!» käskis kindral.

Valvurite bambuskepid lõid õhus kõikuma ja nagu peatanuksid hetkeks, söandamata laskuda armidele. Uus kontrolör, poisike Dekker, kahvatus. Isegi de Ruytil, sõjaväelasel, võpatasid ta toredad vurrud. Kindral vaatas laua taga istujate nägudele.

«Andke vastu kandu,» ütles kindral.

De Ruyt noogutas heakskiitvalt peaga.

«Jalad tuleb kokku siduda!» andis nõu kindrali adjutant.

Malailase jalad mähiti kuni pahkluudeni peenikese nööriga tihedalt kokku. Ta lamas liikumatult, nagu kookon siidmähises.

«Kakskümmend viis kepihoopi!» ütles kindral.

Kepid langesid vihisedes malailase kandadele.

«Kas ütled?» kisendas kindral. «Kelle poolt sõitsid sinu juurde mehed selle aasta märtsikuus? Kas Jan-Si-Pertuangi poolt?»

Si-Pamaga äranäritud huultelt pääses oie.

«Jah, Jan-Si-Pertuangi poolt,» dikteeris kindral ise sekretärile vastuse. «Kirjutage, mijnheer van Kragen!»

Eduardile näis, nagu kõiguksid valitsuse bangalo seinad, valmis kokku varisema.

«Mida nad tõid kampongi?»

Uus oie.

«Laskeriistu,» dikteeris kindral.

Sekretär van Kragen kirjutas kuulekalt. Kindrali adjutant naeratas, ta oli kõigega harjunud.

«Kelle poolt? Atjeni sultani poolt,» dikteeris kindral, nüüd juba peatumata. «Nad lubasid meile sultani abi, juhul, kui tungime orang-blandale kallale ning kihutame ta välja omalt maalt . . . »

Nii oli kindralile sobivam: veeretada süü van Kleereni tapmise asjas «neetud araablaste» ässitusele. Ei sünni ju kirjutada keskusse, Bataviasse, et tapmine toimus ametniku enese ettevaatamatute tegude tagajärjel, — peksmise ja piinamise tagajärjel, milledest isegi ei teatud India Nõukogus; halastamatute väljapressimiste tagajärjel, millest ei rikastunud ainuüksi riigikassa.

«Aitab. Vabastage ta nööridest!» tegi kindral korralduse.

Si-Pamaga vabastati nööridest, kuid ta ei suutnud tõusta. Põlvili roomas ta nurka.

«Tooge järgmine siia!» käskis adjutant.

Toodi järgmine. Terve stseen kordus, kuid seekord läks kõik rutemini. Kindralil oli kiire.

Ülekuulamine oli lõpetatud.

«Viige nad ära!» andis kindral märku vahtkonnale.

Siis kuuldus nurgast imelikku, kähisevat, just nagu püssipäralöögist purustatud häält.

«Mata-ningu! . . . » ütles hääl.

Kõik vaatasid nurka. Si-Pamaga ronis põlvili keset tuba.

«Mata-ningu,» kordas ta.

«Mata-ningu» tähendab malailaste keeles: «räpane tegu» — vägivald relvatu kallal, ebaõilis võte, mida aus sõjamees ei tohi kasutada ei sõjas ega tülis.

Malailane naeratas julmalt, leppimatult.

«Viige ta ära!» tõrjus kindral käega.

Jäi veel täita tühine formaalsus. Adjutant sirutas endise muretu naeratusega Eduardile allakirjutamiseks ülekuulamisprotokolli.

«Mina ei kirjuta alla,» ütles Eduard.

Kindral kõneles de Ruytiga. Ta pöördus.

«Ma ei kirjuta protokollile alla,» ütles kahvatuksmuutunud Eduard kindlalt. «Malailaste ülekuulamine toimus piinamistega.»

Kindral ajas kaela õieli ning hakkas nohisema.

«Mijnheer Dekker, kui teil on eriarvamus . . . » algas kindral ning peatus äkki. Nähtavasti ei meeldinud temale ukse juures seisvate malailastest valvurite näod.

«Pärast arutame seda!» ütles ta järsult.

Järgmisel päeval hakkas Michels koju ruttama. Jälle puhkis tillukeses Natali lahes «Vulkaani» masin. «Vulkaani» tunti kogu lääneranniku, — see oli ainus aurulaev Ülem-Padangis.

Kui kindral temaga Lääne-Sumatra suuri jõgesid mööda sisemaale üles sõitis, põgenesid malailased, niipea kui märkasid «Vulkaani» tinakashalli korstnat, kalda-äärseist kampongidest metsadesse.

Kindralil oli kiire.

«Ma pean ruttama,» ütles ta. «Mu kallid lapsukesed! Ei tohi neid kauaks üksi jätta!» Tema ärasõidul olevat kõik olnud haiged. Korneelius vigastanud oma noka kivi vastu, Pauline lakanud jalutamast, Margareeta nukrutsenud millegipärast, polevat midagi nokkinud . . .

«Kas teie perekond on suur, ekstsellents?» küsis mitte aru saades vanamees-maksukoguja.

«Kalkunid,» vastas kindral kurjalt. «Kasvatan india linde.»

Veidi enne ärasõitu muutus kindral lahkemaks: talle toodi kingituseks kaks kalkunipoega, kes olid haruldast, sinakaspronksi tõugu.

«Selliseid mul veel pole!» rõõmustus Michels. «Paigutage nad mu kajutisse!»

Ülal visati paljale laevalaele Si-Pamaga ja ta kolm seltsimeest. Nad viidi samal laeval Padangi.

«Andke neile vett, toitu! . . . Et nad ei hukkuks!» ütles kindral muretsevalt.

«Kes? Kas malailased?» küsis vanamees.

«Ei, linnupojad! Kalkunipojad! . . . Neile õõtsumine ei meeldi,» seletas kindral.

«Mis teisse puutub . . . » Michels pöördus Eduardi poole. «Mijnheer Dekker. . . »

Residendi lai punane nägu moondus grimassiks.

«Teile, mijnheer Dekker, saadan ma kirjaliku korralduse.»

Viies peatükk

SEE ON HULLEM KUI SÕDA

Major de Ruyt puhkas oma bangalos välivoodil.

«Mitte kedagi sisse lasta!» andis major käsu tentsikule.

Ainult öö-päev tagasi oli ta naasnud kaugelt sõidult.

Tuli laiali paisata asula ning puua kümmekond malailast: jaoskonnas oli tapetud kaks misjonäri.

Aga nüüd on saabunud uued teated: Tanabatus on rahutused, — batakid [1] tõstsid mässu. Nad tapsid võimude poolt määratud vanemad ning põletasid kakaopuude külvid.

Jah, aga kodus, Hollandis, ei teatagi, kuidas siin kogutakse seda pruuni kulda, hollandi kakaod, mis on parim maailmas.

Kindlustised tervel rannikul, sõjavägede kontingendid peaaegu igas ranna-äärses asulas, sõjaväeekspeditsioonid saare sisemaale. Sumatra malailased on kangekaelsemad kõigist teistest saarestiku malailastest, nendega on võimatu toime tulla.

Palju targemad olid siiski inglased: nad vahetasid Hollandi kuningaga oma osa Sumatrast Malaka ja Singapuri vastu.

Major hõõrus jalga; see valutas hullupööra jõekoolmeist üleminekute ning soodes ööbimiste tagajärjel.

---

[1] Batakid — indoneeslaste suguharu.

Kümneid miile läbi metsade, mürgitatud vesi, maod, läbipääsmatud mädamülkad . . .

«See on hullem kui sõda! . . . »

Major hõõrus haiget jalga, pani piibu suitsema.

«Enam ei sõida ma kuhugi!» otsustas ta.

«Post!» pistis tentsik pea ukse vahelt sisse.

«Pane lauale! . . . »

De Ruyt lükkas kirjad kõrvale, neid lugemata. Post Padangist! . . . See suur hall ümbrik lakk pitseriga, pealkirjaga «salajane», on muidugi residendilt.

Major kortsutas kulme. Kui nad jälle mind kuhugi ei sunniks! . . .

Ta läitis uuesti kustumas oleva piibu.

«Kallis major! . . . » Keegi koputas verandaleviivale uksele.

«Johann, ma ütlesin sulle: mitte kedagi sisse lasta!»

«Kallis major, ma olen nii õnnelik!» Hoolimata tentsiku keelust tormas tuppa nooremkontrolör Eduard Dekker. «Ma olen nii õnnelik, kallis major! . . . »

De Ruyt pani piibu kõrvale.

«Millest te siis nii õnnelik olete, noor mijnheer? Kas abiellute?»

«Ei, ei major! . . . Ma sõidan batakkide juurde!»

«Batakkide juurde?» Major de Ruyt tõusis voodis isegi istukile. «Teie?» Ta korjas kokku piibust väljakukkunud tubaka. «Mida te seal tegema hakkate?»

«Neid rahustama. Vaadake!»

Eduard ulatas paberilehe.

«Sain viimase postiga Padangist!»

«Kirjalik käskkiri residendilt eneselt? . . . » De Ruyt kergitas kulme.

«Käsin nooremal riigikontrolöril Dekkeril kolme päeva jooksul välja sõita Tanabatusse selleks, et leplikul teel kõrvaldada rahulolematus batta suguharude hulgas . . . »

«Batakkide juurde? Ilma kaitsesalgata! Ilma sõjaväeta? . . . Resident on hulluks läinud!»

«Ei, major! Viimaks ometi! . . . Olen nii rõõmus! . . . Viimaks ometi resident taipas! . . . Viia mägestiku elanikele veenmist mitte kahurite, vaid hea sõnaga. Viia relvastatud sõdurite asemel — sõprust ja rahu! . . . »

«Sõprust ja rahu? . . . Residendilt? Batakkidele?» De Ruyt vaatas kaastundega Eduardile.

«Tahaksin olla sama noor kui sina, nooremkontrolör,» mõtles major. «Ning samuti evida usku inimestesse.»

«Ma olen nii õnnelik, kallis major! . . . Olen palju aastaid unistanud säärasest sõidust!»

«Aga mis te kaasa võtate?»

«Vaat mille!» Eduard võttis raamatu.

«Malai sõnastik? . . . Pigem võtke püstolid!»

«Ei, ei, major, sõidan relvata! . . . Olen nii õnnelik!»

Eduard jooksiski juba minema.

«Oodake, mijnheer Dekker, oodake!»

Major jooksis longates talle verandale järele.

«Mis on, major?»

«Võtke minult kümmekond malai päritoluga jäägripolgu sõdurit. Ausad, läbiproovitud mehed, suurepärased laskurid! Nendega lahenevad asjad palju kiiremini.»

«Ei, ei, pole vaja!»

Eduard kadus.

De Ruyt pöördus tagasi oma aseme juurde, ohkas, vangutas pead, hõõrus jalga.

«Vaadakem post läbi. Mida siis resident kirjutab?»

Major võttis halli ümbriku pealiskirjaga «salajane». Tähendab, see pole Tanabatu, kui sinna Dekker saadetakse «rahulolematuse leplikuks kõrvaldamiseks». Tubli, tubli . . . Kuhu siis mind ja minu sõdureid saadetakse?»

De Ruyt tõmbas ära pitseri, avas ümbriku ning hakkas lugema.

«Mis pagana lugu see on?! Kästakse siiski batakkide juurde sõita. Kas ehk lõks?»

Majori nägu peegeldas hämmastust ning pahameelt, hämmastust isegi suuremal määral kui pahameelt.

Kuues peatükk

ÖÖ PADANGIS

Eduard hulkus kaks päeva mööda asulat. Ta otsis teejuhti. «Tanabatusse? . . . Batakkide juurde? . . . » Malailased raputasid päid. «Isegi paha vaim ei pääse batakkide juurde. Nad on ümberringi mitme pal'i [1] ulatuses sillad lõhkunud jõgedel. Kõik jalgrajad on nad ummistanud, kaevud mürgitanud . . . Ei, ei! . . . Sa ei leia, toean, asulas isegi viit inimest, kes tunneksid teed Tanabatusse. Sa ei leia ühtki, kes tunneb teed ja nõustub juhtima.»

Öösel magas Eduard halvasti. Paat, sõudjad — kõik oli valmis. Kust võtta teejuhti?

Veidi enne koitu kuulis ta, et keegi kraabib ta uksealust. Eduard tõusis, avas ukse ning nägi, et keegi malailane lamab läve ees.

«Kes sa oled? Mida sul vaja?» küsis Eduard.

Malailane tõstis pea.

«Sa otsid teejuhti, toean? . . .» küsis malailane.

«Sakir? . . . » Eduard tundis temas ära mehe, keda ta metsatöödel oli haigena näinud ja haiglasse saatnud.

«Jah, toean, see olen mina. Mulle öeldi, et sa otsid teejuhti, ning ma põgenesin haiglast selleks, et sind aidata.»

«Kas sa tead meest, kes mulle teed võiks näidata Battamaale? . . . »

«Mina ise, toean, tunnen iga teerada nende maal,» ütles

[1] Pal — malailaste pikkusmõõt, umbes poolteist kilomeetrit.

malailane. «Mina olen ju menangide soost, menangid ja batakid aga on nõbud.»

«Sina ise tuled mind juhtima?» rõõmustus Eduard. «Milline õnn! Sõudjad ja paat, — kõik on ammu valmis. Võime kas või homme teele asuda. Sa aitad mind hädast välja, Šakir!»

Malailane naeratas.

«Sina, toean, aitasid mind hädast välja,» vastas ta, «kuidas ma ei peaks siis nüüd sind hädast välja aitama?»

Neli ööd-päeva oli kontrolör Dekkeri suur lamedaninaline paat sõitnud üles mööda sogast, kariderikast metsavahelist jõge.

Ülesjõge sõita oli raske: takistuseks olid suured kivid, veekeerised ja madalikud, sageli viis vool paadi allavett.

Läbipääsmatu mets, pime ning soine, kulges piki mõlemaid kaldaid.

Viiendal päeval randus Dekkeri lamedapõhjaline paat rahuliku kampongi juures. Šakir nõudis valitsusekontrolõri nimel kampongist hobuseid.

Sõudjad jäid kaldale ootama, Eduard ja Šakir asusid teekonnale sügavasse metsa.

Jõekaldailt ei vii ühtki rada Battamaale. Batta metsadest pole ükski misjonär elusana naasnud. Ühest kampongist teise minnes teeb sõjamees-batak suure ringi, selleks et mitte tallata otserada. Ta surmab oma lihase poja, kui see võõramaalasele ütleb, mis suunas asub lähim asula. Batak isegi kaubitseb, nägemata oma kaubavahetajat palgest palgesse. Et mitte jälgi jätta, läheb ta kaubitsemiskohale kord jalgsi, kord ratsa, kord praul. Kord aastas toob ta jõesuudmesse oma kaupa: metsikult kasvanud musta pipart, nahku, kallihinnalist kamprit. Araablast vahetuskaubaga ei lase batta kütt lähemale, kui

vibulasu kaugusele. Batak paneb kindlaksmääratud kohal oma kauba maha ning läheb kaugele võsastikku. Leiab ta mõne tunni pärast samal kohal küllaldaselt soola, nuge ja oopiumi, laseb ta kaupmehe rahuga minna. Jättis aga araablane liiga vähe kaupa, jääb see puutumata, see-eest aga tabab koduteel kaupmeest osavalt teritatud nool.

Kunagi olid saare peremeesteks hindud. Hindusid asendasid araablased. Batakid tõmbusid aina sügavamale mägedesse, — võõramaalastelt olid nad näinud ainult halba. Araablased sundisid neile vägisi peale oma usku, tapsid nende karja. Portugallased hävitasid põlde, viisid müügiks kaasa inimesi. Viimastena tulid hollandlased.

Kaugemaile mäenõlvakuile jõudsid batakkidele järele Euroopa kahurite kuulid. Kolmekümnendate aastate lõpul, kaks aastat enne seda, kui Eduard kontrolörina Natalisse sõitis, oli enamik batakkide kamponge end andnud hollandlaste valdusse. Kuid ka pärast alistumist olid nad residendi väljenduse järgi kogu aja «käärimas»: kord andsid nad tõrkumata oma riisi ja töötasid hollandlaste juures põldudel, kord põletasid maha kakaopuude istandused ning tõstsid mässu.

Esimene teekonnapäev polnud kerge. Troopikamets laotus Eduardi üle kui pime okstepõimis. Algul liikusid nad teerada mööda, siis kadus teerada, ning edasi sõitsid nad juba igasuguse teeta, mööda tihedat metsa. Metsas oli hämar, tundus vänget rohttaimede mädanemise ja niiskuse lõhna; päikest nad peaaegu ei näinud. Suletaolistest sõnajalapuhmastikest tõusid suhkrupalmi punased tüved; ronipalm sirutas üsna näo läheduses välja oma rohelise varre, painduva ja kõva nagu vedru. Šakir võttis välja suure malai noa, parangi, ning hakkas sellega teed rajama. Tuli hobuste seljast maha ronida ja neid ratsuteist hoides talutada. Hobused komistasid vastu hiiglasuurte puude mahalangenud tüvesid, mis olid sammaldunud ja mille tormimurd oli risuga üle külvanud.

Lakkamatu suminaga kihasid moskiitod rändurite kohal, laskmata neil hinge tõmmata.

Nad rassisid kuni õhtuni, et läbi tungida metsapadrikute okaspõimikuist, hirmutades ahve ja linde, ning jõudsid lõpuks välja lagedale kohale, kus kasvas kõrge alang-rohi [1].

Siin nägid nad uuesti taevast ning märkasid, et see oli kattunud pilvedega.

Nad istusid jälle hobuste selga. Kõrge rohi ulatus kuni sadulani, alangi teravad pead piitsutasid valusalt Eduardi põlvi. Pikakõrvaline jänes lippas läbi rohu, jättes enda järele teeraja. Äkki hakkas valama rasket troopikavihma. Vesi hoovas neile just nagu kummulipaisatud toobrist. Ilm muutus jälle pimedaks. Ojad hakkasid lõhedes, kõrge rohu all, sulisema. Rändurid jätkasid edasiliikumist, mitte midagi nähes ses vihmavalingust tingitud hämaruses, mitte teades, kuhu satub hobuse jalg. Äkki hakkasid hobused mööda savist nõlvakut alla libisema.

«Šakir, kas sa oled kindel, et tunned teed?» hüüdis Eduard.

«Tunnen,» vastas Šakir.

Eduard võttis kella läbimärjaks ligunenud taskust. Kell oli kuue peal, — päikeseloojanguni jäi vaid vähe aega.

Nad tõusid uuesti mäkke. Vihm pladises, valitses täielik pimedus.

Šakir peatas hobuse, seisis pisut, hingas õhku sisse, kuulatas.

«Padangid on lähedal!» ütles Šakir.

Nad sõitsid edasi, aina mäkke ja mäkke. Polnud midagi, mis oleks märku andnud eluaseme lähedusest.

Eduard tuikus sadulas nagu joobnu; ta selg oli väsinud peaaegu terve päeva kestnud ratsutamisest.

Metsarägastikus, täielikus pimeduses, rändasid nad ikka

[1] Alang — kõrge, kare umbrohi.

edasi ja edasi. Juba ärkasid öised metsloomad ses metsas, mis oli täis ohte.

«Hoo!» hüüatas äkki Šakir. «Seal ta on! . . . »

«Kes?» Eduard võpatas tahtmatult.

«Padang! . . . Roni hobuselt maha, toean! Oleme kohal.»

Kõrge ja terav bambusvai oli pimeduses Šakiri õlga torganud ja talle teed juhatanud. Kogu padangi ümber olid maa sisse taotud sellised vaiad, mille ülemised otsad olid teravaks hööveldatud ja ettepoole kallutatud selleks, et kaitsta külve metsikute elevantide eest.

Šakir hüppas maha ja viis mõlemad hobused tarandiku taha.

Eduard tõmbas vääveltikku. Mingisugused madalad varjud sööstsid tuld kartes pimedusse.

«Kes seal on?» hüüdis Eduard. Keegi ei vastanud.

Süüdates tiku tiku järele, nägi Eduard kesk taraga ümbritsetud padangi suurt puud ning sellel, maast umbes nelja meetri kõrgusel, eluaset — bambusest ja roogpalmist punutud majakest. Siin võis ohutult veeta öö.

«Aga hobused?» küsis Eduard.

«Hobused võivad siin seista,» ütles Šakir, osutades tühjale karja jaoks määratud tarandikule.

Inimesi padangis polnud. Oli veebruar; talimaisi tera alles hakkas paisuma. Praegu käis kibe töö allpool, jõeäärsetel üleujutatud riisipõldudel.

Šakir palus Eduardilt tuld, süütas kuiva oksa ning sellega veheldes valgustas padangi äärest ääreni.

Keegi liigutas end tarandiku lähedal okstes.

«Kes seal on?» hüüdis Eduard.

Ka seekord ei vastanud talle keegi.

Punutud majast rippus alla köis. Šakir ronis esimesena üles, ja mööda tüve veeres talle kiunumise ja naerulaginaga vastu mitu väikest nobedat kehakest ning kadus pimedusse.

«Pärdikud!» ütles Šakir põlglikult.

Pärdikud, läbemata oodata, kuni valmib mais, pidutsesid kogu päeva padangis. Harilikult peletati neid eemale, riputades külvide äärde vaiadele hobuse kusesse kastetud kaltse. Pärdikud, tundes haisu, läksid põldudest kaugelt ringi. Kuid viimase öö-päeva jooksul oli vihmavaling kõik kaltsud puhtaks uhtunud ja laiali pühkinud, ning pärdikud peremehetsesid keset noori valmimata tõlvikuid.

Eduard ja Šakir leidsid majakese põrandal õlgi, leidsid ka puntra tagavaraköisi ning tahilambi. Tahilambi kohal nurgas oli isegi peeglike: saviga seina külge pätsitud peeglikild.

Šakir süütas tahilambi. Nurgas, kolde kohal, riputanud end lihasuitsetamiseks ülesseatud raudvarraste külge, magas pärdik, surunud väikesesse pihku heleda valmimata maisitõlviku. Šakir raputas ahvikest kõrvast; see avas silmad, ringutas naljakalt, just nagu inimene, kargas siis äkki ühe hüppega üle terve onni ning veeres, sabaga tüvest kinni hoides, välkkiirelt alla.

Šakir keetis kaua kohvi, nii nagu keedavad malailased, — tervetest ubadest, soolaga. Rändurid heitsid õlgedele, kustutasid tule; siis hakkasid nende kohal sumisema moskiitod, kes läbi auklike seinte olid sisse pääsenud.

Eduard ei saanud kaua uinuda. Ta viskles ning tappis moskiitosid oma näol ja kaelal.

All puristasid rahutult hobused: kurjad öised kärbsed hammustasid neid.

Hommikul vaatas Eduard end seina külge pätsitud peeglikillust: ta nägu oli paistes, otsmikul ja põskedel punetasid vereplekid, — kogu öö jooksul oli ta omaenese verega määrinud nägu, lüües peopesaga surnuks moskiitosid. Ta silmad olid väsinud unetust ööst.

«Vaja edasi sõita,» ütles Eduard.

Nad istusid jälle hobuste selga.

Kolm ööd-päeva sõitsid nad, tungides läbi metsa, mädasoo ning tormimurru sügavale sisemaale. Lõpuks, neljanda päeva hommikul, nägid nad metsata mägede ruskeid ning halle nõlvakuid. Sealpool madalat mäeahelikku asus Tanabatu piirkond, esimesed rahutud kampongid.

Nõlvak oli kaetud lahtiste kividega. Üle kahe tunni ronisid nad vaevaliselt ülespoole, püüdes pääseda kahe mäe vahelisse nõkku, mille kaudu võis üle minna teisele poole.

Kui nad mäekurust väljusid, avanes nende pilkudele sügav org. Riisipõldude terrassid laskusid mäenõlvakuid mööda alla hiiglasuurte veega üleujutatud astmetena. Põldude ääreosad olid kõrgemaks tehtud ja kividega kindlustatud — paljude sugupõlvede töö. Mõnes kohas oli vesi juba kõrvale juhitud, ning valmiv riis säras kuldselt päikesepaistes. Läänepoolne kallak mäenõlv oli paljas ning mustendas — seal nähtavasti oligi asunud kakaopuude istandus, mille batakid olid maha põletanud. Kaugelt nähtusid tihedalt koos asuvad mäed, ühed neist olid kiviste veerudega, teised mustendasid puhmastikest. Nõo põhjast vaatas heleda silmana üles taevasse ümmargune järveke. Madalavõitu kingu otsast, kõrge rohelise asteltara tagant, paistsid teravad uisusarnased katused.

Šakir peatas hobuse.

«Tanabatu!» ütles Šakir.

Seitsmes peatükk

INIMESED BATTA SUGUVÕSAST

Puust voolitud sõjamees mustade irevil hammastega ja tuules lehvivate inimjuustega valvas kampongi sissekäiku. Ta hoidis mõlemas käes lühikest pistoda — krissi, millede terad olid pööratud läände. Sõjamehe jalge alla oli maha maetud surnud laps, samuti peaga läände. Sealt, läänest, tuli oht, tulid orang-putid, valged inimesed heledate juustega, kui maisiõled, ning raudkeppidega, mis sülitavad tuld ja surma.

Orang-putid võtsid riisi, ajasid ära pühvelhärjad, tapsid mehed. Nende eest tuli kampongi kaitsta.

Kinguveerul oli kõikjal rohuga kinnikaetud hundiauke. Teravaharjalised katused, mis sarnlesid kummutatud paadiga, millede ninad kõveraks koolutatud, varjasid end kahekordse asteltara taga. Puust voolitud kuju pistodadega, mustade irevil hammastega, valvas sissekäiku.

Vahitornis istus kütt — kõige teravama silmaga kütt — ning vaatas läände.

Mitmel pool kampongis algas kõmisev ning sage tagumine: uhmreis tambiti päevast riisiannust. Ei mehed ega naised läinud täna mäenõlvadel asuvaile põldudele. Naised olid juba koidikul allikast vett toonud.

Koldeil, mis olid valmistatud mullast ja kividest, tõstsid eided savipotte; pottides keesid tambitud riis ning magusad sambelilehed[1], mis olid määratud lõunaroaks. Lapsed olid hommikul saanud peotäie kuiva keedetud riisi, täiskasvanud aga ei söönud keskpäeval midagi. Meestel oli kange tubakas; nad suitsetasid tubakat või närisid gambiirilehti[2]. Hüttide ümber hulkusid näljased koerad.

Kõrge kolmekorruselise hütt-elamu juures kummardus dukun — posija-vanamees — oma keete üle. Dukun keetis mürki noolte jaoks. Mehed valmistusid rünnakuks.

Juba eelmisel päeval läks dukun mägedesse, võttes kaasa ainult ühe abilise. Põhjapoolseil mäenõlvakuil leidis ta madala roni-põõsastiku valkjate, just nagu seebivahust lehtedega — see oli hetik. Vanamees lõikas omale hetikujuuri ning tõi need kampongi. Ta kaapis juurtelt rohekas-valge pealmise kesta, lõikas selle peeneks ning pani veega täidetud savipotti. Koidikust saadik kees pott tulel; vana dukun käis ringi ümber poti ning pomises arusaamatuid nõidumissõnu.

[1] Sambel — jahuste, magusavõitu lehtedega troopikataim.
[2] Gambiir — vürtsiste tubakamaiguliste lehtedega taim.

Ta viskas tulle kord taimekimbukese, kord pühvelhärja kuivatatud silma. Siis võttis ta poti tulelt ja kallas vedeliku vaskkaussi. Kibe aur tõusis kausi kohale. Vanamees võttis terve lõhestamata punapiprakauna, lõikas selle noaga lahti ja uuristas kauna seest seemnekese. Ta viskas seemne kaussi; vedelik hakkas kihisema ja seeme selle peal ringlema. Dukun ootas, kuni seeme keskkohale seisma jäi, ja viskas siis teise. Teisest jäid järele väiksemad ringid. Kolmas seeme, võnkunud pisut vedelikul, peatus kiiresti keset kaussi. Mürk oli valmis.

Mehed kogunesid posija ümber. Kuid ta tõrjus nad käeliigutusega eemale. Tal oli veel vaja oma keedet proovida. Ta võttis pika nõela ja kastis selle mürgi sisse. Lahja, teravakõrvaline koer nuuskis jäätmeis naaberhüti kõrval. Vanamees kutsus ta enese juurde. Koer lähenes, liputades saba; posija torkas talle nõelaga kaela. Koer jooksis solvunult eemale; poole minuti kestel oli ta rahulik, siis tõusid loomal karvad püsti, pea langes tal allapoole, jalad lõid värisema. Koer hakkas hingeldama, ühel kohal keerlema. Suu ümber ilmus vaht ja ta kukkus maha. Dukun ootas kannatlikult. Kui koera sissevajunud küljed viimast korda tõmblesid, noogutas vanamees rahuldusega pead. Ta tundis oma apteeki.

See oli hetikumürk, Sumatra tugevaim taimemürk, mis on oma mõju poolest võrdne ainult Jaaval kasvava mürkpuu mahlaga. Verresattunud hetikumürgist sureb koer kaheteistkümne, ahv seitsme, hiir kümne minutiga, pühvelhärg kahe ja poole tunniga, inimene tunni jooksul.

Mehed kogunesid kausi ümber. Vanamees võttis igaühelt noolekimbu, kastis selle ettevaatlikult vedelikku, raputas üleliigsed tilgad maha ja andis nooled sõjamehele tagasi.

«Oo-ho-o-o!» kuuldus äkki hüüe vahitornist. «Oo-ho-o-o!»

Kütt vahitornis oli märganud hädaohtu. Vaenlane tuli läänest.

Kampong oli nüüd kõrgel nende kohal, nemad aga olid all, rohurikkas kuristikus, varjatud tihedast alangist peaaegu hobuste lakkadeni. Kampongi müür tõusis järsul kinguveerul, — läbipääsmatu roheline müür, koosnev kahekordsest kõrgest bambusritvade reast, mis läbi põimitud okastaimedega. Müüri taga asus sügav kraav, mille põhi oli täis teravaid vaiaotsi, kraavi taga aga oli teine müür, veel okkalisem ja kõrgem. Ainult ühes kohas oli raiutud läbi mõlema müüri kitsas sissekäik; selle üle lükati kampongist välja kaks jämedat palki, ja palkide kaudu käidi üle kraavi.

«Ettevaatust, toean!» ütles Šakir.

Eduardi hobuse jalg oleks peaaegu vajunud rohuga kaetud hundiauku. Eduard hüppas hobuse seljast maha ja silmitses auku: selle põhjast paistsid teravad vaiakesed. Kui üks niisugune vaiake oleks tunginud hobuse jalga, siis oleks sest juba piisanud, et hobust lonkama panna.

«Ettevaatust, toean!» kordas Šakir.

Ka tema tuli hobuse seljast maha, ning nad mõlemad talutasid hobuseid, hoides neid ratsuteist. Kampongi vahitornis seisis piilur. Ta vaatas teisele poole.

Ühes kohas tõusis suits küla majade tagant selgesse taevasse. Nähtavasti tehti seal lõkketuld.

Prrr! . . . Šakiri hobune hirnatas äkki; ta tundis eluasemete lähedust.

«Oo-ho-o-o! . . . Orang-putid! . . . O-o-o! . . .»

Neid oli märgatud.

Šakiri hambad välkusid, ta silmad tumenesid. Ta peitis end rohtu.

«Meid märgati, toean!»

«Oo-ho-o-o! . . . Orang-putid! . . .»

Piilur vaatetornis vehkles piigiga, ta juurde jooksid kokku relvastatud mehed. Kümmekond piiki kerkis nähtavale müüri tagant, vihisesid esimesed nooled.

Šakir tõusis ja tõstis käed, näidates, et tal pole relva. Siis

ta puudutas otsmikuga maad, pani peopesad kokku ning sirutas aeglase liigutusega mõlemad käed ettepoole. See oli «sumba», rahutervitus.

Katusel tõusis kära. Salgast astus ette mees, kelle lühikesel hatusel, käisteta sõjamehevammusel, oli valge ääris.

«Tulime rahu tooma!» hüüdis Šakir batta keeles.

Käisteta vammuses sõjamees viipas käega.

«Kes saatis?» küsis sõjamees.

«Toean-bessar!» hüüdis Šakir.

«Toean-bessar!» kisati katusel. «Toean-bessar saatis mehed läbirääkimisteks.»

«On see pettus? Kavalus?» küsis vanem sõjamees, pamusuk.

«See on tõsi!» hüüdis Šakir. «Mina, Šakir, Jamala poeg, menangide suguvõsast, ütlen sulle: meile ei järgne teisi orang-putisid! Oleme üksi, ning meil pole relva.»

«Menangid ja batakid on nõbud,» ütles pamusuk.

«Menangid ja batakid on nõbud,» kinnitas Šakir.

«Kui vend venda reedab, lunastab ta seda verega!» hüüdis pamusuk.

«Oma ja oma laste verega,» kinnitas Šakir.

Pamusuk tõstis käe.

«Tulge lähemale!» ütles ta.

Mitu sõjameest hüppas välja madalast müüriavausest. Avausest lükati välja palgid, asetati need üle kraavi. Eduard nägi lähedalt batakkide karme nägusid, mis olid punasevöödiliseks maalitud. Eduard ja Šakir juhiti üle palkide. Mustast puust kuju, mis irvitades näitas loomulikke inimhambaid, valvas endiselt sissekäiku. Batakid piirasid nad ümber; kõikidel olid lühikesed teravaksihutud krissid, paljudel oli neid kaks. Mehed kogunesid murruna nende ümber, vihavaen pani nad nohisema. Vanem sõjamees, pamusuk, hoidis oma sõjamehi tagasi. Ta viipas käega, ning Eduard ja Šakir läksid kahe rea krisside vahelt läbi, millede

terad olid pöördud nende poole. Nad viidi edasi mööda kampongi laia ainsat tänavat. Kisa, ulgumine, pühvelhärgade möirgamine, suitsu, sõnniku ja vaigu lõhn tegid Eduardi uimaseks. All tarandikes tunglesid pühvelhärjad ning sead. Üleval, inimkasvust kõrgemal, rippusid tarandike kohal batakkide põimitud majad. Kõmisev uhmrite helin vaikis majades: naised jooksid välja valget inimest vaatama. Eduard ja Šakir viidi teistest kõrgema hüti juurde, mis oli ehitatud jämedaile palkidele ja oli pikk kui küün ning mille sissekäigu kohale olid kinnitatud pühvelhärja sarved. See oli soppo, koosolekute ja pidustuste maja.

Residendi saadikuid koheldi osalt kui vange, osalt kui kahtlasi külalisi. Pamusuk ronis koos nendega soppose ning osutas sõnalausumatult kaetud küljegaleriile suures hütis, mida läbisid sisetulbad.

«Küsi, millal ta mehi läbirääkimisteks kokku kogub,» ütles Eduard Šakirile.

Šakir ja pamusuk rääkisid tasa omavahel. Eduard sai aru ainult ühest sõnast — «palaver». Kõigis malai murdeis tähendab see kunagi kaugelttulnud külalistelt, portugallastelt, laenatud sõna, nõupidamist, avalikku läbirääkimist.

«Ta ei taha veel mehi palaverile kokku kutsuda,» ütles Šakir.

Arvatavasti tahtis pamusuk ette valmistuda. Šakir ja Eduard jäeti üksi soppose. Siledaist tahutud postidest vaheseina taga nägi Eduard suurt hämarat siseruumi. Põrandal läikisid vasktaldrikud ja piduorkestri — gamelangi — puhkpillid. Seintel rippusid relvad, muistsed mustad trummid, õõnsate bambusputkede kimbud. Mõnedele neist olid kirjad peale joonestatud, — need olid vanaaegsed, vanas keeles koostatud battakeelsed käsikirjad, mis rippusid seintel, terved raamatud, mis olid kirjutatud krissi terava otsaga tugevale bambusputkele või õhukesele valgele puukoorele. Soppos lõhnas kuivatatud tubaka ja aromaatse vaigu järele.

Eduard istus maha, ta oli väsinud. Ta tahtis mõtteid koguda, läbi mõelda, mida öelda kampongi üldkoosolekul.

«Batta suguvõsa mehed! Valged ei taha teile kurja teha! Istutage tubakat ja kohvi — ning valged toovad teile leiba ja riisi. Ärge puhuge sõjasarve, ärge õpetage oma lastele vihavaenu orang-putide vastu . . . Valge toean-bessar, kõrge ülemus, tahab rahu ning sõprust teiega . . .»

Keegi ronis peaaegu käratult ja osavalt nagu ilves nurgatulpa mööda üles ning litsus nina vastu vaheseina varbu.

See oli hallipäine ja peaaegu alasti vanamees.

Eduardi vahiti nagu valget rebast või haruldast tõugu ahvi.

Eduard ootas terve päeva, et talle järele tuldaks, ja et pamusuk avaks palaveri. Kuid keegi ei tulnud.

Õhtuks toodi neile suur napp riisi, vürtsitatud pipra ja rohelisega. Siis süüdati kampongis tuled. Perekonnad käratsesid lõkketulede ümber, lapsed jooksid vallatledes, sõjamehed hõikasid vastamisi.

Eduard nägi eemalt tumedaid, tulest valgustatud nägusid. Batakkidel olid, nagu kõigil malailastel, sirged ja mustad juuksed, väikesed lamedad ninad ning metsikud, laiad ninasõõrmed. Lahinguks kaunistatud meestel olid maalitud otsmikule punased vöödid, mis jooksid kokku tähtedesse silmade ümber. Batta suguvõsa mehed olid heledamad, sihvakamad ja pikemad kui rannavööndi malailased.

Lõkketuled põlesid hilisööni.

Sõjamehed uinusid lõkketulede ääres, panemata maha nii sumpitane kui ka piike.

Eduard kattis end mantliga ja uinus lõpuks, Šakir pistis näo õlekubusse ning jäi samuti tukkuma.

Hakkas juba ahetama, kui Šakir äkki Eduardi juurde roomas. Šakiril käisid värinad üle keha.

«Kas näed, toean? . . . Vaata, toean, kas näed? . . .»

Suure vaevaga unest jagu saades tõusis Eduard istukile ning vaatas ringi.

Mis see on? Öö või koidik? . . . Taevas oli kahvatu tumeda häilu kohal, ja mägede äärtel kerkisid vaevalt märgatavalt esile mägiterrasside vööndid. Tume laviin roomas kahe mäe vahelisest kurust, tõmbudes maona kerra, pöördudes allapoole, libisedes terrassilt terrassile.

Esimesena taipas Šakir.

«Sõjavägi! . . . Sõdurid! Toean-bessar! . . .»

Šakir ronis palki mööda alla ja tõmbas Eduardi enesega kaasa.

«Põgenegem, toean! . . . Meid peetakse reetureiks.»

«Mis sa räägid, Šakir! . . . Ei või ju olla, et . . . »

«Vaiki, toean!»

Šakir tõmbas Eduardi lõkketuledest mööda, mööda magavaist meestest ja uniseist valvureist.

«Nad arvavad, et meie sõjaväe välja kutsusime . . . Põgenegem ruttu, toean!»

Siis lõi särama päike, ning tume laviin mäenõlvakul muutus selgeks ja arusaadavaks: suletutid, kiivrid, sinakasrohelised mundrid — ratsaväelased.

«Valged! . . . Orang-putid! . . .» kampongis tõusis kole kisa.

Eduard ja Šakir jooksid üle sügava kraavi palke mööda, mis sinna õhtul usalduslikult olid jäetud, ja leidsid oma hobused, kes müüri taga kammitsas seisid.

Šakir raius katki kammitsa hobuste jalgade ümbert.

«Põgenegem, toean!»

Nad kihutasid minema.

Seljatagant kuuldus kisa. Neid oli katuselt nähtud.

«Kiiremini, toean!»

Šakir tõusis jalustes püsti, ta nägu tumenes, silmad tõmbusid pilukile.

«Pettus! . . . Mata-ningu! . . .» nooled vihisesid nendest

mööda; üks neist möödus lähedalt, üsna Eduardi kõrva äärest.

«Mata-ningu! . . . Reetmine! . . .»

Nad sihtisid Šakirile. Tema, orang-menang, pettis, pettis oma vendi-batakke, juhtis nende juurde valge mehe, öösel aga kutsusid nad salamärkidega kohale terve valgete sõjaväe.

«Orang-menang pettis! . . . Ta müüs end ära valgeile! . . .»

Pikk, kukesulgedega nool tungis Eduardi hobuse ristluude vahele; hobune kiskus kõrvale ja vajus tagumise jalaga hundiauku. Hobune muutus kõlbmatuks.

«Istu minu hobuse selga, toean!»

«Aga kuidas siis sina, Šakir?»

«Istu, toean, mina sust maha ei jää.»

Šakir hüppas maha, Eduard istus tema hobuse selga.

«Kiiremini, toean!»

Šakir jooksis kõrval.

«Ma ei jää sust maha! . . . Võtan nad vastu, nagu vaja, need toean-bessari poolt saadetud külalised.»

Šakir sirutas kogu keha ettepoole; ta nägu tardus; ta surus käes lühikest lainelise teraga krissi.

«Ma võtan nad vastu, toean, nii nagu vaja.»

Eduard ratsutas lennukiirul edasi. Ta kihutas Hollandi sõjaväe eelväesalgale otse vastu.

Ta nägi juba selgesti hobusterivi, üksikuid sõdureid. Hobused trampisid rohelisi riisitõusmeid; heledate jugadena purskas vesi kapjade alt.

Ees kihutas ohvitser, kõhn, heledavurruline.

«De Ruyt! . . .» Eduard tundis ära majori.

«Major!» kisendas Eduard murduva, ahastava häälega. «Peatuge, major! . . .»

Pilku temale heitmata ratsutas de Ruyt põiki ta eest läbi.

«Mida te teete, major! . . .»

De Ruyt ainult aeglustas veidi oma hobuse käiku.

«Residendi käsk!» hüüdis de Ruyt.

«Peatage oma mehed, major! . . .»

«Lahkuge siit, mijnheer Dekker! Teil pole siin midagi teha.»

De Ruyt kihutas mööda. Ja siis sööstis Šakir tabamatu varjuna ettepoole, hüppas üles, ja mitte küündides südameni, raius ta sõidul majorile vasakusse külge.

«A-a! . . . saatan!» kisendas de Ruyt, haarates kinni oma küljest. Veri värvis punaseks majori sõrmed ja ta tumeda mundri.

«See on sulle toean-bessari eest!» kisendas Šakir ning kukkus sealsamas, tallatuna jalge alla ratsaväelaviinist, mis laskus mäelt.

Käsipommid purustasid kahes-kolmes kohas kampongi puust tara. Kampong hakkas kohe kolmest kohast leegitsema.

«Valged! . . . Valged! . . .»

Hüttides tõusis ulgumine: väesalk tungis sisse.

Ratsaväelased raiusid hoogu võttes paremale ja vasakule, armu heitmata nii naistele kui ka raukadele. Tuli lendas sarikailt, naised kargasid uludes hüttidest, haarates kaasa lapsi. Pühvelhärjad jooksid suitsus edasi-tagasi, möirates purustasid nad tarad. Mehed lasksid katuseilt vibudega: kui hütt tulelondina põlema süttis, kargasid nad naaberhüti katusele ja lasksid sealt. Sõdurid vastasid püssitulega. Nooltevihe sadas veel katuseilt, kuid batakid kukkusid juba süüdatud sarikailt, pillasid maha nooled ja vibud. Pool-elusaid mehi surmati mõõkadega nende elamute rusudes.

Soppo — koosolekute- ja pidustustemaja — kandsid sõdurid palkhaaval laiali, gamelangi vaskpillid löödi mõlki ja pilluti maha, kallihinnalisi vanaaegseid käsikirjarulle sõtkuti maas jalge all. Ellujäänud lapsed ja naised aeti tara taha. Tunni aja pärast leegitses kampong kui bambuse lõkketuli.

Eduard vaatas kingu nõlvalt. Tal huugas kõrvus, ta oli just nagu kivistunud.

«Sa oled reetur!» ütles ta enesele.

Sel hetkel möödus ta silme eest kogu ta elu — alates Amsterdami kivikaidest, poisikese unistusist Amsterdami kontoris, esimesest reisust kaugesse maailma, läbi põgenemis- ja otsinguteaastate kuni selle päevani, kus ta seisis siin kingul ja vaatas pealt, mida tehti Battamaa sõduritega.

«Sa oled reetur!» ütles Eduard enesele. «Sa pidanuksid võitlema nende poolel!»

Ta pöördus ja kannustas hobust minekuks. Ta ees nõos voolas mööda teravaid kive mägestikujõeke. Eduard sundis täie hooga hobust üleminekule, otsekui valmistudes kokkupõrkele terve koloniaalväesalgaga.

«Sa pidanuksid võitlema nende poolel!»

Ta kihutas ja kihutas hobust, märkamata, et mets juba igalt poolt teda ümbritses. Puude tüved kiikusid ja paindusid, just nagu tahtnuksid nad teda tabada; tal huugas kõrvus.

Ta kihutas ja kihutas hobust edasi.

Metsaniidul asuval hollandi vahipostil peatas vahisõdur tundmatu ratsaniku, kes oli kübarata ja euroopa mantlis. Mees oli palavikus, näost punane, ei vastanud küsimustele, pomises midagi arusaamatut — arvatavasti sonis.

Sõdur viis ta ohvitseri juurde. Märkide järgi kuuel tundis ohvitser kinnipeetus ära valitsuse-kontrolöri, andis kaasa saatemeeskonna ja sanitarid ning käskis haige koos tüüfushaigetega toimetada jõe äärde, rahulikku kampongi. Ümberringi metsas oli sõdurite hulgas palju haigeid, ohvitser aga ei osanud palju vahet teha, mis haigust neist keegi põdes.

Eduardi kanti. Ta pea kohal hõljusid kord punased, kord lillad pilved, kanderaam kiikus ja kõikus just nagu merel.

«Haarake relvad, Batta mehed!» karjus Eduard sonides.

Saatemeeskond valvas Eduardi peatustel, sõdurid tõrjusid temast eemale moskiitosid, andsid talle vett ning tõmbusid kössi, kuulates ta sonimist.

«Teie ekstsellents, te olete lurjus!» ütles Eduard mitu korda täiesti selgelt.

Ta kordas sedasama ka paadis, kuid sõudjad-malailased ei saanud temast aru. Jõe järsule käänakule ootamajäänud sõudjad tundsid temas ära oma toeani ning viisid ta koju.

Ta lamas lootsiku põhjas palavikuliste silmadega, vappekülmast sinine.

«Demam,» määratlesid sõudjad.

Jah, see polnud tüüfus. See oli demam — malailaste nuhtlus, eurooplaste hirmutis, troopikamaade õnnetus — soopalavik.

Neljandal päeval tõusis Eduard vaevaga istukile ja võttis kinni lamedapõhjalise paadi servast.

«Teie ekstsellents, te olete lurjus,» ütles ta juba mitte enam sonides, vaid täie teadvuse juures.

Aier-Natali kaldad, kord madalad, kord mägised, käänasid ta silme ees, kaugel paistsid tulemägede koonusekujulised tipud.

«Kogu selle saare võib kümne kuni viieteistkümne aasta jooksul muuta õitsvaks aiaks . . .»

Mitte aiaks, vaid piinakambriks muudeti see maailma viljakaim ja rikkaim saar. Ahned vägivallatsejad olid määranud malailased nälgima nende eneste põllul . . .

«Sõidan otsekohe Padangi!» mõtles Eduard. «Tungin residendi enese juurde! . . . Ütlen temale: «Teie olete lurjus, ekstsellents.»»

Sõudjad toetasid mõlad vastu põhja, närisid beetelit, vestlesid omavahel ja vaatlesid Eduardi. Nad ei teadnud, et see imelik, põletikust punaste silmadega valge mees kannab eneses ohtu toean-bessarile enesele.

«Kui mind minema kihutatakse — sõidan Bataviasse! . . . Tungin kindralkuberneri juurde! . . . Ajan jalule terve India Nõukogu! . . .»

Mägisel kaldal hakkasid lõpuks paistma Natali punutud majad. Eduard astus suure pingutusega paadist välja ja lonkis koju.

Maa kiikus ja kõikus ta jalge all, nagu malai paadi lame põhi.

Oma bangalo ukse ees nägi Eduard sinises vormikuues paljasjalgset segaverelist. Segavereline lähenes ja puudutas Eduardi õlast.

«Kontrolör Dekker, te olete vahistatud!» ütles segavereline.

Kaheksas peatükk

KOJUIGATSUS

Bambuspuur kõrgeil vaiadel, pilvitu taevas hõreda katusepunutise kohal, all pärismaalasest valvur. Igal hommikul ja igal õhtul tuldi vanglasse kontrollima.

Kindral Michels käskis vahistatud Dekkerit hästi valvata.

«Ta on hullem malailasest!» ütles tema kohta kindral. «Ta on varas ja raiskaja.»

Natali kassas oli ilmsiks tulnud kahe tuhande kuldna suurune puudujääk.

«Osav võte!» arutati Padangis. «Osav võte vana lollpea Michelsi kohta. Saatis vilumatu poisikese-kontrolöri kardetavale teekonnale batakkide juurde, tema äraolekul aga avastas ta puudujäägi kassas!»

Kõik teadsid, et raharaiskamine oli toime pandud juba eelmise kontrolöri van Kleereni ajal, ja et sellest oli otseselt osa võtnud kindral Michels ise.

Eduard ei mõelnud põgenemisele. Ta kuulatas ahvide hullamist naaberpuudel ja tiigri öist häält metsas. Päike vaevas

teda, paistes sisse läbi katuseaukude. Ta kas lamas, sirutanud end välja põrandal, kuulates omaenese südame lööke, või puges nurka varju ning istus siin tundide kaupa liikumatult. Palavikust oli ta vabanenud, kuid selle asemel oli tulnud uus haigus: kojuigatsus. Talle meenus ta lapsepõlv, jahe põhja meri, Amsterdami hämarad kaid. Ta oli lapseeast saadik üle kõige maailmas armastanud raamatuid ja merd. Ta isa oli meremees. Ta tahtis truuks jääda oma lapsepõlvele, noorusunistusile ja raamatuile. Ta tahtis truuks jääda oma isale, väsimatule töötajale.

Eduardi lapsepõlve-aastad möödusid kanalikaldal. Neis oli palju kurba. Miks kasvas ta niisuguseks, hoopis erinevaks teistest? . . . Ta vanem vend Pieter hakkas kirikuõpetajaks; teine vendadest, Jan, oli nagu isagi kaua aega meremeheks.

Amsterdamis elasid nad majas, mida hüüti «Merikarbiks». Kividest katus laskus madalale «Merikarbi» akende kohale, ja talvepäeval oli tubades hämar. Kogu sügise ja talve algul puhus tuul merelt, kivid madalal katusel logisesid ja kolisesid tuules ning tugev virvendus kandus kaugele linna kanalile.

Juba ainuüksi nimetuse järgi oli selge, et majas elab meremehe perekond. Uksel rippus vaskplaadike: «Engel Douwes Dekker, kaugesõidu kaubalaeva kapten».

Eduardi isa, Engel Dekker, armastas vanu, idamaadega

ühendust pidavaid kaubalaevu ning kunagi ei asunud ta tööle teistele laevadele. Nii talvel kui ka suvel kandis kapten Dekker üht ja sama allapoole äärtega musta lössis kübarat ja vanamoelist musta kuube, samasugust kui varem olid kandnud tema isa ja vanaisa, kes olid friisi kalurid. Ta ei osanud reisijatega lahkesti vestelda; nii tuulevaikuse kui ka edelatuule ajal ei kuulnud keegi temalt korraga üle kolme sõna.

Ta vandus ainult suure tormi ajal.

Kodus ja vaikse ilmaga vaikis isa. Ta istus köögis tule ääres, malmist resti juures, liigutas süsi, suitsetas oma mõranenud pruuni piipu ning vaikis. Ta oli isegi hollandlase kohta liiga sõnaaher.

Kui vanem poeg Pieter kuueteistkümneaastaseks sai, võttis isa ta merele kaasa. Kahe ookeani ületamiseks valmistus Pieter kui kirikukooli minekuks: pakkis hoolikalt vihikud, puhus puhtaks hanesuled, võttis kaasa värvid ja pintslikesed ning taskunoa.

«Juba lähimas sadamas viskad sa selle pudi-padi üle parda,» ütles talle isa.

Isa eksis. Kapten Dekker oli harva kodus ega tundnud oma vanemat poega. Kogu reisu ajal jändas Pieter sulekestega ning kuni Kaplinnani ei õppinud ta eraldama grootmasti eestäävist. Aga kui suur torm neid ookeanis pillutama hakkas, heitis Pieter orlopdekis koikule ja hakkas kõvasti palvetama. Veel samal sügisel tõi kapten Dekker poja jäädavalt koju.

«Peale kirikuõpetaja ei tule sest lollpeast midagi,» ütles ta naisele.

Viie aasta pärast lõpetas Pieter pastorikooli, seitsme aasta pärast aga sai ta põhjas, Friisimaal, enda hoole alla oma esimese koguduse.

Järgmine oli Jan. Janiga läks asi teisiti. Juba neljateistkümneaastasena palus Jan, et isa ta merele kaasa võtaks. «Dorothea» dekil jooksis ta kui tuttaval kail, teadis varsti peast kõik komandosõnad ja ronis osavalt mööda vante.

Koduteel sattusid nad tormi kätte. «Dorothea» viskus lainelt lainele. Engel Dekker lahkus kaptenisillalt ning asus ise rooliratta juurde, — kui laeva hädaoht ähvardas, toimis ta alati nii. Iga poole minuti järel veeres vihane laine üle deki.

«Laine viis mehe!» hüüti äkki vasakult pardalt.

«Noormehel tuleb ujuma õppida,» ütles kapten, ilma et oleks end pööranud ja kurssi muutnud. «Aga kes see on?»

«See olen mina, isa!» hüüdis Jan.

Ta oli jõudnud falrepi otsast kinni haarata ja ronis tagasi dekile. «Õppisingi juba!»

«Tubli poiss!» ütles kapten sama rahulikult. «Sinust, nagu näha, tuleb meremees.»

Siis tuli järjekord tema, Eduardi, kätte.

Nii isa kui ka ema imestasid Eduardi üle: ta unistas meelsamini kui mängis ja luges meelsamini kui kakles. Ta oli laiakondiline, tugev nagu Jan, ja heledajuukseline nagu isa, kuid tal polnud isa — friislastele nii iseloomustavaid — helesiniseid silmi, vaid need olid tumedad ja esiletungivad nagu emal. Kui ta, lasknud jalad vette, kanalikaldal mõttes istus, võis arvata, et ta pole üksi, et ta vestleb või mängib kellegagi.

Tegelikult ta polnudki üksi: Eduardil oli alati kaasas «Abellino» — raamat kuulsast röövlist. Ta kandis seda rinnal, jaki all. Eduard armastas raamatuid nagu Pieter ja merd nagu Jan.

Ta õppis hästi, ja tast oleks võinud saada õpetatud arst või luuletaja, kui teda koolist poleks välja heidetud.

Õpetaja, meester Schnappel, andis neile klassis kirjandi järgmisel teemal: «Rahvuslikust voorusest ja rahvuslikest sangareist».

«Rahvuslikud sangarid? Need on muidugi mereröövlid,» otsustas Eduard. «Röövimise ja riisumisega on merel tegelnud kõik suured hollandi meresõitjad. Kui nad mereröövlid poleks olnud, kuidas siis muidu Holland oleks endale Vaik-

ses ookeanis saanud nii suuri ja rikkaid saari? Riisumine merel — see on Hollandi rikkuse aluseks!»

Ja Eduard kirjutas pika kirjandi «Mereröövlite kasust».

«Ennekuulmatu häbematus!» ütles meester Schnappel, lugenud kirjandi läbi. «Säärast mõtteviisi ei saa lubada!»

Ning Eduard heideti koolist välja.

Ta oli siis alles kaheteistkümneaastane.

«Ent mina mõtlesin, et ta tahab, nagu Pietergi, kirikuõpetajaks saada,» ütles meresõidult naasnud isa.

Isa vaikis mitu õhtut. Lõpuks katkes ema kannatus.

«Mida hakkame Eduardiga peale? Teda on ju vaja kuhugile tööle sobitada,» ütles ta.

«Tahan merele minna!» ütles Eduard.

«Sa tahad merele?» küsis talt isa.

Ta puhus piibu puhtaks ja täitis selle uuesti tubakaga.

«Mina läksin esmakordselt merele üheksakümne kaheksandal aastal,» ütles isa. «Aga praegu on meil juba aasta kaheksasada kolmkümmend kaks. Töötan merel juba kolmekümne neljandat aastat ning pole endale vanusepäeviks saanud koguda sadat kuldnatki.»

«Aga kaupmees, kes laadib «Dorothea» siseruumi kalevit või kohvi, teenib tuhat kuldnat igalt reisult,» ütles ema. «Siirdugu Eduard kaubandusalale.»

Eduardi ema, Sitske Dekker, oli pärit Brabantist, mägismaalt. Ta ristinimi oli Francisca, kuid siin, Amsterdamis, kutsusid teda kõik Sitskeks, — nii hääldasid amsterdamlased seda nime. Sitske Dekker kartis üle kõige maailmas vett. Oma kodumaal polnud ta harjunud sellega, et majad, nagu Amsterdamis, kanalite ääres seisid, et otse akende eest laevad ja lootsikud mööda sõitsid, et hobused ei vedanud enese järel mitte veokeid, vaid praami kaubaga.

Sitske poleks lasknud oma meest merele, kui perekond ilma ta teenistuseta elada oleks saanud.

«Siirdugu Eduard kaubandusalale! . . .»

Eduard kirjutas kärmesti, võis poole minuti jooksul korrutada kolmekohalisi arve neljakohalistega ning igasugused keerukad sõnad jäid tal ruttu meelde.

«Simpeli ja Kronenkampi» hulgimüügiäris leidus Eduardile koht. Algul ei määratud talle mingisugust töötasu.

See-eest oli ta vähemalt maismaal!

Ema oli rahul.

Üheksas peatükk

TÖÖ MAISMAAL

Küll oli see raske — õppida kauplema!

Eduard otsis esimesel päeval kaua kontori sissekäiku. Ahmase akna kohal rippus silt: «Kalev, samet, mustrilised riided», kuid ust tänavale polnud.

«Keda sul, poiss, vaja?» küsis hoovis Eduardilt punajukseline voorimees.

«Simpelit ja Kronenkampi,» ütles Eduard.

«Kronenkamp on ammu surnud,» ütles voorimees.

«Aga Simpel?» erutus Eduard.

«Simpel on elus, vaat kus ta on,» ja voorimees osutas vankritega täidetud hoovi kaugeimasse nurka.

Eduard laskus astmeid mööda räpasesse koridori.

«Kes seal on?» hüüdis ukse tagant külmetunud hääl.

Ümmargusel pöördtoolil istus väike punaste silmadega mees, kellel olid hõredad, just nagu äranäksitud kulmud. Mees pöördus tooli krigisedes.

«Kas see on meie uus õpipoiss? . . . Ta näib liiga hajameelne. Glotters!»

«Jah, peremees!»

Glotters ronis alla oma kontoripuldi tagant. Ta oli askeldava iseloomuga, lühikeses kuues ja sametpükstes, mis tagant olid kulunud.

«Glotters, palun, hoolitsege selle eest, et poisikesel oleks küllaldaselt tööd.»

«Tule siia!» Glotters tõmbas Eduardi kontoripuldi juurde. «Kas kiiresti kirjutada oskad?»

«Oskan,» ütles Eduard.

«Kas su käekiri on ilus?»

«Ilus,» ütles Eduard ebakindlalt.

«Istu, siin on su koht. Oh, peremees, ta on veel väike, kontoripult on tema jaoks liiga kõrge!»

«Pole viga, tabureti jalge alla võib panna raamatu,» ütles peremees rahulolematult. «Oleme kõik sedaviisi alustanud.»

«Õige. Paneme raamatu alla. Vaat nii! Veel ühe! Tore. Nüüd sa ulatad tinti võtma.»

Glotters viskas kontoripuldile hulga kirju.

«Säh, hakka ümber kirjutama! Pea meeles: ametikirjas on käekiri kõige tähtsam. Ei ühtki parandust. Kas saad aru?»

«Saan aru,» ütles Eduard nukralt.

Glotters läks oma akna juurde. Eduard vaatas salaja punasilmalise poole: mida see teeb? . . . Pöördtoolil on vististi palju lõbusam istuda kui harilikul taburetil — võib pöörelda. Kuid peremees ei pöörelnud. Ta pildus kettakesi arvelaual. Valged ja mustad rõngakesed lendasid vardaid mööda edasi ja tagasi, imekiirelt kokku ja lahku joostes. Vaevalt neile vaadanud, lükkas Simpel kõik rõngad hooletult tagasi ja kirjutas saadud summa üles.

Summa oli suur. Simpel raputas pahaselt arvelauda ja hakkas uuesti kokku arvutama. Sajad, tuhanded, kümned tuhanded . . . Teine summa osutus veel suuremaks. Simpel kortsutas oma hõredaid kulme. Ta kirjutas ka selle summa üles ning hakkas suuremat väiksemast maha arvutama.

«Ainult ärgu nad mind sundigu nii tegema!» mõtles Eduard rahutult. Suuremat väiksemast maha arvutada ei osanud isegi meester Schnappel.

Kella kaheks olid kirjad valmis. Kontoripoisikesed ja väikesed ametnikud jooksid tänavat mööda — nad läksid koju lõunale. «Ka mind lastakse ära terveks tunniks!» mõtles Eduard rõõmsalt. Kuid peremees vaikis. Vaikis ka Glotters.

«Kell on juba kaks, mijnheer . . .» julges Eduard meelde tuletada.

Peremehe tool pöördus kriginaga.

«Glotters!» hüüdis peremees. «Poiss istub teil tööta!»

«Silmapilk!» Glotters haaras Eduardi käest kinni ning jooksis temaga kuhugi.

Nad laskusid, tõusid ja laskusid jälle mööda sisetreppe. Lõpuks jõudsid nad madalasse hämarasse ruumi. Siin lõhnas hiirte ja seiskunud, niiskekstõmbunud kalevi järele.

Seinaäärseil riiuleil kuhjusid riidepallid. Triibud, täpid, rõngad, lilled . . . Eduard hakkas uudistades ringi vaatama.

«Võta nad riiuleilt, pühi tolmust puhtaks, siis aga pane nad jälle korralikult tagasi,» ütles Glotters.

Ta viskas Eduardile kaltsu ning läks ära.

Visata riidepallid letile, pühkida riiuleilt tolm — see polnud raske. Ent kuidas nad tagasi panna? Mis järjekorras nad varem olid, — seda ei suutnud Eduard enam meenutada.

«Vaja panna nad mustri järgi!» otsustas Eduard. Ta hakkas valima triibulisi triibuliste, lillelisi lilleliste, täpilisi täpiliste juurde. Ta higistas, tõstes ja ladudes riiuleile raskeid riidepalle. Poole tunni pärast oli kõik valmis. Kümme minutit hiljem aga astus lattu Glotters, hüüatas hämmastusest, pungitas silmi ja jooksis peremehele järele.

«Vaadake, mida ta on teinud! Te ainult vaadake, peremees, mida ta on teinud!» Glotters keerles Simpeli ümber, ta lühikese kuue hõlmad liikusid.

«Ta on kõik segi ajanud! . . . Puuvillase sameti — tõelise plüüšiga! Odava mustrilise riide — brüsseli kootud siidiga. Peene lõuendi — talupojakedrusega! Vaadake ometi, millega poiss juba esimesel päeval hakkama sai!»

«Näen!» ütles Simpel.

Ta võttis Eduardi küünarnukist kõvasti kinni.

«Kaup tuleb laduda mitte mustri, vaid hinna järgi,» ütles Simpel. «Pane oma käsi siia!»

Ta osutas letile. Eduard pani käe letile, ilma et oleks veel midagi taibanud.

«Mitte muster pole tähtis, vaid hind!» kordas Simpel ning lõi arvelaua raudäärisega valusalt vastu Eduardi sõrmi. «Seal, kus asub milano samet, ei tohi olla odav talupojakedrus!» ta pööras arvelaua teise külje ning lõi Eduardile veel kord valusalt vastu sõrmi. «Pea seda meeles, poiss! Ja et see sulle hästi meelde jääks, lao kõik uuesti ümber ning õpi pähe kõigi sortide hinnad!»

«Kas said aru?» küsis Glotters.

«Sain,» ütles Eduard.

Nii algasid tema õpingud kaubandusalal.

Esimesest päevast peale vihkas Eduard Simpelit.

«Kas minna temaga kahevõitlusele püstolitega?» mõtles Eduard. «Või teha kontorisse luuk ja lasta ta põranda alla? Või uputada Simpel lihtsalt kanalisse?»

Ta istus kaua lao aknal ning mõtles välja surmanuhtlust Simpelile.

Lao aknast paistis kanal ja väike kaarsild pronkshirvedega.

Mööda vett sõitsid pikkamööda laevad puidu, inimeste ja savinõudega. Puhtakspestud tellissillutisel läksid hobused ja vedasid eneste järel kanalit mööda suurt praami reisijatega — veediližanssi. Helesinises jakis poisike ratsutas äärmisel hobusel ja puhus sarve. Diližansi «kutsar» istus praamininal; silla juures võttis ta suust piibu, helesinises jakis poisike aga viskas talle köieotsa, millega praami tõmmati. «Hei!» Kutsar püüdis köie; ilma tõmbamiseta, vaid inertsi ajel, libises praam silla alt läbi; silla taga aga viskas kutsar köieotsa tagasi ning pistis piibu uuesti suhu. Diližanss jätkas oma teed.

Amsterdamis kees elu hommikust õhtuni, kuid kära puudus. Euroopa kaubalaol, «maailma kaubamajal», olid tundmatud teiste suurlinnade ratastepõrin, tolm, ruumipuudus, kära ning müra. Tema kanalid kandsid enesel käratult kogu kaubalaadungi raskust; praamid metsamaterjali, kala, turba, nõude ja linaga libisesid kuulmatult mööda rohelist sogast vett. Vett mööda sõitsid diližansid, mis olid tulvil rahvast.

Kanalil, silla juures, peatus tihti prügipraam. Siin oli sügav, poisikesed ei sukeldunud kunagi siin kohal. Praamitöölised sorisid pikkade pootshaakidega sogases vees. Sillal seisid lapsed ja vaatasid pealt.

«Saabas!» kisasid lapsed. Pootshaagi otsas keerles saabas, millel puudus tald.

«Kass!» praamitööline tõmbas veest poollagunenud kassiraipe.

«Ei, Simpelit uputada pole võimalik,» mõtles Eduard, «nad leiavad ta ja tõmbavad välja.»

Kord nägi ta sillal Liina Ferstegi. Nad olid Liinaga ühes ja samas koolis õppinud. Liina ei osanud ujuda ja oleks kord kanalis peaaegu uppunud. Eduard tiris ta tookord veest välja, ta nuttis, oli ehmunud, ta roheline kleit oli märjaks saanud, ta sarnles konnapojaga. Sest ajast saadik kutsusidki teda kõik nii: Liina Konnapoeg.

Liina Konnapoeg istus ratsa pronkshirvel ja viibutas jalgu.

«Liina!» hüüdis Eduard. Ta viipas tüdrukule käega. Liina jooksis kohale. Läbi pesemata klaasi nägi ta Eduardi, kes oli kahvatu, sassis, laubale langenud juustega, käes tükk sinist sametit.

«Mida sa siin teed?» imestas Liina.

«Õpin kauplema,» vastas Eduard.

Liina krimpsutas oma lühikest nina.

«Aga meie sõidame varsti ära!» ütles ta.

Liina isa oli pikakasvuline, nukker mees, kelle kael oli alatasa kinni seotud. Ta pidas väikest poodi kusagil kauges

tänavas, kauples köharaviva rohuga ja endavalmistatud määrdega, mis jooksvavalusid vaigistas.

Eduard oli kunagi neid Rohelisel kanalil külastanud. Ferstegid elasid vanas, sünges majas, alumisel korrusel, mis oli hallitunud, niiske ja hämar, kuna katuseräästas ulatus madalale akende kohale. Kevadel, suurvee ajal, seoti lootsikud siin otsekohe akende külge, ja tagahoovides krooksusid õhtuti konnad.

Esimesel hetkel oli siis Eduardile tundunud, nagu oleks ta sattunud troopikamuuseumi. Mingisuguste taimede juured sirutusid õhus üle toa ja jäid peatuma rohelisse hallitunud mulda, millega olid täidetud tünnid ja hiiglasuured potid. Nurkades seisid suured lahtised purgid peenekslõigatud juurte ja kuivatatud rohuga, mis lõhnas arstimi järele. Täistopitud sisalikke, suuri ja väikesi, sabadega ja sabatuid rippus kamina kohal.

Väike tige naine kudus villast sukka. Ta osutas Eduardile sukavarda otsaga.

«Kes see on?» küsis naine Liinalt.

«Eduard Dekker, mamma, kapten Dekkeri poeg.»

«Vana Dekkeri poeg? Poisil on alati niisugune imelik vaade.»

«Missugune?» küsis Eduard kohmetunult.

«Ta vaatab nii, nagu mõtleks ta millelegi ebaharilikule.»

Kaks nooremat tütarlast, Elsi ja Miina, askeldasid põrandal mänguasjadega.

«Tule siia, Eduard,» ütles Liina isa.

Jakob Fersteg köhis ja süütas kaminat. Ta tõmbas kaua tikku nahkkuue hõlma vastu. Niiske turvas ei tahtnud põlema hakata.

«Kui hea on Indias!» ohkas Jakob Fersteg. «Seal ei ole vaja kaminaid kütta.»

«Aga kuidas siis talvel?» küsis tigedalt väike naine, mevrouw Fersteg. «Talvel ei saa ilma kaminata!»

«Indias ei ole talve,» ütles unistavalt Jakob Fersteg. «Isegi jaanuaris ei lange Jaaval temperatuur alla viie kuni kümne kraadi. Seal koguvad elanikud kaks ja kolm korda aastas põllult vilja . . . Igale valgele, kes asumaile sõidab, antakse tema oma soovi järgi maatükk . . . Mina elan siin kui vilets päevatööline, mul on puudus kõigest, asumail aga pole ühtki valge nahavärvusega inimest, kel oleks vähem kui kaksteist teenrit . . . Jaaval on iga valge jaoks valmis riigiteenistuskoht, sõiduk ja kuupalk kahesaja kuldna suuruses . . . Ainult see palavik, see troopikapalavik! . . .»

Jakob Fersteg lükkas tulele lähemale kaltsudesse mässitud poti.

Kaltsude vahelt paistis mingisugune vilets võrsik.

«Mis see on?» küsis Eduard.

Jakob Fersteg võttis kaltsud poti ümbert ära.

«Cinchona! . . .» ta näitas Eduardile jõuetu puu-kääbuse roosakat tüve. «Cinchona — kiniinipuu — on kallihinnaline ravim troopikapalaviku vastu. Kui mul õnnestuks seda puukest Indias pookida! . . . Ta kasvab ainult Lõuna-Ameerikas. Hankisin endale suure vaevaga välismaalt toodud varrekese: keegi apteeker nõustus ta mulle müüma kalli raha eest.» Jakob Fersteg nihutas õrnalt oma kiniinipuu soojusele lähemale.

«Palavik,» ütles ta. «Kui poleks seda troopikapalavikku, oleksin juba ammu asumaile sõitnud . . .»

«Aga meie sõidame varsti ära!» ütles nüüd Liina Eduardile, vaadates tänavalt läbi tuhmi klaasi.

«Kuhu?»

«Indiasse.»

«Kui kaugele! . . .» ohkas Eduard.

«Pole viga, et kaugele. Sa õpi kauplema ja sõida ka.»

«See on väga raske!» ütles Eduard kurvalt. «Mina ei õpi seda nähtavasti kunagi.»

Kontoris oli käimas kibe töö: oli kevadine hooaeg. Eduard unustati ajutiselt. Kontor oli kogu päeva täis sagivaid inimesi: peremees turustas pehkinud kalevit odava hinna eest.

Eduard unustati, kuid ta ei tundnud igavust. Temaga oli Abellino, ta armastatùd Abellino. Koos kuulsa röövliga võis Eduard oma laost alati pääseda nii metsalossi, kui ka sõtta, nii suurele teele, kui ka salajasse röövliurkasse. Tolm võis nüüd takistamatult langeda riiuleile, — Eduard lamas, raamat käes, aknalaual.

«Glotters, aga mida teeb meie õpipoiss?» küsis peremees, kellele lõpuks meenus Eduard.

Sel hetkel tungis Eduard parajasti koos Abellinoga kurja krahvi lossi.

«Kohe! . . . Kohe saadan ta Keizers Grachti Rotterdami posti järele,» ütles Glotters ja hakkas askeldama.

«Palvetage, krahv!» hüüdis vahva Abellino ja suunas püstoli kahvatunud krahvile . . .»

Eduard ei märganud, milline hädа teda varitses kontorist.

«Peremees!» hüüdis Glotters, «peremees, teie ei tea, kelle te enesele õpipoisiks olete võtnud! . . . Vaadake, peremees, mis ta teeb! . . .»

«Näen!» ütles Simpel. Ta tõmbas Eduardi aknalaualt maha. «Anna raamat siia! . . .»

«Palvetage, krahv! . . .» hüüdis Eduard. Ta surus «Abellino» mõlema käega vastu rinda.

Simpeli punased silmad muutusid veel punasemaks.

«Sa, poiss, oled hulluks läinud!» ütles Simpel aeglaselt. «Anna raamat siia! . . .»

Simpel tõstis jõuga Eduardi põrandalt üles, lükkas ta küünarnukid laiali ja võttis raamatu kerge vaevaga ta käte vahelt. Siis lähenes ta aknale ja lükkas lahti raami, mida ammu keegi polnud avanud.

«Mis te teete!» hüüdis Eduard.

Käeliigutus — ja kuulus röövel lendas üle kaitsemüüri ning kukkus platsti kanali rohelisse vette.

«Glotters, hoidke poiss kinni!» ütles peremees. «Kas te ei näe, et ta iga silmapilk on raamatu järele aknast välja kargamas?»

Kuid oli juba hilja. Eduard hüppas madalalt aknalaualt tänavale ja jooksis silla poole. Vesi oli siin sügav, poisikesed ei sukeldunud sel kohal kunagi. Eduard libistas end silla malmkaunistusi mööda üsna vee lähedale ja püüdis käega raamatust kinni haarata. Vesi kandis «Abellinot» kanali keskkoha poole. Ta ei vajunud veel, «Abellino» köite naha all olid puukaanekesed; kuulus röövel ujus, pöörates aeglaselt kollaseid lehekülgi. Eduard sööstis vette talle järele. Lapsed sillal kiljatasid: ta ujus pükstes ja jakis, ilma et oleks jõudnud isegi kingi jalast võtta. «Abellino» oli juba vette vajumas; Eduard jõudis temani suure vaevaga, kahmas ta ning surus ühe käega vastu rinda. Tagasi ujus ta aeglasemalt, seepärast, et ta ühes käes raamatut hoidis ja veel seepärast, et saapad ja riided olid veest raskeks muutumas. Ta ujus üha aeglasemalt, siis jäi ta väsinult peatuma, ja vesi tungis tal suhu. Silla ääres juhtus just parajasti seisma prügipraam; praamitööline ulatas Eduardile pootshaagi, kuid Eduard kahmas oma käega mööda ning hakkas vajuma. Naised tõstsid kaldal kisa, praamitööline ronis sõimates vette.

«Ära tiku vette, kui sa ujuda ei oska!» ütles praamitööline vihaselt ja rebis Eduardi praamile.

Eduard seisis keset prügi, vesi voolas talt ojadena.

Nii tuligi Eduard koju, märg, märgades jalatsites, surudes vastu rinda märga, lõhkirebitud raamatut.

Ema pani talle teised riided selga, kuivatas püksid ja jaki ning jooksis Simpeli juurde vabandama.

«Ta andestas sulle,» ütles ema. «Homme hommikul võid jälle kontorisse minna.»

Ootamatult tuli Eduardile appi tuul. Öösel hakkas see puhuma merelt. Vihased vood jooksid üles mööda kanaleid.

«Vesi tõuseb!»

Lastest ei lastud kedagi majast välja.

Kui tuul mere poolt puhus, surus vesi maale peale, ja tugevad, laevakettidega kinnitatud vanad tammid kaldal tõmbusid pingule kui õhukesed laudvahesõnad, valmis lõhkema.

Dekkerite maja vastas kanalis paistis veest välja must mastiots. Kord oli siin purjepargas põhja vajunud just maja värava juures. Eduard vaatas aknast mastiotsale ja nägi selle järgi, kuis vesi kanalis tõusis.

Tuul ajas mere linnale peale. Dokkides tulistati kahureist: veeuputus! Linna äärtest liikusid ööst saadik inimesed linna: neil saarekestel, mis asusid eemal merel, olid majad juba akendeni vees.

Eduard vaatas, kuidas vesi tõusis. Veeuputus — vaat, mis päästab ta Simpeli käest! Mastiots kattus juba veega. Oli isegi võimatu ära tunda seda kohta, kus ta enne veest välja paistis. Vesi kanalis pulbitses, lainetas ja paiskus üle kaitsemüüri. Voogagu vesi ja ujutagu üle kontor! . . . Vesi peseb riiuleilt kõik triibud, sõõrid ja lilled valgel ja roosal põhjal . . . Rasked arvelauad upuvad kohe: nende vardad ja äärised on rauast. Kuid suur kontoriraamat ei märgu nii ruttu, ta ujub ja ujub, pöörates täiskirjutatud lehekülgi . . . Stuiverid, kuldnad, hõbekrossid[1] . . . Hommikul tuleb peremees kontorisse, ning ainult lained mühisevad leti kohal . . .

Kolmandal päeval muutus äkki tuul . . . Ta nagu hakkas keerutama ühel kohal ning vaikis hommikuks. Vesi alanes, ilma et oleks Simpelit puudutanud.

Simpelile tuli lõpp teisiti. Vesi alanes. Eduard saabus

[1] Stuiverid, kuldnad, hõbekrossid — mitmesuguse väärtusega Hollandi mündid.

hommikul tööle, kuid ei leidnud kedagi eest — ei Simpelit, ei Glottersit ega isegi kontorit. Aken oli laudadega kinni löödud, uks suletud. Seesama punajuukseline voorimees, keda Eduard esimesel päeval oli kohanud, askeldas hoovis vankri all.

«Kus on siis «Simpel ja Kronenkamp»?» küsis Eduard voorimehelt.

«Kronenkamp on surnud,» lõi voorimees käega.

«Aga Simpel?»

«Simpel läks lõhki,» ütles voorimees.

«Kuidas läks lõhki?» hämmeldus Eduard.

«Jäi pankrotti,» seletas voorimees.

«Mis see tähendab?» küsis Eduard arusaamatuses. Talle meenus, kuidas peremees esimesel päeval kogu aja suuremat summat väiksemast maha oli arvutanud.

Voorimees pistis pea vankri alt välja.

«Ei tasu arveid, vaat mida see tähendab,» ütles voorimees. «See tähendab, et Simpelit pole enam.»

Voorimees peitis jälle pea vankri alla.

Nii sai «Simpel ja Kronenkamp» ilma veeuputuseta otsa. Amsterdami pank keeldus tema eest vastutamast, ja kogu see Simpeli keeruline kaubandusettevõte, tema lilled ja triibud, tema nelikümmend erimustrit, tema raamatud, vekslid ja tellimused vabrikantidele kaotasid oma tõelise väärtuse. Simpel laostus kahekümne nelja tunni jooksul, ja Eduard võis kauplemist mujale õppima minna.

Kümnes peatükk

AMSTERDAM — MAAILMA KAUBAMAJA

Kaubamajas «Goddamer ja Ko.» oli mida õppida.

Siin kaubeldi kohviga. Suurtesse kontoriraamatutesse kanti iga päev sisse ja välja kümned ja sajad tonnid kohviube.

Eduard pidi iga kohvipartii sisse kandma raamatus vastavale kohale, kas joone peale või joone alla, ära märkima laadungi suuruse ja laadungi puudujäägi ning kõik nii lahtreisse mahutama, et ühest kohvioasordist ükski uba ei satuks teise kohvisordi lahtrisse. Päeva jooksul väsis Eduard väga ära, just nagu olnuks tema see, kes laeva laadimisruumist sadamasse ja sadamast laeva laadimisruumi kottides ja kastides kohvi kandis.

Iga päev saabusid kümned laevad Indiast Madalmaade sadamaisse, ja üks kuuendik kogu aastasest kohvilaadungist Amsterdamis langes Goddamerile. Vaat see alles oli kauplemine!

Noorem-kontoriametnik Steeger näitas Eduardile, milliseid kohviube on olemas. Kõik kohvisordid seisid Steegeril laual lõuendist kotikestes.

«Vaat siin on jaava kohv, tumedad väheldased oad sügava vaokesega, — parim kohv maailmas. Seal on tseiloni kohv, mille oad on suuremad, kuid mitte nii aromaatsed... Aga siin on lamedad, piklikud ja palju heledamad oad. See kohv kasvab Sumatral.»

Eduard vaatas kaardilt seda India saarestikku, kust nii palju kohvi veeti; India ookeanis just nagu oleksid kokku põrganud neli hiiglasuurt saart — Borneo, Celebes, Jaava ja Sumatra — ning väikeste saarte ahelik jooksis nende kõrval. Iga saar üksikult ületas suuruse poolest kolm korda Hollandi, aga kõik saared kokku, kui neid mahutada Euroopale, katnuksid Saksamaa ja Prantsusmaa ja veel suure tüki Hispaaniat.

«Kas teie, mijnheer Steeger, olete tõesti kõigis neis kohtades käinud?» imestas Eduard.

«Mis sa, poiss, mõtled, ma pole Haarlemi väravaist kunagi kaugemale sõitnud,» vastas Steeger alandlikult.

Steeger oli vaikne hallpäine vanamees. Ta kandis pehmeid riidest saapaid, ta kõrvust aga paistis alati välja pruun taku-

tükk. Ja ta hääl oli mahe, viisakas, just nagu vildiga sumbutatud.

Kui peremees Goddamer ise ülemistest ruumidest kontorisse laskus, kaotas Steeger hirmu pärast hääle ja hakkas rääkima sosinal.

Möödus kaks kuud, kuni Eduard lõpuks üles peremehe juurde kutsuti. Goddamer nõudis teateid kohvihindade kohta lõunasadamais. Steeger võbises, kogudes Eduardile pabereid.

«Kas sa oskad peremehele vastata?»

«Oskan,» vastas Eduard ja läks üles peremehe ruumidesse.

Algul nägi ta ainult peremehe hiiglasuurt varju poonitud põrandal. Goddamer istus kõrgel tugitoolil, asetanud jala kaminavõrele ja hoides väljasirutatud käes pikka piipu. Kaminatuli valgustas Goddameri halli põske; tema ja ta kõrge tugitooli vari langes kolmandikule osale toast. Paks kass istus ta õla taga kaminasimsil.

Peremees ei pööranud põske kaminatule paistelt.

«Anna paberid!» ütles peremees.

Eduard andis paberid.

«Nii! . . .» ütles Goddamer valjult, lehitsedes pabereid. «Nii! Nii! . . .»

Kass võpatas iga «nii» juures ja sulges ehmunult silmad.

«Nii!» ütles peremees veelkord sama valju ja käskiva häälega. «Hüva. Aga Lissaboni kohta?»

«Lissaboni sadama kohta pole veel andmeid, mijnheer,» vastas Eduard.

«Nii. Hüva. Võid minna. Su perekonnanimi on Dekker?»

«Jah, mijnheer,» ütles Eduard.

«Hüva, Dekker. Püüa. Kui püüad, saad õpipoisist noorem-kontoriametnikuks. Steeger on juba vana, kas mõistad?»

«Mõistan,» ütles Eduard.

«Võid minna.»

Sel päeval ei läinud Eduard koju lõunale. Ta läks linna hulkuma.

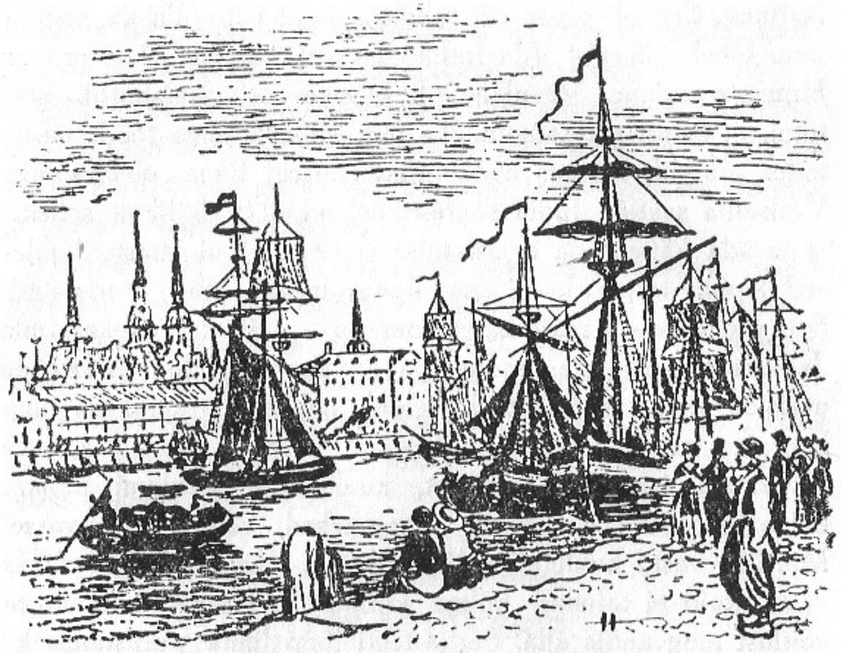

«Muutuda samasuguseks kui arg vanake Steeger oma vettinud kuues ja takutükiga kõrvus? . . . Või nagu vanemkontoriametnik Skroot, lühinägelik ja ahne, rahavahetaja silmadega? . . .» Värin käis Eduardil üle keha, kui ta sellele mõtles.

Kõrgelt Amsteli tammilt võis näha kogu linna, mis oli ehitatud ookeanipinnast madalamale, üheksakümne viiele saarekesele, mida meri aeg-ajalt üle ujutas; linn, mille majad seisavad sügavasse maasse taotud puuvaiadel; Amsterdam — kaupmeeste ja rahavahetajate linn, meresõitjate ja kuulsate kunstnike linn; linn, mille kohta Erasmus Rotterdamist juba oli öelnud, et «ta elanikud elavad nagu linnud puudel».

Admiraliteedihoone kõrval asus kaldal pikk sünge härjaverevärvi ehitis, mis oli peaaegu akendeta ja sarnles kasarmuga. Need olid Ida-India kaubanduskompanii laod. Saja neljakümne aasta eest saabus siia Jaava saarelt esimene

laadung. See oli pipar või tubakas, kuid võib-olla ka punane puu. Ühel esimesist Ida-India laevust saabus Amsterdami hirmus vaenlane. Vaenlane oli kahekordselt hädaohtlik seetõttu, et ta oli märkamatu. Ta tegi pimedas oma tööd, uuristades aluseid, muutus hädaohtlikuks isegi linna olemasolule. Võib-olla saatsid India saarestikuelanikud ta sihilikult selleks, et tasuda kätte enda orjastamise eest? . . . Kui amsterdamlased lõpuks taipasid, oli osa linnavaiadest juba uuristatud. See vaenlane oli mardikas-toonesepp — tilluke putukas, mis Jaavast mingisuguse laadungiga oli kaasa toodud. Mardikas uuristas puud, ja jämedad palgid muutusid auklikeks ning hapraiks nagu pooleldi pudenenud kuivik. Mardikas asus õõnestama isegi pangahoonet, kuulsat Amsterdami panka, kõige kindlamat Euroopas. Kaupmehed sattusid ärevusse. Mardika vastu kuulutati välja sõjakäik. Kaua pani mardikas vastu, kuid ei talunud külma kliimat ja visade hollandlaste võitlust ning andis alla. Seega tehti lõpp linna purustamisele.

Sajandi algusest peale ei sõitnud suured ookeanilaevad Zuidersee kaudu: madalikud ja liivaleeted tegid lahe raskesti läbipääsetavaks. Sügav ja lai Merekanal viis suured laevad Nieuwendippi, otse Saksa merre, sügavasse vette.

Amsterdami sadamast sõitsid laevad kaugesse Indiasse. Seal olid ennenägematud, imeilusad maad, põlismetsad, ebaharilikud inimesed, kes elavad ürgilooduse rüpes. Seal asus uus maailm, mis ei sarnlenud Amsterdami kaubanduskontoriga.

See maailm ahvatles piinavalt Eduardi.

Varsti saabus meresõidult Jan, pügamata, karedad habemetüükad põskedel; ta vandus juba kui tõeline vana madrus.

«Sinu asemel,» ütles ta Eduardile, «ma ei istuks siin konnamülkas, vaid sõidaksin asumaile, Jaavale või Sumatrale. Seal on valgel inimesel vähemalt võimalus tegutseda.»

«Mis seal võib teha?» küsis Eduard.

«Kaubelda!» ütles Jan. «Indias on kerge rikastuda.

Tundsin ise poisse, kes bramraad ei osanud eraldada klüüverpoomist, asumail aga vähese ajaga rikastusid.»

«Ma ei õpi kunagi kauplema,» ütles Eduard. «Tahan reisida. Tahan tundmatut jõge mööda üles sõita ja kirjutada raamatu või asuda elama metsikute dajakkide keskele Borneol ja õpetada neile kirjaoskust.»

«Borneol sai kellestki inglasest isegi metsinimeste juht,» ütles Jan. «Võib ju juhtuda, et ka sinul veab.»

«Katsu isa veenda,» palus Eduard, «võib-olla ta nõustub mind kaasa võtma järgmisele reisule «Dorotheal».»

Isa veenda ei õnnestunud, kuid sest ajast peale mõtles Eduard alatasa asumaile sõidust. Ta muretses raamatuid India ookeani saarte kohta.

Üheteistkümnes peatükk

SEITSE STUIVERIT[1]

Eduard luges meresõdade ajalugu, asendades kontorimapid oma raamatutega. Istudes Goddameri kontoris küürus oma taburetil unustas ta kõik.

Vanem-kontoriametnik Skroot tavatses kuulmatult Eduardile tagant läheneda ja seista ta selja taga. Skroot kõõritas ühe silmaga, ja näis, et ta sellega üle õla näeb, mis Eduardil on paberite all.

«Mis sul seal on?» küsis Skroot kahtlustavalt.

«Möödunud kuu arved,» — Eduard kattis lahterdatud lehtedega kähku joonised, mis kujutasid hollandi meresõitja Tasmani sõitu vanaaegsel purjelaeval eurooplastele veel tundmatu Uue-Meremaa randa. Uus-Meremaa oli joonisel kõrge ja ümar nagu suhkrumägi, metsinimesed aga, kes kõik üksteisega sarnlesid, seisid küljega ettepoole ja hoidsid käes pikki sulgedega kaunistatud nooli.

[1] Stuiver — 15-sendine münt.

Skroot läks ära, ja Eduard asus uuesti raamatu kallale. Ta luges seitsmeteistkümnendast sajandist. Hollandile kuulus tol ajal esimene koht mereriikide hulgas. Madalmaade dokkides ehitati suuri merelaevu. Hollandi kaupmehed hoidsid oma võimuses Aafrika Guinead, neil olid asulad teel Indiasse, nad valitsesid Mauritiusel ja Tseilonil ning ahistasid portugallasi vürtsisaartel — Jaaval, Borneol ja Sumatral — kauge Ida-Aasia suurimail, kõige viljakamail ja asustatumail saaril.

Tšiilis oli kulda, Argentiinas hõbedat. Troopika-Indias, vürtsisaartel, kasvasid vabalt suhkruroog, muskaat, mandel, indigo, pipar, nelk — pilliroopuhmastikud, muskaadimetsad, terved nelgipõllud.

«Luuaga pühin kõik ookeanilt minema!» teatas Hollandi admiral Troomp ja riputas luua oma laeva fokkmasti.

Rohkem kui sada aastat valitses Holland meresid. Hispaania ja portugali mereröövlid pagesid juba ainult Hollandi lippu nähes. Hollandi meremehed peremehetsesid maailma kõigis vetes.

Lõppes sajand, ja Suurbritannia hakkas Hollandit välja tõrjuma. Briti laevad olid Hollandi laevadest paremad. Eduard uuris joonisel kiiresõidulist ja kergeltliikuvat, kuid liiga vähese varustusega hollandi fregatti ja võrdles seda hirmuäratava kaheteistkümne-kahurilise inglise prikklaevaga.

Skroot oli pahane selle üle, et kontoris kulub liiga palju küünlaid. Ta peitis kõik küünlajupid kontori raudkappi. Kui Eduard õhtuks kontorisse jäi oma arveid lõpuni kirjutama, andis Skroot talle kolm väikest küünlajuppi. Kaks neist kulutas Eduard kontorisissekandeiks, aga kolmanda valgusel purjetas ta Schouteniga ümber Lõuna-Ameerika mandri või talvitas Barentsiga Novaja Zemljal.

«Hollandlase, kes mulle merel vastu juhtub, peksan nuudiga minema!» ütles Inglise admiral Blake ja riputas nuudi oma laeva fokkmasti. Suurbritannia võitis väikest Hollandit

igal laiuskraadil. Ta kinnitas jalga Austraalias ja tõrjus hollandlased välja Tseilonilt ja Aafrika Guineast. Nüüd peremehetsesid juba briti meremehed kõigis maailma vetes. Hollandi mereröövlid pagesid briti mereröövlite eest.

Holland andis järele Aafrikas, Tseilonil ja Lääne-Indias, kuid pidas kõvasti kinni Indoneesiast. Hollandi kaupmehed rajasid kaubandusfaktooriaid kogu Jaaval, kindlustasid end ka naabersaartel, Borneol ja Sumatral. Vürtsisaared hoidis Holland endale. Neid hakati nüüd pidama «Hollandi loomulikuks jätkuks ookeani taga».

Kord luges Eduard linna peatänaval kuulutust. Igale amsterdamlasele, kui ta on usklik ristiinimene, kui tal pole silmahaigusi, kui ta pole kunagi istunud võlavanglas, soovitati asuda Jaavale, valmis maalapile, ja hakata kasvatama nelki, kohvipuid ja suhkruroogu.

«Kui aga Ferstegid ära pole sõitnud!» mõtles Eduard murelikult.

Ta läks Rohelisele kanalile. Tuttava maja alumisel korrusel ei leidnud ta ei Liina Konnapoega, ei ta isa, ei kiniinipuud ega villaseid sukki.

Ferstegid olid tõesti sõitnud Indiasse. Jakob Fersteg jättis Amsterdami kõik oma rohud ja purgikesed, see-eest aga viis ta Jaavale kaasa kaltsudesse mähitud kiniinipuu võrsiku.

Sel tuhande kaheksasaja kolmekümne viienda aasta sügisel hakkas Eduard kirjutama eleegiat, nukraid luuletusi — «Lahkumine Liinast». Ta kirjutas nad mustandeis paksu kontoriraamatu äärtele, kuid Skroot tabas teda sellelt ning ütles, et kui see veel kord juhtub, kihutatakse ta kontorist minema.

Nii möödus veel üks talv. Eduardile polnud enam ammu vaja panna raamatuid tabureti jalge alla, — ta käis juba seitsmeteistkümnendat aastat. Järjest saabus Amsterdami sadamasse laadungeid, ja kontoriraamatuisse tehti sissekirjutised nii tihedalt, et polnud võimalik kuhugi kaht salmiridagi vahele kirjutada.

Igal pühapäeval jalutas Eduard linnast välja Kõrgete lüüside või Merekanali äärde. Ta heitis pikali kuskile tee või kanali servale ning vaatas ringi. Vasakut kätt Aa'st, Haarlemi poole, kulges vall, mis oli moodustatud kokkukuhjatud sõredast liivast. Ehitati Amsterdami ja Haarlemi vahelist raudteed, esimest raudteed Hollandis. Kaitsevall kinnitati nagu tamm soisesse põhjavetest nõtkuvasse maasse.

Piki kanalikallast asusid roost katusega talumajakesed. Iga maja oli kui väike kindlus ümbritsetud veekraavist; vesi tungis kuni läveni. Ööseks tõmmati üle kraavi pandud lauad ära, nii et vargad ei saanud majale läheneda.

Hiiglasuured, just nagu elusad tuuleveskitiivad keerlesid tuules. Eduard luges veskite nimesid. Kõige sagedamini kordusid nimed «Tuulte roos» või «Ei minutitki puhkust». Kord ta juhtus nägema veskit, mille nimeks oli «Neli ilmakaart».

Kas ta siis tõesti veedabki siin, Amsterdami kontoris, terve oma elu? Enne õpipoisina, siis noorem- ja pärast vanemkontoriametnikuna? Mure piinas Eduardi, kui ta sellele mõtles.

Üle nelja aasta vaevles Eduard Goddameri juures, keset kohviubade kotte. Tuhande kaheksasaja kolmekümne kaheksanda aasta kevadel kavatses kaubamaja «Goddamer ja Ko.» sõlmida tulusa kohvilepingu Frankfurti kaupmeestega. Peremees nõudis kontorilt kiires korras pooleaasta aruandeid, ja Skroot kaotas täiesti tasakaalu. Raamatuis ilmnesid puudujäägid, eelmise kolmekümne seitsmenda aasta novembrikuu arved olid rotid ära söönud, ja Skroot sundis kogu kontori ametnikkonda uuesti lehti täitma ja summasid kokku arvutama. Eduardile langes osaks tervenisti novembrikuu esimene pool. Läksid kaotsi vabad päevad, läksid kaotsi õhtud, — Eduard istus nüüd iga päev ööni kontoris. Skroot oli Eduardile küünlaid andes nii kitsi, et viimased summad tuli sageli kirjutada pimedas, mälu järgi. Ja kui ta kord õhtul jälle mõned arvud pimedas juurde kirjutas, eksis Eduard seitsme stuiveri võrra.

Viga ei ilmnenud kohe, aga kui ta siis ilmnes, oli teda raske parandada. Poetanud end novembrikuu aruandesse, kandus viga ka detsembrikuule, — ei klappinud kogu aasta arved.

Neetud seitse stuiverit! Eduard kaotas pea, otsides neid arvest arvesse. Ta pani Skrootile ette, kas ta ei võiks viga katta omaenese palgast. See ei aidanud. Skroot tegi peremehele ettekande, ja Eduard kihutati kaubamajast «Goddamer ja Ko.» minema.

Sügisel tulid isa ja Jan meresõidult tagasi.

«Emake-Holland! . . . Neliteist saatanat ja üks korjus talle kõrri! . . .» ütles Jan, teada saades Eduardi äpardusest.

Õhtul arutati Eduardi küsimust. Õigupoolest rääkis ainuüksi Jan, isa aga vaikis ja suitsetas piipu. Vaikis ka Eduard.

Jan ütles, et see on isegi väga hea, et nii juhtus . . . Kui Eduardile ei leidu kohta ses neetud Amsterdami mülkas, siis leidub veel India ookeanis mõnikümmend saart, kus hollandlased rõõmuga valge inimese vastu võtavad. Jaaval ja Sumatral ollakse valmis esimesele vastutulejale amsterdamlasele maksma kolmsada kuldkuldnat kuus ainuüksi ta valge nahavärvuse eest, aga peale selle võib seal veel tegelda kohvipuude või suhkruroo kasvatamisega ja palju raha teenida. Rikastus ju, nagu räägitakse, Jakob Fersteg kas kiniini või nelgi varal. «Dorothea» võib Eduardi juba järgmisel reisul Bataviasse viia, laevaomanik aga talt sõiduraha ei nõuagi.

Eduardil jäi hing kinni ärevusest, isa aga, vastuseks Jani sõnadele, noogutas peaga ja läitis uuesti piibu.

Nii otsustati Eduardi saatus, ja kapten Dekkeril ei olnud vaja selleks raisata ühtki liigset sõna.

Ema võttis kirstupõhjast oma mehe vana mantli, ja hallist kaptenimantlist õmmeldi Eduardile sabakuub ja moodsad kitsad püksid.

Oktoobrini remonditi «Dorothea'd» Läänedokkides ja ta väljus sealt ületõrvatuna, siniste värskeltvärvitud parrastega.

Isegi Skroot hakkas Eduardist lugu pidama, teada saades, et ta sõidab Indiasse, ning tõi talle soovituskirja esitamiseks Batavia Finantspalatile.

«Dorothea» sõitis asumaile vana kaugemat teed mööda — ringi ümber Healootuse neeme. Et pääseda Jaava saarele, tuli neil sõita ümber kogu hiiglasuure Aafrika mandri ja kirde suunas läbida murdjoones India ookean.

Kõik omaksed — ema, Pieter, õeke Triina, noorim vend Willem — olid neid sadamas saatmas, ning tuli veel palju naabreid ja sõpru.

Suur sõjafregatt juhtus «Dorothea'le» vastu sõitma just Merekanali suudmes. Tuul puhus fregatile otse vastu, ja teda vedas kõitest kaheksateist hobust, sammudes aeglaselt kallast mööda. Merekanalisse sisse sõites oli fregatt kahurid, varustise ja isegi osa meeskonnast jätnud Nieuwendippi maha.

«Tuleb asumailt,» ütles kapteni-abi.

Ja Eduardi süda ängistus.

Madal Hollandi pind oli veel kaua näha «Dorothea» vasakult pardalt. Näis, nagu oleksid kõrged tuuleveskid seisnud otse vees, — maaviir sulas kokku mereviiruga.

Tuuleveskid vehklesid Eduardile hüvastijätuks veel kaua tiibadega. Eduard ei osanud mõistatada, mida nad talle tahavad öelda. «Pöördu, pöördu tagasi!» näis ütlevat «Tuulte roos». «Ära tule, ära tule enam . . .» vehklesid talle «Neli ilmakaart».

Siis pöördus kuunar lahtisele merele, ja kodumaa jäi «Dorothea» ahtri taha.

Kaheteistkümnes peatükk

«AUKAOTUS»

See kõik meenus Eduardile, kui ta istus oma bambusvanglas. Ta oleks nagu uuesti kõik läbi elanud.

Siis tuli Jaava, kokkupõrge leitnant van der Froschiga ja ärasõit Sumatrale.

Ta nägi ebaõiglust. Ta nägi halastamatut rõhumist. Ta nägi, kuidas malailased näljast hukkuvad keset heldet ja suurepärast loodust, kuidas nad oma kodusaartel orjuses vaevlevad.

Tuleb silmad avada neil, kes seda ei tea. Tuleb võidelda.

«Ma ei taandu,» ütles Eduard endale. «Hakkan võitlema. Teo ja sõnaga!» kinnitas ta endamisi.

Tegutseda ta praegu ei saanud, see-eest võis ta kirjutada.

Vangla nurgas seisis tühi kummulilükatud indigokast. Mõne vaskraha eest tõi talle valvur-malailane hanesulgi ja pudelikese paksu sinist värvi, mis sarnles tindiga. Istudes malailaste kombel ristijalu kasti juures põrandal, alustas Eduard oma näidendit «Aukaotus». Selles tahtis ta hollandlastele ja kogu maailmale jutustada kõigest, mis sünnib Indoneesia saartel.

Päeval kirjutas ta, öösel aga lamas, tihti unetult, ning vaatles tähti.

Koidikueelse taeva kahvatu sina Sumatral oli kui karge kevadine videvik Hollandis.

Talle meenus, kuidas nad Janiga kahe aasta eest esmakordselt Jaavale olid saabunud.

Lämmataval jaanuarikuu keskpäeval sõitis «Dorothea» tiheda vihmaga väikesesse Tandžonk-Prioki lahte. Eduard nägi madalat kallast ja esimesi palme kaldal. Koos vend Janiga maandusid nad Jaaval.

Vööni paljad inimesed kogunesid nende ümber. Pruunid seljad läikisid õlist ja higist. Jan heitis eneselt kohe mantli ja kuue.

«Läki jalgsi,» ütles Jan, «ma tunnen teed.»

Sadamast linna sammusid nad mööda kõrget muldvallile ehitatud maanteed. Mõlemalt poolt tungis maanteeni liiga ere, just nagu mürgiselt roheline taimestik, selles roheluses läikisid loigud.

«Hukatuslikud maa-alad!» ütles Jan. «Malaaria.»

Neist möödusid inimesed — jalgsi ja kergeis kinniseis sõidukeis. Igaüks ruttas päikeseloojanguks linna.

Keegi ei elutsenud Tandžonk-Priokis: kuri troopikapalavik tabanuks igaüht, kes julgenuks veeta öö neis soistes padrikutes.

Jan ja Eduard kõndisid ligi tund aega, kuni paistma hakkasid esimesed majad — vitstest punutud, korvitaolised, kõrgetel vaiadel.

«Mis see on?» küsis Eduard.

«Batavia,» ütles Jan.

«Batavia? Jaava pealinn?» Eduard vaatas imestunult ringi. Kas see on linn? . . . Punutud majade vahel olid kaitsemüürita kanalid, vesi kanaleis näis sogasena, kollasena, just nagu keedetud kohv. Vett mööda ujusid banaanidega laaditud praud, praudel seisid tõmmud, päikeselõõsast päevitunud mehed.

Ainult kesklinnas, Kuninga-aasal, nägid nad tellissillutist, aedu, tõldu ja hollandi stiilis kivimaju.

Siin leidsid nad Ferstegid, marmorterrassiga suures valges majas.

«Tähendab, mulle ei valetatud, et vana Jakob Fersteg on rikastunud asumail!» imestas Jan.

Paraadterrassil kummardas nende ees sügavalt kaks tõmmunahalist teenrit.

Sale tütarlaps, pingul ümber keha tõmmatud euroopa riietuses, jooksis neile vastu.

Tütarlaps tegi kombekohaselt reveransi.

«Konnapoeg!» hüüdis Eduard.

«Mitte Konnapoeg, vaid Karoline!» parandas tütarlaps tähtsalt.

Eduard vaatles teda hämmastunult. Kas see on tõesti tema, see väike Liina, Konnapoeg? . . . Kui suureks ta on sirgunud! . . . Missugune kleit tal on! . . . Sametist, tore, lühikese pihaga ning väljalõikega.

«Kuidas te olete muutunud, Liina!» ütles Eduard.

«Jah!» kehitas Liina õlgu. «Palju on muutunud!»

Ta näitas neile tube. Neil on kaks terrassi, kaheksa tuba . . . kaksteist teenijat . . . kutsar, kokk, koka-abi, kaks teenrit, toatüdruk, nõudepesija . . .

«Külalised Amsterdamist! . . . Külalised Amsterdamist!» Elsi ja Mintje hüplesid Jani ja Eduardi ümber.

Nad viidi toast tuppa, kõik rääkisid korraga.

«Ema! . . . Ema! . . . Külalised Hollandist! . . . »

Mevrouw Fersteg istus madalas kiiktoolis ja kudus. Ta ümber olid mitmevärvilise villase lõnga mäed. Varrastel rippus peaaegu valmis punane villane sviiter.

«Sviiter? Niisuguses kuumuses? . . . » imestas Eduard endamisi, kuid hoidus küsimast.

Jakob Fersteg ilmus nende juurde pikas vatikuues, sooja pleediga. Ta võbises vappekülmast.

«Ma teadsin, et Jakob vajab ka Jaaval sooja hollandi sviitrit,» ütles mevrouw Fersteg väärikalt. «Mu Jakob ei hoidnud end. Haigestus! . . . »

Jakob Ferstegi piinas malaaria. Ta oli väga muutunud, kõhnunud, ta näojume oli kollane, silmaalused sinised.

«Malaaria — Batavias esineval kurjal kujul!» ütles Jakob Fersteg, tõmbudes vappekülmast kössi.

Külalised kutsuti lõunastama. Suure india puuveranda nurgas istus kükakile maha roosas sarongis [1] malailanna, kes oli

[1] Sarong — keha ümber mähitud värviline riideriba, midagi õmbluseta seeliku taolist.

palja jalu ja kukla taha pinguletõmmatud tumedate juustega. Malailanna tõmbas nöörist ja suur palmilehtedest lehvik hakkas lae all õõtsuma.

Eduardi ette pandi suur taldrik, mis oli täis kuiva keedetud riisi.

«Kui üksluiselt süüakse Indias!» mõtles Eduard.

Ta tahtis sööma hakata.

«Oodake!» ütles Liina. Ta naeratas.

Suure taldriku ümber pandi kümmekond väikest: peenekslõigatud kuivatatud kala, riivitud teravamaigulist malai juustu, mingi lõhnava ainega täidetud paprikakaunu, suitsusinki, kanafileed, kibeda pruuni kastmega ülevalatud hakkliha.

«See kõik tuleb laduda riisile ja süüa,» seletas Liina.

Eduard jõudis kuidagi kanafileeni. Jan kõhis juba: kibe kaste pani ta kurgulae kipitama. Lõpuks anti lauale banaane, melõn ja mingi tundmatu piklik puuvili vanillkastmes.

Terav roisulehk täitis söögitoa.

Eduardile tõsteti ette mitu lõigukest. Taldrikult tõusis kohe lehk, mis meenutas kas mädaneva juustu või lõpnud hiire lehka.

«See on durian! Maitske!» hüüdsid lapsed. Elsi ja Mintje vaatasid talle suhu.

Eduard hammustas tükikese. Durian oli läbipaistev kui merivaik ja magus kui melon.

«Väga maitsev!» ütles Eduard ja pööras pea kõrvale, püüdes mitte hingata.

«Suurepärane! . . . Imestamisväärne!» ütles Jakob Fersteg, kattes nina rätikuga. «Kete, tõsta mulle veel.»

Siis võttis ta nina eest rätiku ja luges palve. Kõik tõusid püsti.

See oli lõunastamine india-hollandi kombe järgi.

Pärast lõunasööki viidi külalised aeda.

«Niisiis, Eduard,» ütles Jakob Fersteg, «võtan su oma

hoole alla. Esialgu võin sulle muretseda arveametniku koha finantspalatisse.»

«Ma tahaksin sõita sisemaale,» ütles Eduard.

«Seda pärastpoole,» ütles Jakob Fersteg. «Vaatad ringi ja otsustad, millega tegelda. Paljud tegelevad tubakaga. Kuid mulle näib, et suhkur on kõige tulusam. Valitsus teeb niisuguseid soodustusi! . . . Taimekultuuride süsteem! . . . Kogu Jaava on küntud taimekultuuride alla.»

«Mitte selleks ei tahaks ma sõita,» ütles Eduard. «Mitte tubaka ja suhkru pärast.»

«Aga milleks siis?» küsis Jakob Fersteg.

«Et näha maad, inimesi,» ütles Eduard.

Jakob Fersteg kergitas kulme. Ta ei öelnud midagi.

Aed oli suur, nad läksid veel edasi.

«Siin on kiniinipuu!» Jakob Fersteg kallutas tugevat punaka tüvega ja toredate õitega noort puud. «Mul on Tangeranis maatükk neljasaja puu jaoks.»

Ta koputas väikese vasaraga vastu puukoort.

«Kaksteist protsenti puhast kiniini!» ütles Jakob Fersteg.

Eduardile meenus kaltsudesse mässitud vilets võrsik, mida ta kord varem oli näinud.

«Üks näputäis sellest koorest osutub küllaldaseks, et kergendada raskeimat malaariahoogu,» ütles Jakob Fersteg uhkusega. «Kahe aasta pärast tasub mulle riik iga täisväärtusliku kiniinigrammi eest kahekordse kullakaaluga!»

Pimenes. Jakob Fersteg läks oma tuppa, võbisedes vappekülmast. Ei aidanud teda ei kiniin ega kuld. Liina väljus aeda; ta võttis Eduardi käest kinni ja viis ta enesega kaasa. Imelikud puud ümbritsesid neid, — Eduard ei teadnud nende nimetusi — ühed olid pikkade ja teravate, sulgnoolte taoliste lehtedega, teistel polnud üldse lehti, vaid pehmed käharad okkad. Otse puudelt rippusid nende peade kohal hiiglasuured valged õied, rohus aga sahistasid nobedalt nähtamatud loomakesed.

Liina võttis Eduardi käest kinni ja nad jooksid kahekesi mööda aeda, nii nagu nad olid kord jooksnud meester Schnappeli koolis.

Janile ja Eduardile anti magamiseks suur tuba, aknaga verandale.

Jan istus mõtiskledes voodiservale.

«Iga täisväärtusliku kiniinigrammi eest kahekordne kullakaal. Vaat see juba läheb!» ütles Jan.

Ta võttis kärarikkalt saapad jalast.

«Las ainult lõpeb mu neetud leping «Dorothea» omanikuga!» ütles Jan. «Sõidan siia Jaavale varandust koguma. Jumala eest, tõesti sõidan, kas või poodagu mind.»

Jan heitis voodi. Ka Eduard heitis pikali, kuid ei kustutanud kaua küünalt. «Kohv, kakao . . . suhkur . . . » arutas ta mõttes. Talle näis, et Amsterdami kontorist ei saa ta ka siin lahti.

Kihulased lendasid parvedena aknaist sisse, mingisugused tiibadega jaava tarakanid pekslesid vastu küünalt.

«Jäägem magama!» ütles Jan. «Homme pean juba hommikul laevale tagasi minema.»

Eduard tõusis ja kustutas tule. Pimedas hakkas põrandal kohe liikumine ja sahin ning seinad elustusid. Tundmatud loomakesed — kas sisalikud? hiired? ussid? — ronisid mööda seinu laeni ning langesid piiksudes tagasi. Eduard süütas uuesti tule. Tundmatud loomakesed jäid vait. Eduard lamas veel kaua unetult ja mõtles sellest, mis teda ootab sel uuel tundmatul maal.

Ka Jaaval ei saanud Eduard lahti Amsterdami kontorist: ta asus tööle finantspalatisse. Siin sattus ta uuesti vangi: numbrid, arved, sissekanded. Ta ajas segi kõik paberid — niisugune talumatu kuumus valitses büroos. Hiiglasuur palmi-

lehtedest lehvik õõtsus lae all. Kuid lehvik ei suutnud hajutada troopikakantselei talumatut keskpäevaleitsakut ja tapvat igavust.

Eduard hakkas õppima pärismaalaste keeli. Tal õnnestus leida Vanalt turult malailane, kes rääkis kõike kolme Jaava keelt: sunda, maduura ja pärisjaava keelt, ning kes peale selle veel tundis Lääne-Sumatra menangide keelt. Eduard tõi malailase Ferstegide poole ja pani ta oma kõrvale istuma. Jakob Ferstegi tabas kõva köhahoog ja ta läks oma tuppa, mevrouw Ferstegil aga oleks peaaegu soe punane sviiter vardailt põrandale libisenud.

«Vastik räpane malailane!» vihastus Liina. «Miks te ta siia tõite?»

«Ma tahan õppida kohalikku keelt,» ütles Eduard.

«Milleks?» imestas Liina. «Minu toatüdruk-malailane saab minust ka nii aru.»

Kuid varsti hirmutas Eduard Ferstegid veel enam ära.

Kord tuli ta päeval kella kuue paiku kontorist. Tuul puhus talle Kuninga-aasalt tolmupilvi näkku.

«Vaadake!» kuulis Eduard. «Eduard, vaadake!»

Liina Fersteg viipas talle käega oma aknast.

Eduard vaatas sinna, kuhu vaatasid kõik.

Leitnant van der Frosch kihutas rikšaga mööda laia väljaku ringteed. Nii toimis leitnant oma meelelahutuseks igal õhtul: kui kella kuueks Batavia daamid ja härrad, jalutades või tõldades sõites Kuninga-aasale ilmusid, võttis leitnant endale kõige väledama rikša ja kihutas mitu korda ümber väljaku, tervitades nägusalt rõivastatud preilisid akendel. Liina, riietunud oma parimasse kleiti, istus igal õhtul akna alla ning ootas naeratades van der Froschi.

Leitnant kihutas rikšaga ringi ümber väljaku. Kuulus väledajalgne poisike Saiman, linna kiireim rikšavedaja, sõidutas leitnanti. Saiman jooksis kergelt, raputades aeg-ajalt pead. Ferstegi maja akende ees kergitas leitnant end pisut istmelt

ja, võtnud käest kinda, tervitas viisakalt Liinat. Liina naeratas ja noogutas talle vastuseks peaga. Leitnant sundis rikšat veel üheks ringiks. See oli tema õhtune lõbusõit.

Higipiisad läikisid Saimani tumedal seljal, kuid ta jooksis väledalt, pildudes jalgu kaugele taha ja raputades pead nagu sälg. Vaevata kihutas ta mööda ühest, siis teisest ja kolmandast rikšast, — ta naeratas, tema, Saiman, oli esimene rikšade seas!

Van der Frosch torkas Saimanile bambuskepikesega õlgade vahele, — leitnant tahtis veel kiiremini sõita. Saiman sööstis edasi, veel kord möödus sõiduk välgukiirul Liina aknaist. Veel üks ring! . . . kiiremini, kiiremini! Saimani hambad tõmbusid naeratuseks irevile, kuid ta rind ahmis juba hingeldades õhku . . . Veel kiiremini, kiiremini! . . .

Äkki tundis leitnant tüdimust. Ta torkas Saimanile kepikesega vastu vasakut õlga, ja käsklust mõistes, pöördus rikša järsku vasakule ning sööstis noolena otse üle väljaku hollandi kohviku ukse ette. Peatudes täielt jooksult ukse ees, tõmbus ta pea hobuse kombel veidi tahapoole ja laskis aisakesed maha kukkuda.

«Oota siin!» ütles leitnant ja astus kohvikusse.

Saiman veeretas oma sõidukaariku eemale suure puu alla ja istus ise maha selle kõrvale.

«U-u-h-h! . . . » ta langetas pea põlvedele ja kuivatas sarongiäärega nägu. «Küll see toean armastab kiiresti sõita! . . . » Toetudes vastu puutüve, lastes alalõua rippuda, ahmis ta suuga õhku.

Puhkus ei kestnud kaua. Leitnant jõi sidrunivett, milles olid jäätükikesed, ja väljus juba kohvikust.

Saimani keha tõmbles veel, ta rind läikis üleni higist. Kuid väljakul oli uudishimulisi jalutajaid, ja aknal naeratas van der Froschile Karoline Fersteg. Leitnant keerutas oma tumedaid rõngas vurruotsi.

«Sõidame!» ütles leitnant.

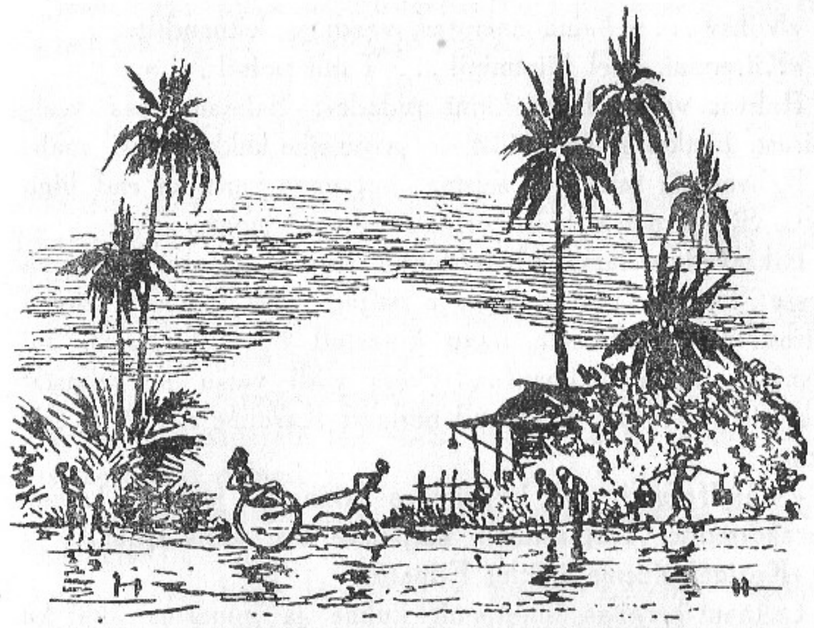

Saiman tõusis püsti ja lõi vaaruma.

«Toean! . . . » ta vaatas van der Froschile anuva pilguga. Kuid leitnant kehitas õlgu ja istus kaarikusse.

Lakeeritud kaarik hakkas lennukiirul ringi sõitma. Saiman jooksis mööda väljakut, kallutanud kogu keha ettepoole ja tõmbunud pingule kui pillikeel. Lühike sarong lipendas ta väledate poisikesejalgade ümber, näis, nagu oleks Saiman unustanud väsimuse. Leitnant naeratas.

«Kiiremini! . . . Veel kiiremini! . . . Saad ruupia! . . . »

Saimani nägu tõmbus lõustaks, ta lisas veelgi kiirust. Keegi ratsanik kihutas mööda väljakut.

«Oi, Saiman! . . . Ohoo, Saiman! . . . » Inimesed väljakul peatusid: Saiman kihutas ratsanikust mööda.

«Rutemini!» torkas teda kiirustamiseks leitnant.

«Liina, pole vaja! Ütle talle, Liina, et rutemini pole vaja! . . . » ütlesid Elsi ja Mintje samuti aknast välja vaadates. «Aitab, Liina, hüüa talle, et aitab! . . . »

«Miks? . . . » Liina naeratas, vaadates leitnandile.

«Kiiremini, veel kiiremini! . . . Tubli poiss! . . . »

Rahvas vaatas hinge kinni pidades: Saiman lisas veelgi kiirust. Hetkeline kehasööst — ja poisike kukkus äkki maha.

Rahvas jäi tardunult seisma, just nagu kartnuks end liigutada. Siis tormasid kõik korraga Saimani juurde.

Rikšavedaja lamas, takerdunud vasaku jalaga veorihmadesse. Ta tume selg tõmbles ja paljad jalad hakkasid kiiresti-kiiresti maas pekslema, nagu äraaetud hobusel. Ai-ai, Saiman! . . . Vaene Saiman! . . . Poiss viidi varju ja vabastati rakmeist. Leitnant ei näinud midagi: Karoline naeratas talle aknal.

«Mejuffrouw! . . . » Lehvitades kinnast, jooksis leitnant paraadtrepile. Trepiastmeil, majaukse ees, seisis Eduard.

«Kasige minema!» ütles Eduard.

Leitnant kergitas imestunult kulme ja punastus äkki kui poisike.

«Te olete hulluks läinud!» ütles leitnant.

«Kasige minema!» kordas Eduard. «Te olete alatu inimene.»

«Kuidas teie julgete?» leitnant kortsutas käes oma kinnast.

«Te olete alatu inimene!» kordas Eduard. «Te ajasite lapse surnuks. Teid tuleb kohtu alla anda.»

«Suvatsege andestust paluda! Kes te olete?» ärritus leitnant.

«Minu nimi on Eduard Dekker. Kutsun teid kahevõitlusele. Teie olete lurjus!» vastas Eduard.

Ta kuulis Liina Ferstegi oma aknal sumbutatult karjatavat.

Leitnant mõõtis teda oma pilguga, siis eemaldus ta ja hakkas aeglaselt kinnast kätte tõmbama.

«Olnuksite sõjaväelane,» sisistas ta, «ma ehk saadaksin teile väljakutse . . . Olen varemgi kahevõitlustel käinud ja mitte ainult niisuguste noorukitega nagu teie. Kuid minna kahevõitlusele eraisikuga . . . » leitnant kehitas õlgu.

Ja heitmata pilku segadussesattunud Liinale, läks van der Frosch üle väljaku tagasi kohvikusse.

Mõni päev pärast seda kutsus ülemus, kellele Eduard finantspalatis allus, ta enda juurde ja rääkis temaga kaua suletud ukse taga.

«Ebameeldiv juhtum,» ütles ülemus. «Teil, mijnheer Dekker, tuleb Bataviast lahkuda.»

Siis läks ta Asumaadevalitsusse ja võttis vastu nooremkontrolöri koha Sumatrale. Ta võeti sellele kohale kohe vastu: teisi soovijaid polnud.

Ja vaat milleni see kõik viis: uus kokkupõrge ja vangistus Padangis.

«Millal see kord lõpeb? . . . » mõtles Eduard, vaadates kuumusest kahvatunud, just nagu sulatatud Sumatra taevast.

Juurdlus raharaiskamise asjas venis pikale. Padangi kohus ei teinud mingit otsust ja saatis kõik dokumendid keskusse, Bataviasse. Bataviast ei tulnud kaua vastust.

Eduard kirjutas juba oma näidendi kolmandat vaatust.

«Kui hollandlased temast aru ei saa,» mõtles Eduard, «siis saavad aru malailased ja jaavalased. See on relvaks, mille ma ise neile kätte annan.»

Möödus neli kuud. Juurdlus Batavias kestis ikka veel. Eduard kaotas juba mõnikord lootuse veel kunagi inimeste juurde, ellu tagasi pöörduda. Alles poole aasta pärast vabastati ta vanglast süütõendite puudumisel.

Kindel maa kõikus ta jalge all, just nagu ta tuvipuurist vangla vankuv põrand.

Ta läks residendi juurde. Vaevalt teda silmanud, läks Michels oma tubadesse ja käskis teda mitte vastu võtta.

Kaasametnik, keda Eduard kohtas, pööras teda nähes pea kõrvale.

«Dekker? . . . Seesama Dekker, kes tahtis üle minna batakkide poole? . . . Kõneldakse, tal olevat peaaegu korda läinud mässu tõsta terves Natali ringkonnas! . . .»

Ülem-Padangis levitati kontrolör Dekkeri kohta halba kuulsust.

Ta müüs hiinlasele oma vana kalevist kuue, mis veel isa mantlist oli õmmeldud, ja ostis sõidupileti postilaevale.

Eduard sõitis tagasi Bataviasse sama postilaevaga «Ellen», millega ta vähem kui aasta eest oli lootusrikkalt sõitnud Sumatrale.

Ta otsis endale koha ülemisel dekil. Tuule käes oli jahe, kuid alla ühissaali ta ei läinud — seal sõitsid ametnikud Padangist, ta endised kaaslased. Teda nähes sosistasid nad ning pöördusid kõrvale. «Reetur,» — seda sõna luges Eduard nende nägudelt.

Eduard istus dekil, kõhnunud, kahvatu. Ta vaatas merele.

Tuul tõusis ja pani lainetama sileda, päikesest kuumendatud merepinna. Näidend «Aukaotus» oli tal põue peidetud. Eduard luuletas sellele värsivormis pühenduse: «Kaugelviibivale pruudile».

«Ma näitan seda näidendit Karolinele,» mõtles Eduard.

Seal juba paistab eemalt madal Jaava rand ja ta kauged tulemäed. Tilluke korallisaareke mustendas vahutavas laintemurrus just lahe suudme kohal.

Saarekesel paindusid tuules palmid, ja kord kadus saar täiesti laintemurdu, kord tuli ta jälle nähtavale, just nagu olnuks tal raske tagasi pöörduda ellu.

«Nagu mina praegu!» mõtles Eduard.

Seal ongi Tandžonk-Priok, ja laevad reidil, ja inimesed päevavarjusuurustes värvitud jaava kübarates, ja sood, ja padrikud, ja linnaviiv maantee.

Päeval kella kahe paiku jõudis Eduard Ferstegide toreda maja juurde, mis asus Kuninga-aasal, ja astus üles mööda

marmorist trepiastmeid. Ta hoidis käes «Aukaotuse» kolme esimest vaatust.

Teda ei võetud kohe vastu. Ta kuulis, kuidas keegi praokilejäetud ukse taga ehmunult hüüatas, siis paisati kiiruga uks kinni, ja eemalt tubadest kostis hämmeldunud hääli. Tuppa, kus ta ootas, astus toatüdruk-malailanna. Ta ei öelnud midagi, ainult korjas põrandalt kellegi poolt mahapillatud kirju paberlehviku ja väljus.

«See on Liina lehvik,» mõtles Eduard põksuva südamega.

Siis tuli võõrastetuppa pitstanus toatüdruk-hollandlanna. Ta tegi kombekohaselt reveransi ja palus mijnheer Dekkerit «vähe oodata».

Eduard ootas kaua, ta ei teadnud enam, mida mõelda. Lõpuks kriuksatas uks, ja tuppa astus Liina.

Ta oli lokkimata, koduses kleidis.

Eduardi nähes ei naeratanud Liina, ei sirutanud talle vastu oma käsi. Ta tegi nagu võõra ees kombekohase reveransi.

«Liina!» ütles Eduard. «Ma juba arvasin, et ma ei näe teid enam. Ma olin nii õnnetu Sumatral, Liina. Mind süüdistati ülekohtuselt. Ma jutustan teile kõik.»

Liina punastus.

«Ma ei hakka teid kuulama!» ütles ta. «Ei, ei! . . . »

«Liina, mis see tähendab?» Eduard võttis ta mõlemad käed.

«Ei, ei! . . . » kordas Karoline, vaadates ehmunult ta otsa. «Ma ei teadnud, et te olete niisugune.»

«Missugune, Liina? . . . Missugune? . . . » Eduardil jäi süda seisma; uue ootamatu õnnetuse eelaimus ängistas teda.

«Hirmus, autu inimene!» lausus Liina sunnitult. «Ma ei tohi teid kuulata! Mulle keelati ära! . . . » Ta kattis näo käega ja jooksis minema.

Kohe tema järel ilmus Eduardi juurde Jakob Fersteg, kahvatu, vatikuues, üleni sisse mähitud.

«Kas see on tõsi, Eduard,» küsis Jakob Fersteg, pilguta-

des erutusest silmi, «kas see on tõsi, Eduard, et sa osutusid oma isamaa ebaväärikaks teenriks, et sa tahtsid metsinimesi üles ässitada oma seadusliku kuninga vastu?»

«Tuhat korda olin valmis seda tegema!» ütles Eduard. «Õnnetud pärismaalased toimivad õigesti, kui tõstavad mässu niivõrd alatu rõhumise vastu!»

Jakob Fersteg tõusis püsti, värisedes kas palavikust või ehmatusest.

«Lahku mu majast, Eduard Dekker!» ütles Jakob Fersteg. «Või arvad sa, et ausas hollandi perekonnas sallitakse säärast külalist?»

Rullikeeratud käsikiri värises Eduardi käes.

«Hüvasti, mijnheer Fersteg,» ütles ta.

«Aukaotuse» viis Eduard lahkudes oma põues kaasa.

Kolmeteistkümnes peatükk

KARJÄÄRI LÕPP

Ainult üks kord pärast seda nägi Eduard veel Karolinet.

Ta lonkis sihitult mööda Batavia tänavaid. Ta oli tegevuseta ja tööta juba palju päevi ümber hulkunud. Ta ööbis hiinlaste öömajas ja sõi õhtuks küpsetatud banaane. Kuskil ei võetud teda tööle.

«Teie paberid?» küsiti Eduardilt. Ta hämmeldus ja lahkus.

Batavia kohtupalat tühistas süüdistuse raharaiskamises, kuid kehtima jäi süüdistus lohakas asjaajamises.

«Arvesse võttes kontrolör Dekkeri alaeasust,» tegi kohus otsuseks, «vabastada ta karistusest, kuid tema lohakuse tõttu tekkinud puudujääk — kaks tuhat kuldnat — kohustada teda katma isiklikust rahast.»

Kaks tuhat kuldnat!... Omast kahest taskust poleks Eduard rohkem leidnud kui kuldna ja veerandi.

Palju päevi hulkus ta nii, ilma rahata, ilma tööta. Asumaade valitsuses ei võetud teda isegi nooremkirjutaja kohale.

Vahel kirjutas ta malailasele Vanal turul hollandikeelse palvekirja või tõlkis temale malai keelde kohtust saadud ametliku paberi. Nii ajas ta läbi ligi pool aastat.

«Miks sinul nii halvasti läheb? Su vennal Janil on juba Rembangis tubakaistandus,» kirjutas ema talle Hollandist. Eduard ei küsinud Jani aadressi, — ta poleks tahtnud vennaga kokku saada. Ta peaaegu ei kirjutanud koju. Tal ei olnud alalist elukohta.

Kord hilisõhtul juhtus ta oma sihitul rännakul Batavia laiale peatänavale. Kindralkuberneri maja juures nägi ta tulesid ja mitut rida tõldu. Kindralkuberner van der Bosch andis toreda balli.

Tulede valgusel, troopikaöö hirmsas lämmatavas palavuses jalutasid külalised kindralkuberneri marmorterrassi sammaste vahel. Daamid tegid reveransse, härrad kummardasid, kraapisid jalaga ja higistasid euroopamoelistes kalevülikondades. Läikisid kuldkäharad ja õlakute kuld, mängis muusika. Tähtsamaid külalisi võttis van der Bosch vastu terrassil ja saalis. Lihtsamad ametnikud istusid all omaeneste tõldades, mis seisid reas maja ees; Indoneesias valitses vastuvõttudel säärane komme.

Suures saalis söödi õhtust; söödi õhtust ka all tõldades. Pruunid paljasjalgsed teenrid kandsid siia veini ja vaagnaid linnupraega.

Siin nägi Eduard Karolinet. Ta istus emaga tõllas, mis seisis teises reas. Neil mõlemal olid õnnelikud näod, mõlemad olid rõõmsad selle üle, et olid siiski pääsenud ballile kindralkuberneri enese juurde, olgugi et teise ritta. Kallutanud naabertõllast ettepoole oma peenikese piha, vestles naerdes Liinaga noor ohvitser. Eduard võpatas: ta tundis ära van der Froschi.

«Liina!» ütles Eduard. Ta seisis umbes kuue sammu kauguses.

Liina märkas teda; ta kahvatus ja pöördus ema poole. Ta nägu peegeldas hämmeldust ja kaastunnet.

Van der Frosch tõstis pea. Ta hakkas rahutult ringi vaatama. Eduard sai endast võitu ja astus varju.

Karoline rahustus kohe, leitnant, kummardudes ettepoole, hakkas temaga uuesti lõbusalt vestlema. Liina sosistas emale midagi kõrva ning ei pöördunud enam.

Eduardi asumaakarjääril oli lõpp.

Teine osa

LEBAKI RADŽA

Neljateistkümnes peatükk

EVERDINE VAN WINBERGEN

Everdine astus laevatrepile ja peatus hämmelduses.

Ta nägi madalat kallast, võõrast maad ja palme, mis kaugelt sarnlesid hiiglasuurte kukesulgedest tolmuluuakestega.

Eduardile jäi ta säärasena kauaks meelde: lihtsas pruunis sakilise pitskraega kleidis, käes reisukott, seisvana «Sendelingi» trepil. Nii nägi ta teda esmakordselt.

Keegi ei tõtanud vastasolijate hulgast Everdine poole, keegi ei hüüdnud teda nimepidi ega sööstnud teda sülelema.

«Tähendab, õde Henriette ei sõitnud Parakan-Salakist mind vastu võtma?»

Everdine vaatas rahvahulka juba ehmunud silmadega.

Mida ta üksinda peale hakkab siin võõral maal?

«Kas juffrouw ei vaja pakikandjat?» Kõhn, halvastiriietatud mees trügis ta juurde läbi rahvahulga.

Everdine vaatas imestunult veidrat pakikandjat. Ta oli mustaks päevitunud ja väga kõhn, kuid kõneles viisakalt ja lihtsalt. Tal olid põhjamaalase sinised silmad.

«Palun!» ütles Everdine.

Pakikandja võttis enda ümbert nahkrihma, haaras Everdine reisukoti ja kandis selle voorimehe juurde, kes oli rahvuselt hiinlane.

«Kui juffrouw lubab, võin teda saata võõrastemajani,» ütles pakikandja kummardades.

«See rõõmustaks mind,» ütles Everdine aralt.

Pikapatsiline hiinlane-voorimees viis nad linna kinnises pikkvankris, mille küljes rippusid kuljused. Kogu sõidu ajal vaatles Everdine kollast vett, mis aeglaselt voolas kanaleis, tõmmusid, kuumusest päevitunud inimesi ja rohelist merd, mis neist kaugele taha jäi.

«Kuidas siin mitte midagi ei sarnle Antverpeniga!» õhkas Everdine.

Võõrastemajas hämmeldasid teda mustad moskiitovõrgud akendel, tundmatute valgete lillede lämmatav lõhn, paljasjalgsete, tõmmunahaliste teenijate hulgad kõigis koridorides.

Pakikandja tõi ta reisukoti võõrastemaja kinnisesse hoovi, kummardas ja lahkus.

Alles siis meenus Everdinele, et ta polnud temale raha maksnud. Ta jooksis, rahakott käes, väravast välja, kuid kummalist pakikandjat ta enam ei leidnud.

Everdine vaevles õhtuni võõrastemajas, sõi kuulekalt ära kogu riisi ja magusad kartulid küüslauguga, mis talle õhtusöögiks anti, ning heitis puhkama.

Hommikul läks ta oma «pakikandjat» otsima.

Ta ei teadnud ei nime ega aadressi, kuid hakkas vapralt

sammuma mööda laia tundmatut Batavia tänavat, mis oli rohtunud.

Järgmisel hetkel silmas ta teda: «pakikandja» seisis ja vaatas tema toa akende poole. Nad mõlemad otsisid teineteist.

«See olete teie? . . . Kui rõõmus ma olen! . . . Vabandage! . . .» ütles Everdine, naerdes ja punastudes ühtlasi. «Eile jäin ma teile võlgu!»

Ta tahtis hakata raha võtma, kuid pakikandja hämmeldus veel enam kui tema.

«Ei, ei, juffrouw!» ütles pakikandja. «Kaasmaalastelt ma raha ei võta!» Ning ta hakkas rõõmsalt naerma.

«Ma ei tea veel, kaasmaalane, teie nime,» ütles Everdine.

«Eduard Dekker.»

«Ilus nimi!» Pikemalt Everdine ei pärinud.

«Ka mina ei tea veel teie nime, juffrouw,» naeratas Eduard.

«Everdine Huberte van Winbergen.»

Nad läksid koos linna vaatama.

Eduard näitas Everdinele Kuninga-aasa, Vana malai turgu ja Tiigrikuristikku. Ta tuli ka järgmisel päeval. Nad kõndisid kaua koos.

«Imelik, et me lapsepõlves teineteist ei ole kohanud!» ütles Everdine korduvalt. «Kuni kaheteistkümnenda eluaastani elasin emaga Amsterdamis.»

Nad olid ühevanused, — Everdine oli ainult pool aastat noorem.

«Missuguses tänavas teie elasite? Kas Haarlemi tiigil? Küll on aga imelik! Meie sõitsime sealt emaga peaaegu iga päev mööda!»

Everdine ema oli hiljuti surnud. Ta jättis kummalegi tütrele viissada kuldnat ja vana võiduloosipileti, ühe pileti kahe tütre peale. Pärast ema surma jäi Everdine Euroopas täiesti üksi. Ta sõitis Jaavale, vanema õe Henriette juurde, ja ootas

nüüd, millal see Parakan-Salakist, Sise-Jaavalt, kohale sõidab selleks, et teda kaasa viia.

Möödusid päevad — Henriette ei tulnud ikka veel. Eduard unustas täiesti, et ta võiks kord saabuda. Ta kohtas nüüd iga päev Everdinet. Sel olid heledad silmad ja need helkisid siniselt. Eduardile said need silmad armsaks, — nad meenutasid talle kodumaad ja merd.

«Mis teie ütleksite, Everdine, kui teie kaasmaalane . . . »

Eduard ei lausunud neid kaht sõna valjult, — neid sõnu lõpuni öelda ei julgenud ta iseendalegi.

Mida võis ta pakkuda Everdinele? Viletsust? . . . Teadmatust? . . . Teotatud nime? . . .

Oli detsembrikuu. Kogu Batavia euroopa elanikkond valmistus jõulupühiks. Lastele oli jõulupuu lubatud juba poolteise kuu eest. Väikese mägedelt toodud männi eest maksti kümme kuldnat, — kuuske polnud Batavia ümbruskonnas võimalik muretseda mingi hinna eest.

Lastele kingiti uiske ning valges karvamütsis jõuluvanasid. Kõik unistasid tõelisest lumest, kinnikülmunud kanaleist, lumel krigisevate jalastega kelkudest. Uisud, lumi, kelgud. Kõik olid nagu arust ära. Aga ümberringi, just nagu kiuste, voolas kanaleis soe, sogane, kissellitaoliselt paks vesi; troopikataevas saatis linnale kord palava vihmavalingu, kord talumatu kuumuse; Tandžonk-Prioki kõrgeis kõrkjais vilksatasid krokodillide teravad seljad . . .

Korraga ei tahtnud keegi enam Jaava maiustisi. Banaanid olid ära tüüdanud! . . . Melon oli liiga lääge! . . . Durian lõhnas halvasti!

Kohvi- ja suhkru-suurkaupmehed ajasid jalule kogu värvilise teenijaskonna, kokkadelt-hiinlastelt nõuti jõulupudingit, inglise jõulukeekse rummiga, hanesid punase hollandi kapsaga. Toiduainetekaupmehed Passar Tanabangil olid üle koormatud tellimustega.

Eduard muretses endale käru ja teenis toiduainete laialivedamisega mõne päeva jooksul kaksteist kuldnat. Ta ostis uue pluusi, ajas habeme ja läks sedavõrd julgeks, et otsustas minna ja kõnelda Everdinega.

«Mis teie, Everdine, ütleksite, kui . . .» ta juba otsis sõnu, mis talle öelda.

Eduard peatus võõrastemaja hoovis.

Kõrvalsissekäigu juures seisis vana tolmunud nahkkattega tõld. Tõllast astus välja daam mustas siidkleidis, seesama Everdine, kuid kümme aastat vanem, sirge hoiakuga, kuivetanud, hallide tardunud silmadega, must tanu tolmust hallidel juustel. Must-halli daami talutas käe alt kinni hoides elatanud mees, niisamasugune sirge ja puine, kinnises mustas saterkuues viiekümnekraadilises kuumuses. Nad läksid üles Everdine tuppa.

Kõik valmisotsitud sõnad haihtusid. Eduard lõi kartma. Ta põgenes tasakesi jälle väravast välja ja pöördus ümber nurga.

Möödus päev, möödus teine, — Eduard ei tulnud. Everdine muutus rahutuks.

Oli jõulupühade-eelne kuum detsembripäev. Everdine kattis end päikese eest heleda päevavarjuga ja läks tänavaile Eduardi otsima.

Eduard Dekker . . . Ta teadis ainult nime, — muud midagi. Eduard polnud talle kunagi öelnud, kus ta elab

Teadmata, kuhu oma samme suunata, läks Everdine üle Vana malai turu.

Siin oli palju kära, päike kõrvetas halastamatult. Hiinlaste ridades lõhnas kuivatatud kala, duriani, nelgi ja küüslaugu järele. Hiinlane-rändpudukaupmees, pistnud pika patsi otsapidi tasku, ladus mahalaotatud linasele riidele oma kaupa: kollast hiina siidi, nikerdatud juuksenõelu, piipe, kirjuid karbikesi ja väikesi voolitud jumalakujusid.

Malai poe sissekäigu juures kiikusid, läikides päikese käes, päevavarjusuurused punased ja sinised punutud kübarad. Sealsamas kõrval näitas katkises kübaras noor malailane keereldes,

karjudes ning higistades kõigile oma muskleid, jalataldu ja hambaid, — ta pakkus end teenriks.

Everdine peatus väikese poe juures. Ta tahtis lähedalt vaadata suurt, valge pealsega helesinist kübarat, mis oli meisterlikult punutud kuivanud palmikiudest.

Kellegi käsikäru oleks Everdinele peaaegu otsa sõitnud. Ta pöördus ja nägi: esiteks banaanihunnikut kärul, banaanide taga — tapetud jõuluhanesid, hanede taga aga — Eduardi, kes oli kuumusest ja väsimusest lilla.

«Eduard, kas see olete tõesti teie?» hüüdis Everdine.

«Everdine!» hüüatas Eduard. Käru käsipuu libises ta käest.

«Miks te ei tulnud, Eduard?»

Eduard vaikis. Kummardudes püüdis ta haarata mahakukkunud käsipuud.

«Ma nii ootasin teid, Eduard! . . . »

Eduard ei vastanud.

Banaanid veeresid laiali, tapetud haned libisesid sillutisele . . .

Niipea, kui kaup oli jälle peale loobitud, astus Eduard uuesti Everdine juurde.

«Lähme siit ära,» ütles ta.

Ta võttis neiul käest kinni ja viis ta turult eemale, Tiigrikuristiku taha, mahajäetud sillutamata, rohtunud tänavale. Seal, kellegi maja läheduses, istus ta Everdine kõrvale maha.

«Ma varjasin end teie eest, Everdine,» ütles Eduard.

«Mina aga otsisin teid, Eduard . . . »

«Ma ei varjanud end niivõrd teie, kui teie sugulaste eest.»

«Kas olete midagi halba teinud?»

«Ei, ma ainult tahtsin teilt midagi paluda, milleks nemad oma nõusolekut iialgi ei anna.»

«Mida siis? . . . »

Eduard pani oma päevitunud käe Everdine õrnale, veel täiesti valgele käele.

«Mis teie ütleksite, Everdine, kui inimene, kel pole tööd, ulualust, raha . . . »

«Jah, Eduard? . . . »

«Inimene, kes on põlatud ja taga kiusatud kõikide poolt, keda niinimetatud «heas seltskonnas» vastu ei võeta, inimene, keda peetakse pööraseks, tasakaalutuks, peaaegu hullumeelseks . . . kui säärane inimene julgeks paluda teie kätt? . . . »

Everdine naeratlevad silmad muutusid tõsiseks.

«Mida ma ütleksin? . . . Ma ütleksin, Eduard, et kui see inimene olete teie, siis olen nõus.»

Järgmisel hetkel sammusid nad juba koos Everdine võõrastemaja poole, ilma et neile oleks meeldegi tulnud kaubaga laaditud käru, mis oli jäänud turule.

«Jutustage mulle kõik!» nõudis Everdine.

Ning Eduard jutustas talle kõik: Sumatrast, batakkidest, kindral Michelsist ja Natali kassast.

Esimene viiesaja kuldna suurune sissemaks Natali summa kustutamiseks tuli Batavia Kohtupalati otsuse põhjal tasuda kuni 1843. aasta esimese jaanuarini, mis oli viimaseks tähtpäevaks.

Tähtajani jäi veel kuus päeva.

«Viissada kuldnat? Mul on täpselt viissada kuldnat — ema pärandus,» rõõmustus Everdine.

«See ei lähe!» ütles Eduard.

«See tuleb teha!» ütles Everdine.

Ta ise maksis kohtupalatis sisse esimese summa.

Eduardile avanes uuesti võimalus asumail töötamiseks.

Võis jälle otsast peale alata: nooremkontrolörina Jaaval, Celebesel või Amboinal.

Jaaval oli nälg, Celebesel rahutused, Amboinal mäss.

«Teie peate mulle tõotama, et viimaks ometi muutute mõistlikuks!» palus Everdine.

Ning Eduard tõotas Everdinele muutuda «mõistlikuks».

Viieteistkümnes peatükk

UUEL KOHAL

Vanasse majja, mis asus Lääne-Jaava väikese bambuslinnakese, Rangkas-Betungi, agulis, saabus uus abiresident Eduard Dekker koos naise ja väikese pojaga.

Kohe esimesel päeval tutvus Eduard kogu maja ja krundiga. Aed oli ammu rohtunud, maja oli vana. Üks külg väljus lagedale teele, teine — metsistunud maa-alale, kus kasvasid ohakad. Kolmandast küljest ulatusid majani üleujutatud riisipõllud, ja pärast vihma, kui põllu ümber asuvad kraavid veega täitusid, voolas sogane vesi isegi maja veranda alla.

Eduard asus aias tööle. Ta tahtis ohakarohkelt jäätmaalt võita pinda lilleaia jaoks. Ta ise kaevas labidaga maad madala veranda ees, puhastas selle umbrohust ja istutas peenrâîle euroopa lilli: astreid ja levkoisid.

Troopikamaa lämmatavas niiskuses tõusid maast, nagu rutates — kuue kuni kaheksa päeva jooksul — lopsakad võsud. Kuid koos lilledega tõusid ühtlasi kõrged okkalised klaggad, kaktused, ja veel mingisugused kangekaelsed hallikas-rohelised asteltaimed, ja nädala-poolteise pärast oli võimata eraldada Eduardi aeda ümbritseva jäätma okaspadrikust.

Eduard puhastas uuesti oma maalapi. Ta kitkus välja umbrohu, süvendas kraavi.

«Kui sul midagi õnnestub, tööta edasi,» ütles Eduard. «Kui ei õnnestu, — tööta ikkagi!»

Kolmteist aastat oli möödunud sest Eduardile unustamatust kaheksasaja neljakümne kolmandast aastast. Palju oli sest ajast peale muutunud. Siis oli ta vaene, tundmatu ja puupaljas, nüüd oli tal auväärne amet, ta oli residendi enese abi. Tal oli aed, maja, teenijad. Nii näo kui ka liigutuste poolest sarnles ta nüüd vähe endise Eduardiga. Too oli äge, arglik ja väle, — praegune aga pikaldane ja liigutustes ettevaatlik. Kes varem ta isa, kapten Dekkerit oli tundnud,

leidnuks nüüd, et Eduard sarnleb rohkem isaga. Ta hakkas enneaegselt küüru tõmbuma ja piibusuitsetamine sai talle harjumuseks. Ta näojume muutus kollaseks, — niisama kollaseks, kui kõigil eurooplastel, kes liiga kaua on elanud troopikamail.

Jaava, Celebes, uuesti Jaava... Eduard ei töötanud kusagil rohkem kui poolteist kuni kaks aastat. Juhtus mõni viperus, ja ta palus end üle viia mujale või teda viidi üle ilma ta palveta. «Võimetega ametnik!» öeldi Asumaadevalitsuses Dekkeri kohta. «Võimetega ametnik, kuid pöörane, püsimatu inimene!»

Poervakartas oli nälg, Menados rahutused, Amboinal ülestõus. Eduard astus igal pool välja talupoegade kaitseks ja läks igal pool tülli võimudega.

«Sa tõotasid mulle!» ütles iga kord Everdine.

«Jah, Everdine, kuid kas mul pole praegu õigus?»

«Muidugi on sul õigus, Eduard!» Ja nad sõitsid mujale.

Väike Eduard sündis neil Menados, Celebesel, linnaäärses majas keset kakaopuid.

Neile üüriti tookord odavalt välja ruumikas maja mahajäetud istanduses. Mingisugune haigus kahjustas ses istanduses väikeste kakaopuude tüvesid, — nähtavasti olid selle põhjuseks lähedase tulemäe aurud. Istandus osutus tulutuks, ja omanik lahkus sealt. Nad olid Everdinega kahekesi suures puusammastega majas, mis oli hooletusse jäetud. Väikesed kakaopuud olid lehtedeta, see-eest õitses aga aasta läbi maja ümbruses punane ja valge asalea. Menados veetsid nad kolm rahulikku aastat. Siis juhtus Eduardil jälle kokkupõrge võimudega, ja nad toodi üle siia, Jaava lääneprovintsi.

Neile mõlemale meeldis Rangkas-Betungis. Maja oli ruumikas, asus teest eemal; maja katusel seisis puust nikerdatud paabulind, värvitud saba uhkelt laiali.

«Siin elame hästi,» ütles Eduard juba saabumispäeval. «Küll näed, Everdine, siin saame puhata.»

Ta töötas aias oma lillepeenarde juures.

«Milline viljakas maa on Lebakis! . . .» Ta näitas labidal läikivaid, rammusaid mullakamakaid. «Vaata, Everdine, milline viljakas maa! . . . Kas siis niisugusel maal võivad inimesed nälgida?»

Ühel esimesel päeval uues kodus töötas Eduard koos väikese Eeduga õhtuni aias. Pimenes; nad korjasid kokku kühvlid ja labidad ning kavatsesid tuppa minna. Äkki kuulis Eduard tara alt imelikku häält, just nagu oleks tara taga jäätmaal tasakesi kraapinud ja ulunud suur koer.

Eduard lähenes tarale, ja hääl vaibus. Eduard vaatas järele tara, aia, jäätmaa, — kedagi polnud näha.

Järgmisel päeval kordus hääl uuesti. Seekord oli see tugevam, selgem, — just nagu oleks tara all valu pärast ulunud mitte üks, vaid mitu koera. Eduard hiilis lähemale nii tasa kui võis; need olid inimesed. Nad jooksid laiali, kadusid kui varjud. Ükski ei pöördunud Eduardi hüüde peale.

Mõni päev pärast seda märkas Everdine päeva ajal jäätmaal tundmatut jaavalast, kelle pea ümber oli mähitud värviline kalts. Jaavalane kükitas maas, lastes käed põlvilt alla rippuda. Ta oli kõhn ja haletsemisväärne ning vaatas teda hirmunult. Everdine kutsus Eduardi, kuid vaevalt jõudis Eduard verandaastmeilt alla tulla, kui jaavalane oli kadunud.

Mees ilmus ka järgmisel päeval. Ta istus üsna lähedal, aeda ümbritseva kraavi kaldal ja vaatas tähelepanelikult maja akendele. Kuid vaevalt sai Eduard lähemale astuda, kui jaavalane jooksu pani.

Õhtu eel läks Eduard aeda. Varbtara ääres komistas ta magavale inimesele. Seesama jaavalane! Alles nüüd sai Eduard teda vaadelda. See oli vana mees. Vanadus- ja murekortsud moonutasid ta tõmmu habemetu näo haletsemisväärseks. Eduard puudutas ta kätt.

Vanamees avas silmad.

«Toean!» ta vaatas ahastavalt ringi ja jooksis minema.

«Oota, vanamees, oota!» Eduard jõudis talle järele. «Ütle mulle vanamees, milleks sa mind vajad? Miks hulgud sa juba mitmendat päeva kui varas mu maja ümber?»

Vanamees heitis end tolmu toeani jalge ette.

«Aita, toean!»

«Mis sul viga? Kas sult võeti midagi?»

«Jah, jah!» Vanamees raputas pead.

«Mis sult võeti? Räägi! Kas riis? Mais?»

«Ei, ei!»

«Kas maja?» küsis Eduard. «Kas pühvelhärjad?»

«Ei, ei!»

«Mis siis?»

Vanamees tõstis ta poole oma tolmuse tõmmu näo.

«Poeg!» hüüatas vanamees. «Noorem poeg!»

«Kes siis? Kes käskis sult võtta poja?»

Pärismaalane vaatas äkki uuesti hirmunult ringi, tegi kiirelt «sumba» ja jooksis minema. Eduard ei jõudnud küsida ei ta nime ega küla, kus ta elutseb.

«Mis inimene see on?» küsis Everdine, kui Eduard verandale tagasi tuli.

Eduard luges rahutust ta halles silmis.

«Jah, Everdine,» ütles Eduard. Ta ütles seda vastuseks Everdine mõttele. «Jah, Everdine . . . Näib, et ka siin ei saa me puhata.»

Kuueteistkümnes peatükk

RADŽA

Möödus kaks päeva, ja abiresidendi akende alla tuli joostes noor jaavalane Kassim. Kassimil oli mõlemas käes kriss, ta raputas kumbagi krissi korraga. Ta karjus kolmel keelel, ajades kiiruga segi hollandi, jaava ja malai sõnad. Talt olevat võetud pühvelhärjad, alles eile, mõlemad, — kõik, mis tal oli! Kassim karjus valjusti ja tagus rusikaga vastu maad;

tema põllul on maa kõva kui kivi, — temale olevat antud säärane vilets maatükk, — ta vajab tugevat pühvelhärga, kes veaks atra. Noormees näitas oma käsi: kuidas hakkab ta maad kündma paljaste kätega, kuidas riisi külvama? Mida nad sööma hakkavad? Millise saagi koguvad?

«Kes võttis?» küsis Eduard.

«Radža Adhipatti, kiidetud olgu ta nimi . . . Õnnetu olen mina! . . . Õnnetu on mu naine! . . . Mida hakkame peale?»

«Radža Adhipatti?»

Everdine nägi, kuidas Eduardi silmad erksaks läksid, helesiniseist siniseiks, tumedaiks muutusid.

«Mine koju, Kassim,» ütles Eduard. «Su pühvelhärjad antakse sulle tagasi.»

Ta käskis saduldada hobuse.

Radža, pärismaavürsti ja asevalitseja, kraton[1] asus nelja India pali kauguses.

Sissekäigu juures tuli Eduard hobuse seljast maha ja jäi varjus ootama. Kaks saja-aastast india viigipuud, mis igivana kombe järgi olid istutatud vürstilossi värava juurde, heitsid kosutavat varju kivise kratoni ümbrusele.

Rohelises kabaias vigane vanamees, kel oli peas lame teenrimütsike, kublukesega pealael, jooksis Eduardi vastu võtma. Ta heitis maha tolmu Eduardi hobuse jalge ette ja palus «kõrget, armulist ja õiglast toeani teha õnnelikuks ta peremees ning astuda majja».

Eduard astus üle läve. Kratonis lõhnas hapu keete ja söepannide karmu järele. Kitsais kiviurkais askeldasid teenrid. Vigane vanamees juhtis ta edasi siseruumidesse.

Suures ümmarguses hämaras saalis istus kõrgemal kohal, kaetud auistmel, tõmmunahaline vanamees sissevajunud suuga.

Vanamehe pead kattis ümar nahatükk, mis oli lõigatud tiigri peast. Ta triibulisele sarongile oli tõmmatud euroopa-

[1] Kraton — loss, kus elunes Jaava vürsti perekond.

moeline sametjakk, jalas olid tal sukad ja hispaania pannalkingad. Paljasjalgsed naised lahtiste hõlmadega kabaiades ning lamedates mütsikestes noorukid ja lapsed istusid põrandal auistme ümber. Naised hoidsid käes kausikesi peenendatud tubakaga, kuld- ja vasktaldrikukesi beeteliga[1] ja hõbedasi süljekausse.

«Istu, toean,» ütles radža. «Sa oled mulle suureks külaliseks!»

Radža viipas peaga, kutsudes Eduardi oma küünarnuki juurde istet võtma.

Eduard ei istunud. See oli tema esimeseks ebaviisakuseks.

«Adhipatti,» ütles Eduard, «miks võtsid sa Kassimilt ta pühvelhärjad?»

Radža nägu tumenes: tema arusaamise järgi oli ebaviisakas sel kombel juttu alustada.

Kuid radža ei andnud sellest märku, ta oli hästi kasvatatud.

«Adhipatti,» ütles Eduard, «sa oled tark valitseja! Sa tead, et see, kel pole pühvelhärga, ei külva riisi. Aga see, kes ei külva riisi, ei kogu saaki ning ei tasu makse sulle ega riigile. Siis algab Lebakis nälg ja rahulolematus, ja suur ülemus toean-bessar saadab meile siia Bataviast sõjavägesid, ning maal algavad tülid ja verevalamine. Sa, Adhipatti, oled tark valitseja, — miks võtad sa siis pühvelhärjad oma maa vaeseima talupoja käest?»

Radža ohkas ja langetas pea.

«Sa oled Lebakis uus inimene,» ütles radža alandlikult. «Sa ei tea, milline valelik rahvas elab meie maal. Keegi pole Kassimilt võtnud pühvelhärgi. Oota, toean, varsti ütleb Kassim ise seda sulle.»

[1] Beetel — pipraliste sugukonda kuuluv taim. Beeteli närimise igivana komme on suurt osa mänginud indoneeslaste elus. Beeteliga kostitamine ja selle närimine osutus sunduslikuks rahu sõlmimise puhul pärast tülisid, samuti abielu sõlmimisel jne.

Radža andis peanoogutusega märku rohelises kabaias vigasele vanamehele; see suudles radža põlve, ja jalgu sirgu ajamata — radža juuresolekul polnud tal õigust põrandalt tõusta — komberdas ta väljapääsu poole.

Radža sülgas temale ettepandud süljekaussi. Ta ei saanud aru uuest abiresidendist. Eelmine tundis lõbu küttimisest, selle eelkäija aga söömisest. Tema täielist poolehoidu võis võita roaga riisist ja leotatud ananassidest, ühes juurdekuuluva erilise kastmega. Kuid see nähtavasti ei oska naudingut leida millestki. Tema tunneb muret võõraste pühvelhärgade pärast. Radža sülitas suust poolelinäritud beeteli. Just nagu abiresident ise ei saaks endale pühvelhärgi võtta nii palju, kui süda soovib! . . .

Ootamatult kiirelt — just nagu oleks jaavalast ootevalmis hoitud — läks uks laiali lahti ja saali roomas Kassim ise. Värviline mähis oli ta peast ära kistud, käes ei olnud tal krissi.

Kassimi nägu oli hirmust muutunud halliks. Ta roomas mõne sammu auistme poole, laskus silmili maha ja radžale vaatamata kattis näo kätega: kuna ta oli madalast soost, polnud tal õigust lähedalt näha säärast maapealset hiilgust.

Vigane vanamees komberdas talle järele. Ta torkas Kassimile bambuskepikesega kaela.

«Kas sult võeti pühvelhärjad?» küsis radža.

Kassim ajas end püstakile ja laskus kohe uuesti põrandale. Ta pomises midagi ebakindlalt endamisi. Ta otsis sõnu «krama»-murdes.

Jaavalasel polnud õigust radža juuresolekul kõnelda oma keelt, «ngoto»-murret, mis oli alamrahva keeleks ja milles ta oli harjunud kõnelema külas seltsimeeste ja omastega. Radžale tuli tal vastata «krama»-murdes, ülemrahva keeles.

«Kui suur Adhipatti lubab, ütlen «jah»,» lausus Kassim kogeldes.

Radža võttis mälumiseks uut beetelit.

«Sult võeti pühvelhärjad?» küsis radža uuesti, just nagu poleks ta vastust kuulnud.

«Kui suur Adhipatti lubab, ütlen «ei»,» lausus Kassim suure vaevaga.

Alles siis silmas ta abiresidenti. Higipiisad ilmusid jaavalase otsmikule.

«Kas sa mulle siis hommikul valetasid?» küsis Eduard. «Kas su pühvelhärgi siis sult ära ei viidud?»

Kassim ei vastanud.

Naised taldrikukeste ja süljekaussidega ei liigatanud. Poisike lamedas mütsikeses ahmis kuuldavalt õhku.

Kassim vaatas radžale näkku.

«Ma ise andsin nad Adhipattile,» ütles ta.

Asevalitseja langetas oma tõmmud kulmud lõbusaiksmuutunud silmile.

«Sa ise andsid mulle oma pühvelhärjad,» ütles radža lahkelt. Asevalitseja kõneles «ngoto»-murdes — ta pöördus alama poole. «Sa andsid nad mulle selleks, et tahtsid osutada teenet oma radžale. Sa teadsid, et saad nende eest õiglase tasu.»

«Adhipatti on suur ja tark,» pomises Kassim ebakindlalt. Tal oli raske sõnu leida auväärses «krama»-murdes, mis oli talle võõraks ja harjumatuks keeleks. Kõik, mis puutus radžasse endasse — tema isikusse, tema isiklikesse omadustesse, tema sugukonda, — nõudis «krama»-murdes eriti otsitud väljendusi.

«Adhipatti on suur ja tark! Adhipatti arm ületab ta teenrite ootused. Ma ise andsin pühvelhärjad oma isandale ja sain juba eelmisel päeval nende eest kolmekordse õiglase tasu,» tuli aeglaselt Kassimi huultelt.

Radža naeratas, näidates igemeid, mis olid punased beetelist.

«Sa näed, toean,» ütles radža leplikult, «Lebaki inimesed ei kõnele sulle alati tõtt.»

Radža nägi, kuidas abiresidendi silmad äkki tumenesid ja

esile tungisid; ta astus ettepoole. Vanamees andis käega kiirelt märku Kassimi lahkumiseks.

Jaavalane suudles radža jalatalda, — selleks, et omada õigust suudelda põlve, pidanuks ta olema vähemalt mantri — kõige alamast aadliseisusest. Kassim oli aga kõikidest kõige väiksem, ta oli lihtne talupoeg, alamrahva hulgast, ngoko, tal oli õigus suudelda vaid jalatalda. Julgemata tõusta põrandalt radža pilgu all, roomas Kassim ukse poole. Radža vaatas talle järele raske taganttõukava pilguga.

Just väljapääsu juures tuli seisak. Kahepoolega uks oli läinud kõvasti kinni; tema avamiseks oli vaja tõusta. Jaavalane ei julgenud, — ja oma seisuse kohaselt polnud tal õigustki — radža juuresolekul oma jalgu sirgeks ajada ja tõusta. Ta püüdis aralt end üles upitada ja laskus uuesti põrandale. Radža vaikis ega pööranud talt oma rasket pilku.

Eduard ei talunud seda; ta kargas ukse juurde ja paiskas selle laiali. Kui ta pöördus, tabas ta endalt radža pilgu, mis nüüd juba oli varjamatult kuri.

«Lebaki asevalitseja, su teener, on õnnelik, kui sina, toean, nõustud temaga riisi sööma ühest vaagnast,» ütles radža kiirelt ja kattis oma silmad.

Kõrvalustest kandsid naised juba sisse sügavaid kausse riisiga ning puuvilja suuril vaskvaagnail; kusagilt kratoni sisemusest tuli vürtsides hautatud liha lõhna. Radža valmistus kostitama hollandi amtenari.

Võib-olla laskis ta idamaise lahkusega tappa külalise auks ühe neist tüli põhjustajaist pühvelhärgadest.

Kuid Eduard ei jäänud ootama kostitamist.

«Palun sind, Adhipatti,» ütles ta, «nüüdsest peale pidada arvestust kõigi pühvelhärgade kohta, mis sa võtad . . .» Eduard takerdus kõnes, — «mis sulle annab elanikkond. Ning täpne arv teatada mulle.»

Ta kummardas ja lahkus.

See oli sõjakuulutus.

Seitsmeteistkümnes peatükk

UPPUNU

Järgmisel päeval jooksis kontrolör van Hemert Eduardi juurde äreva teatega: Tji-Puruti külas uputati mees.

«Ma sõidan ise juurdlusele,» ütles Eduard.

Ta käskis saduldada hobuse.

Rohelise varbtaraga ümbritsetud dessa Tji-Purut paistis kaugelt rohelise saarekesena keset üksluiset riisimerd. Eduard sõitis otse selle onni juurde, mille ees tungles rahvas. Kõik andsid teed abiresidendile. Keset rahvahulka lebas surnud mees. Mehe kaelas ripnes palmikiudest nöörijupp. Sirgetel hallidel juustel ja kollastel näokortsudel läikis veel vesi. Eduard tundis temas ära sama vanamehe, kes tema juures jäätmaal end oli peitnud.

«Sina, Mamak, võinuksid pigem surra oma matil! . . . » halisesid naised vanamehe juures. «Pikahambuline krokodill võinuks pigem sind kõrkjaisse vedada! . . . Pigem võinuks sind tiiger tappa! . . . »

Vanamehe naine, vanaeit Kirjam, istus uppunu juures sügavas meeleheites . . .

«Pigem võinuks tiiger — kuri matšang — rebida su pea otsast oma võimsa kollase käpaga! . . . Miks sa, Mamak, ujusid kodu-dessas kaldale, nöör kaelas, nagu öösel vägivaldselt hukatud kurjategija . . . »

«Kes teie hulgast leidis ta jõest?» küsis Eduard.

Talle ei vastatud. Inimesed pöördusid kõrvale hollandi ametniku pilgu eest.

«Su vanim poeg Ussup,» halisesid surnu juures naised, «oli su truu abiline. Ta armastas vihmast kastetud ja oma kätega üles kaevatud maad. Ta teadis, millal riisi külvata ja millal seda ümber istutada. Su vanim poeg oli toeks sulle su raugaeas. Ja näe, otse Serangist tulid nad Ussupile järele; tema ja paljud teised viidi külast ära. Neile öeldi, et

kuningas ise on neid enda juurde teenistusse kutsunud. Ja sest ajast peale pole sa, Mamak, enam näinud Ussupit, oma vanimat poega . . . »

«Ai-ai, pole enam näinud! . . . » ulusid naised.

«Su teine poeg, Ardai, oli ilus ja tugev. Ta tundis metsas iga linnu sulgi ja teadis iga metsloom harjumust. Kannel helises kõlavalt ta kätes, ja lõikuspühal, kui vaikisid uhmrite hääled, ja hakkasid laulma gamelangi vasktorud, ning noored läksid lärmitsedes kogunemispaika, ei olnud dessas võrdset Ardaile . . . Kümne päeva eest tuldi ka sinu järele, Ardai . . . Teine, viimane poeg võeti Mamakilt, ent viimast poega võtta ei luba isegi valgete seadus! . . .

Pigem võinuks krokodill sind kõrkjaisse vedada . . . Pigem võinuks kuri tiiger rebida su pea otsast oma võimsa kollase käpaga . . . Sina, Mamak, läksid otsima õigust hollandi toeani juurest ega naasnud elusana . . . »

«Mis see tähendab?» küsis Eduard juuresolijailt nüüd juba järsult.

Inimesed vaikisid. Keegi ei julgenud talle näkku vaadata.

«Mina ütlen sulle, mida see tähendab!» hüüdis äkki käre tütarlapsehääl. Umbes kuueteistkümneaastane tütarlaps hüppas vanamehe onni lävele. «See on radža töö . . . Radža Adhipatti uputas vanaisa!»

«Ai-ai!» ringutasid naised hirmunult käsi. Mitu inimest sööstis tütarlapse juurde.

«Aimat-Si-Kete! . . . Plika on mõistuse kaotanud! . . . Ai-ai! . . . Hoidke Aimat kinni, ta on hulluks läinud! . . . »

Vana Kirjam, Mamaki naine, tõstis pea ja langetas selle sedamaid uuesti.

«Pidage!» Eduard astus tütarlapse juurde.

«Minge kõik ära!» hüüdis Aimat. Karedad mustad juuksed langesid talle näole. Ta pistis käe vöö vahele, ja laineline krissitera läikis ta sõrmede vahel.

«Korda mulle, mida sa ütlesid!» Eduard surus tugevasti tütarlapse küünarnukki, ning kriss kukkus lävele.

«Just nagu sa ise ei teaks! Meilt viidi ära Ardai, — ta võeti seadusevastaselt. Vanaisa läks seda sinule kaebama, ja sellepärast ta uputatigi!»

Djaksa, külavanem, sammus juba Aimati poole. Selle selja tagant, hämarast onnist, vahtisid läbi rohtkardinate väiksem tüdruk ja üsna väike poiss.

«Mine ära!» Aimat ähvardas rusikatega, ta kaitses lapsi.

«Oota, Aimat!» Eduard võttis ta käest kinni.

«Ka sina mine ära!»

Plika hammustas. Djaksa haaras tal õlust kinni. Plika tõmbas hammastega ta vormikuuelt nööbi. Djaksa andis abilisele peaga märku.

«Jäta ta rahule!» ütles Eduard. «Katsu sa puudutada seda tütarlast ilma minu loata.»

Djaksa taandus hollandi amtenari ees.

Vaevalt oli Eduard ära sõitnud, kui lähima onni tagant ilmus radža vigane teener. Just nagu tuulest pühitud, kadusid kõik inimesed laiba lähedusest. Nad jooksid laiali, pugesid varju, just nagu vajunuksid maa alla.

Radža teener läks komberdades Aimati juurde. See sööstis onni sisemusse, kuid ta tiriti kättpidi välja. Djaksa ja ta abi seisid ootel. Aimati käed seoti vöö külge. Vigane teener sõlmis tüdrukule ta karedad patsid ümber kaela. Lapsed tõstsid onnis meeleheitlikku kisa. Aimat viidi ära.

Eduard lakkas tegemast ringsõite oma külades, heitis kõrvale aruanded, unustas jooksvad asjatalitused. Ta süüvis eelmise aasta dokumentidesse. Ta tüütas kontrolöri: öösel kella kaheteistkümne ajal muretses heatahtlik ja unine van Hemert talle kappidest ikka uusi ja uusi toimikuid. Eduard tuhnis

dokumentides ärevuse ja kiiruga, just nagu ei otsiks ta lihtsalt andmeid, vaid oleks juba sattunud mingisugustele jälgedele. Tal olid juba peas kõik viimase, 1855. aasta aktid, ja ta nõudis van Hemertilt andmeid eelviimase aasta kohta.

Eduard oli tõesti sattunud jälile. Tal oli algus käes, ja selle alguse abil tahtis ta päevavalgele tuua kogu asjakäigu.

«Tema ekstsellentsile India kindralkubernerile, mijnheer van Twistile . . . »

Eduardi eelkäija, abiresident van Heym oli radža Adhipatti peale koostanud kaebuse kindralkubernerile enesele. Siis järgnesid visandid, avalduste mustandid. Radža ehitas maja Parang-Kudjangis ja ajas seadusevastaselt tööle inimesi kahekümnest külast. Talupoegade põldudel mädanes kogumata riis, inimesed surid teetolmus.

Van Heym kogus süütõendeid radža vastu. Arvud olid kohutavamad, kui Eduard neid söandas enesele kujutella: sajad äravõetud pühvelhärjad, kaheksa-aastased lapsed mullatöödel. Äkki katkesid visandid: van Heym oli kuhugi ära sõitnud.

Siis järgnesid arusaamatud read, Parang-Kudjangi meenutamine, plekid, hüüumärgid ja mitu tindiplärakat, kust polnud võimalik enam midagi aru saada.

Novembrikuu esimesil päevil oli van Heym sõitnud Parang-Kudjangi. Pärast seda kuupäeva sisaldasid üleskirjutised lünki ning arusaamatuid sõnu. Mitu korda meenutati selgelt kaebust kindralkubernerile; kaebus oli nähtavasti juba koostatud ja valmis ärasaatmiseks, kuid paberit ennast või vähemalt selle ärakirja ei suutnud Eduard kusagilt leida.

Novembri lõpul suri van Heym — nagu lehel oli märgitud — «pikaldasse maohaigusesse».

Miski oli siin Eduardile ebaselge.

Ta hakkas van Hemertile peale käima.

«Mis juhtus eelmise abiresidendiga?» küsis ta järsku kontrolörilt.

Van Hemert ei vastanud. Eduard märkas hirmu ta heledais, heasüdamlikes silmis.

Siis hakkas Eduard teisel teel lahendust otsima.

Jäätmaal asuvas lisaehitises elas endise abiresidendi teenija, segavereline Kadat. Eduardi loal oli ta jäänud oma vanusepäevi veetma maja taga asuvasse väikesesse bambusest lisaehitisse. Segavereline võis teistest rohkem teada. Eduard kutsus Kadati enda juurde. Vaevalt sai ta alustada juttu van Heymist, kui vanaeide tõmmud jooksvahaiged käed värisema hakkasid. Ta ei teadvat midagi, ta polevat midagi näinud! . . .

«Sina, vanaeit, pead mulle ütlema,» käis Eduard peale.

Segavereline ei rääkinud midagi. Eduard nägi ainult hirmust pärani silmi ta kollases kortsunud näos. Tal hakkas häbi: miks ta teda piinab? Vanaeit on haige — muud midagi. Mida võis ta teada . . .

Kuid kes veel võis siis teada, kui mitte tema? Van Heym oli teda usaldanud, oli võtnud arstimit vastu ainult tema käest, enne surma oli ta palunud, et segaverelist majast välja ei aetaks. Vanaeit peab teadma! Eduard kutsus ta uuesti enese juurde. Ta küsitles, palus, anus. Kuid vanaeit võbises, kummardas, pani käed ristamisi, tegi «sumba» ning ei öelnud midagi.

Kaheksateistkümnes peatükk

LAPSED VARBTARA TAGA

Väike Eduard urgitses mullast välja paksu punase ussikese ja liigutas seda kepikesega:

«Rooma, rooma! . . .»

Ussike ei tahtnud roomata; ta pistis pea üleskaevatud mulda, ta tahtis koju minna.

Roheline uss põimis end kääbuspuu kõvera tüve ümber —

väike, rahulik riisipõldude uss. Eedu ei kartnud ussi: see ei puutunud inimestesse.

«Š-š-š,» narris teda Eedu.

Uss roomas rohtu. Eduard jooksis talle järele.

«Eedu! Tule siia, Eedu! . . . Ära mine kuhugi!»

Everdine istus aias õmblustööga. Ta ei lubanud hetkekski poega enese juurest.

«Istu siin, Eedu. Mängi kassiga!»

Siin, väikeses veranda-äärses lilleaias polnud ohtlik. Vana segaverelise Kadati bambusmajake toetus varbtarale jäätmaa poolt. Kõrge tara kaitses neid sõidutee tolmu ja möödakäijate pilkude eest.

Eedu ei kartnud päikest, — tundide kaupa mängis ta aias, peas ainult kerge mütsike ja jalas sinised lühikesed püksid. Ja kass Mintje mängis kaua koos temaga, kartmata kuumust, just nagu oleks ka tema Indias sündinud.

«Mängi siin, Eedu, minu lähedal!»

Suure vaevaga olid nad hankinud euroopa kassi. Everdine ei sallinud jaava omasid, — need olid metsikud, hallid ja hammustasid; saba asemel tolknes neil mingi inetu, lühike sabajupp. Koos küpsiste ja mänguklotsidega Eedu jaoks oli van Hemert talle Bataviast kaasa toonud valge Amsterdami Mintje, väljaõpetatud ja sõbraliku, suure koheva karvaga.

Eedu kaisutas kassi mõlema käega. Mintje näugus alandlikult.

«Kuum on, tahan juua,» ütles poiss. «Ka Mintje tahab.»

«Oodake, ma toon teile kohe piima!»

Everdine läks tuppa.

«Oota, Mintje, kohe tuuakse meile mõlemale piima!» seletas poiss kassile.

Kuid nagu haistes midagi, ajas Mintje äkki karvad turri, tõmbas end Eedu käte vahel küüru ja hüppas põõsaisse.

«Kuhu sa lähed, Mintje? Ema ei lubanud!»

Mintje ei kuulanud. Eedu sööstis talle järele.

Ta sai haarata kassi oma kätte, kuid Mintje püüdis end meeleheitlikult lahti rabelda ning küünistas teda. Siis märkas Eedu: tara ääres tihedas rohus seisis teine kass, nälginud ja metsik. Ta silmad hiilgasid nagu kaks nööpi.

«Prrr! . . .» Mintje hakkas turtsuma ja rebis end Eedu käest lahti. Mõlemad kassid jäid vastamisi seisma.

«Prrr! . . .» Kaunilt selga painutades lõi Mintje oma käpaga kergelt metsikule kassile pähe.

«Grrr!» Kergitades lühikest sabajuppi kargas metsik kass raevunult Mintje kallale.

Mintje pööras külje vastase poole ja painutas kaela ette. Näis, nagu tahtnuks ta veel mängida, kuid metsik kass lõi hirmsa kisaga oma hambad talle kõrva. Mintje valged karvad lendlesid rohul.

«Mintje! . . . Mintje! . . .»

Mintje oli hukkumas. Metsik kass rebis ta selga, hammustas, kiskus küüntega. «Grrr! . . . »

«Mintje! . . . Mintje! . . .» Eedu juba nuttis.

«Tule siia, Kjassu!»

Metsikut kassi hüüti rohelise varbtara tagant. Tähendab, ta ei olnudki metsik. Ta kuulus kellelegi.

«Kjassu, tule siia! . . .»

Metsik kass laskis Mintje lahti, vaatas vastumeelselt ringi ja jooksis varbtara poole.

Varbaia taga, surunud oma ninad bambusvarbade vastu, seisis kaks tundmatut last, poiss ja tütarlaps, mõlemad tõmmunahalised.

Tütarlaps oli suur; ta oli umbes kümneaastane. Pikk sinine sarong kattis peaaegu kandadeni ta paljaid jalgu. Poiss oli väiksem, kõhn ja tõmmu, peente nõrkade jalgadega. Tal oli üll ainult kollane mustriline vöökombel ümber puusade tõmmatud kalts.

«Kes sa oled?» küsis Eedu poisilt.

Poiss värises hirmust. Ta ei vastanud.

«Aga sina?»

«Dakunti,» vastas tütarlaps sosinal. Tal olid mustad läikivad juuksed, mis olid kukla taha kokku keeratud, kui täiskasvanud naisel.

«Teie kass on meie omast tugevam!» ütles Eedu.

Lapsed noogutasid vaikides.

«Tulge meie juurde mängima!» kutsus Eedu.

Lapsed vaatasid teda tumedate ehmunud silmadega ning vaikisid. Nad ei olnud veel kunagi näinud sääraseid lapsi. Sel poisil olid noore sambla taolised pehmed ja heledad juuksed ning ta nägu oli valge kui luu. Ta ei näinud sugugi häbenevat selle üle, et ta hambad polnud ei lühemaks viilitud ega mustaks värvitud nagu neil. Ta naeratas, näidates oma ühetasaseid hambaid, mis olid valged nagu koeral. Dakunti haaras venna käest kinni.

«Lähme ära!» ütles Dakunti.

«Eedu!» kostis äkki üsna nende lähedalt. «Kus sa oled, Eedu?»

Dakunti ja poiss laskusid korraga rohtu, just nagu uppunuksid sinna.

«Eedu! . . . Kus sa siis oled? . . .» Everdine jooksis piki varbtara. «Miks sa ära läksid?»

«See oli Mintje,» ütles Eedu. «Ma jooksin talle järele.»

Mintje oli ammu pugenud veranda alla oma haavu lakkuma.

«Sa kõnelesid kellegagi, Eedu? Kes siin oli?»

«Lapsed,» ütles Eedu.

«Millised lapsed?» küsis Everdine erutatult.

«Tõmmunahalised,» ütles Eedu.

Everdine tõmbas Eedu enesega kaasa maja poole.

«Ära kuhugi mine minu juurest, Eedu!» ütles Everdine. «Või ma ei luba sind enam aeda.»

Everdine kaotas rahu. Mingisugused inimesed liikusid

maja ümbruses. Kuid ta otsustas Eduardile sellest veel mitte kõnelda.

Mees oli selletagi juba nii rahutu ja nukker kõik need viimased päevad.

Üheksateistkümnes peatükk

KOOSOLEK METSAS

Eduard kaotas lootuse. Van Heymi paberid narritasid teda: nad esitasid mõistatuse, kuid ei andnud selle lahenduseks võtit. «Vaja sõita dessasse,» otsustas lõpuks Eduard, «vaja pärida sellelt julgelt plikalt, Aimat-Si-Ketelt. Võibolla kõneleb ta radžast rohkem kui teised.»

Eduard sõitis mööda pikka bambustänavat. Dessa oli tühi. Mõlemal pool tänavat seisid ühesugused kergeltehitatud majakesed. Vesipalmilehtedest katused, milledesse sagedaste vihmavalingute tõttu olid tekkinud praod, lasksid mitmes kohas vett läbi. Igale majale oli juurde ehitatud kolmest küljest lahtine katusealune, veranda kõdunenud vaiadel. Pimedais pugerikes, mis olid ehitatud bambusest ja vitstest, askeldasid mattidel vaiksed, täiesti alasti lapsed.

Kuidas leida Mamaki onni? See ei erinenud millegagi teistest viletsaist onnidest.

Eduard vaatas ringi. Najatudes bambustoele istus ühe onni juures talupoeg. Ta nahk oli tavalisest heledam, peaaegu kuldselt hele nagu on pankeranidel, hiinlase ja jaavalanna järeltulijail. Ta kõhna, peaaegu alasti keha ümber oli mähitud punane vöö. Pinguletõmbunud kuiva naha alt võis ülevaltpoolt vööd ära lugeda kõik roided. Sulgenud päikese eest oma silmad, õõtsutas mees end tasakesi ühelt küljelt teisele ja pomises midagi omaette.

Eduard lähenes talupojale.

Mees avas silmad ja tahtis teha «sumba».

«Pole vaja!» ütles Eduard. Ta lükkas mehe käed laiali.

«Ütle mulle, kus asub vana Mamaki maja?»

Talupoeg sulges silmad ja hakkas end uuesti ühelt küljelt teisele õõtsutama. Silmi avamata sirutas ta käe välja ja osutas tema juurest kolmandale onnile.

«Seal!» ütles talumees.

Eduard vaatas talle otsa.

«Mis sa siin teed?» küsis Eduard.

«Laparr! . . . Näljane!» ütles mees.

Eduard andis talle hõberuupia.

Mees tahtis toeani ette tolmu heita. Eduard keelas seda tegemast ja sammus kiiresti edasi.

Mees seadis end uuesti istuma. Ta vöö vahel oli kriss. Ta pani käe krissipidemele, ja üle ta näo libises aeglane naeratus. Valge toean andis talle hõberuupia. Toeanil on hea süda, ta tahtis ruupiaga lunastada kõike seda, mida valged temale, Gudarile, on kurja teinud. Tasuda äravõetud põllu eest, tapetud vendade eest, nälga surnud naise eest . . . Valgel toeanil on hea valge süda . . . Gudar liigutas käega musta vaabaga kaunistatud krissipidet. Ta naeratas ning pomises midagi, kiigutades end tasakesi päikese paistel.

Surnud Mamaki onnis oli hämar, uks laiali lahti. Onnist kuuldus vasest uhmrinuiakese tagumist, — tähendab, seal on keegi! . . . Eduard vaatas uksest sisse. Nurgas varjus istus vanaeit. Aeglaste, rütmiliste liigutustega tampis ta uhmris riisi.

«Kirjam!» ütles Eduard.

Vanaeit tõstis pea. Eduardi pani hämmastama ta liikumatu, tardunud näoilme.

«Kus on su lapselaps, Kirjam?» küsis Eduard.

«Kus on su lapselaps, Kirjam?» kordas vanaeit elutu häälega.

Eduard vaatas uhmrisse. Uhmer oli tühi. Eit tagus nuiakesega tühjust.

«Mis sa teed, vanaeit?» küsis Eduard.

«Mis sa teed, vanaeit?» kordas eit sama elutu häälega.

Kas see on tõesti latta? ... Eduard võttis matilt rohukimbukese selleks, et kontrollida.

Ta viskas kimbukese nurka. Ka Kirjam võttis matilt rohukimbukese ja viskas selle nurka.

Jah, see oli latta — vanaeitede haigus.

Aastad täis alandusi, täis rasket tööd veega üleujutatud põllul päikese ja vihma käes, pikad tunnid koldesuitsus puust uhmri ja lapsehälli juures tegid jaava naisest ta elulõpul säärase nõrga mõistusega, alandliku, poolidiootliku olevuse. Kõlatult ja tahtetult kordas vanaeit iga temale öeldud sõna, aimas järele iga inimese liigutust, kes teda kõnetas. See on latta, Euroopas tundmatu haigus.

«Kus on Aimat?» küsis Eduard veel kord.

«Kus on Aimat?» kordas vanaeit.

Kirjam pani uhmri kõrvale. Ta tõusis ja asetas samasuguse elutu, alandliku liigutusega savipoti koldele. Ta puistas uhmrist potti olematu riisi. Siis tõi ta kaugest nurgast kuiva kokkukeeratud lehe, rullis selle lahti, võttis ettevaatlikult lehe seest näputäie kallihinnalist soola ja peitis ettevaatlikult lehe jälle nurka. Kolde kohal olid veel säilinud vaskvardad: kunagi olid siin rippunud ja suitsenud õhukesed pikad lõigud pühvelhärjaliha — ding-dingi. Vanaeit raputas potti soola, segas selles puulusikaga. Vanaeide mehe tappis radža, vanem poeg Ussup võeti armeesse, ka noorem poeg Ardai viidi kuhugi; lapselapsed on kõik laiali. Tühi pott seisis külmal koldel.

«Hüvasti, Kirjam!» ütles Eduard.

«Hüvasti, Kirjam!» vastas eit.

Eduard läks djaksat, külavanemat otsima.

Djaksa maja ta tundis kaugelt ära selle kummalisest neljakordsest katusest. Katus oli ehitatud pikuti poolitatud noore bambuse peeneist tüvedest, nii et kogu katus koosnes veeäravoolu-rennikestest.

Djaksa ise tuli talle vastu palja jalu, sinises läikivate nööpidega vormikuues. Ta laskus maha, tehes tervituseks «sumba»,

«Kus on Aimat, selle onni tütarlaps?» küsis Eduard.

«Ei tea, toean,» ütles djaksa, pöörates pilgu kõrvale.

«Miks on dessa nii tühi?»

«Mehed on Serangis vanglat ehitamas.»

See oli residendi käsk. Eduard ei lausunud midagi.

«Aga naised, lapsed?»

«Naised ja lapsed aeti radža õue uut kaevu kaevama.»

«Miks aeti? Kes käskis?» ägestus Eduard.

«Adhipatti, olgu ta nimi kiidetud!»

Djaksa laskus kükakile ja tehes aupaklikult hüvastijätuks «sumba», asetas peopesad otsmikule. Djaksa pruunid silmad naeratlesid. «Ega sa siis Adhipatti enesega hakka tüli norima,» ütlesid need silmad.

Eduard läks ära djaksa juurest.

«Maga, väikseke, maga ...» kuulis ta kaugemalasuvast onnist.

Seal äiutas naine last:

Maga, väikseke, maga ...
Sule oma tumedad silmakesed,
peida oma mustad hambakesed,
valge toean käib ringi ümber maja.

Maga, väikseke, maga ...
Toeanil on hallid silmad, just nagu ilvesel,
toeanil on valged hambad, just nagu koeral,
valge toean viib su enesega kaasa ...

Eduard võpatas ning peatus. Seda lauldakse temast! ...

Ikka seesama punase vööga talupoeg istus äärmise onni juures, najatudes bambusvaiale. Ta pooleldi lamas, sulgenud oma silmad; nähtavasti oli ta tukkuma jäänud. Kuid mehe

käsi tõmbus ka pooluinakus krissipideme poole; just nagu enda kontrolliks liigutas ta sõrmi.

Eduard sõitis koju mööda kitsast põlluteed, kraavide vahel. Mõlemal pool teed olid riisipõllud: äsjatärganud helerohelised riisitõusmed ja kõrgekskasvanud kuldsed viljapead. Jaaval ei tunta üht tähtaega külvideks, nii talv kui ka suvi on ühteviisi kuumad ja ühteviisi vihmased; ühe ja sama dessa ümbruses lõikavad ühed juba valminud riisi, paddit, teised istutavad ümber noori kasve, kolmandad alles kaevavad üles põldu ja juhivad sinna vett.

Eduard vaatas ringi, ta ei näinud peaaegu kuskil inimesi. Talupojad olid aetud valitsuse istandustele või radža põlludele. Valminud riis seisis koristamata ja pudenes maha, rohelised tõusmed olid kidurad, kuna neid keegi polnud õigel ajal ümber istutanud.

Et koduteed lühendada, keeras Eduard kitsale teerajale. Mõne sammu kaugusel teest kasvas siin väike bambusmets, sirge ja tihe. Hobune astus metsa-äärset rada mööda. Äkki näis Eduardile, nagu oleks peenete tüvede vahel vilksatanud hele kalts. Keegi hiilis bambusmetsas; hele sarong aina kaugenes. Eduard tuli hobuse seljast maha. Noored bambused kasvasid siin liiga tihedais puntrais, metsaserval seisid peened lülilised tüved üsna üksteise kõrval, just nagu poleks nad tahtnud teda läbi lasta. Eduard tungis läbi suure vaevaga. Kaugemal harvenesid tüved, hakkas paistma ümmargune lagendik.

Eduard peatus. Lagendikul, varjatud tihedas rivis kasvavaist bambustest, seisid ja istusid mehed. Nad olid närused ja pealtnäha kohutavad: pinguletõmbunud naha alt paistsid selgesti välja roided, mis sarnlesid vitstega vanal tünnil. Keskel, küljega Eduardi poole, istus maas noor jaavalane punaste ja kollaste triipudega madalale kuni kulmudeni ulatuvas peamähises. Mees kõneles, ja lagendikul valitses vaikus: teda kuulati.

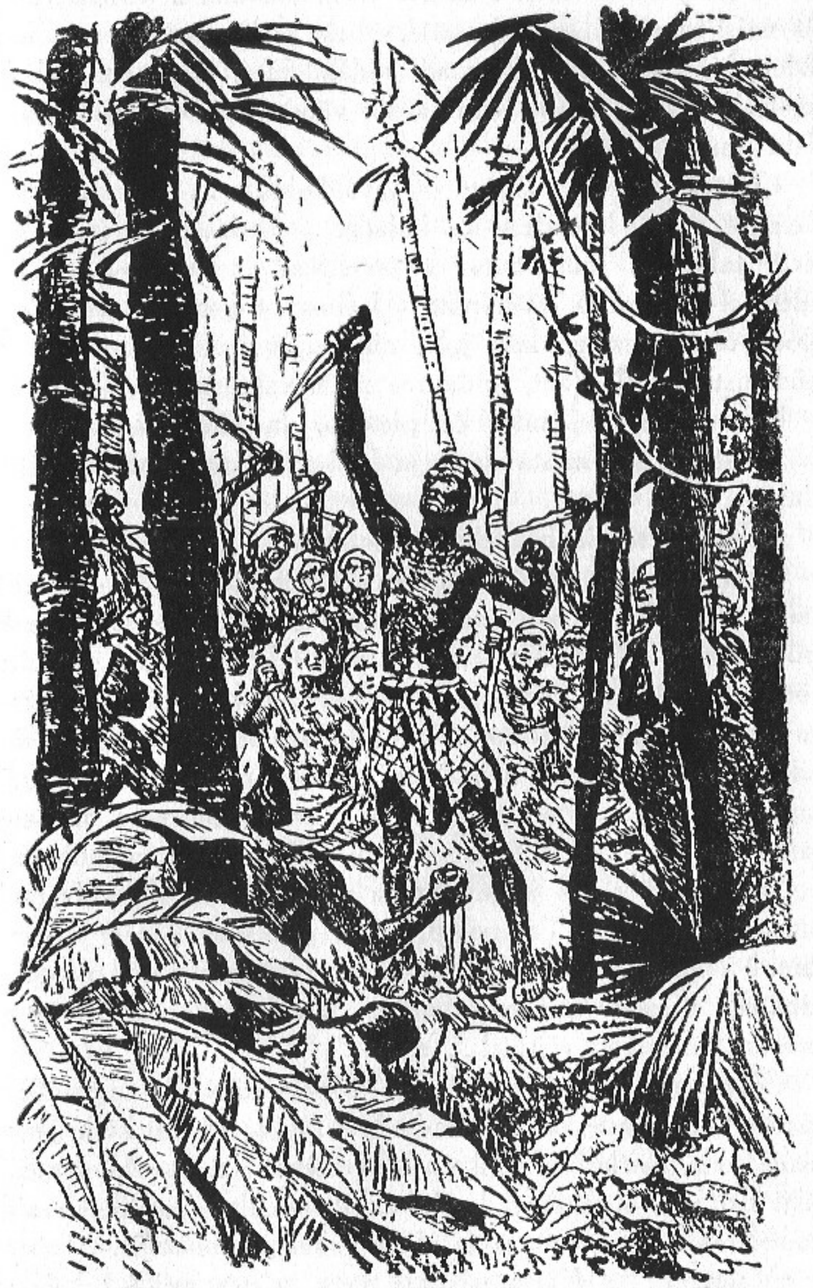

«Veri purskab meil silmist!» ütles jaavalane. «Meie vendi ja naisi rakendatakse adra ette, selleks et künda valgete põlde. Meie lapsed kaevavad maad radža õues! Kuulake, Lebaki mehed!» Mees tõusis äkki ja lõi vöö vahelt võetud krissiga läbi õhu.

«Tugev tuul on tõusnud Jaava kohal . . . Rahvarõhujad aetakse välja linnadest ja küladest. Istandusist joostakse ära, talupoeg ihub oma dessas krissi . . . Värisegu valge ülemus! Värisegu Adhipatti, Lebaki tiiger, valgete alatu koer, ahne ussike, kes juba nii palju aastaid imeb meie südamete verd! Vaat, mida me neile valmistame!»

Mees tõstis käe, milles oli pistoda, ja kõik nägid pühvelhärja sarvi, mis musta vaabaga olid kujutatud pideme hõbedale.

«Ardai!» tõusis häältekõmin. «Ardai Tji-Purutist!»

«Jah, see olen mina, Ardai, Mamaki poeg! Neliteist päeva ja neliteist ööd jooksin ma läbi metsade istandusest, olles ahelad kiviga katki raiunud, seitse korda ujusin ma läbi jõe ja kaks korda pääsesin tiigri käest, sõin metsas puukoort ja mürgiseid juuri, selleks et mitte tagasi pöörduda. Mida ma leidsin kodu-dessas? Radža oli tapnud mu isa, mu vennalapsed on laiali võõraste inimeste juures, mu ema on kaotanud mõistuse . . . Dessa on tühi, kui vargad me hulgume koduküla ümber ega julge koguda riisi, mille oleme külvanud omaeneste kätega. Talupojad, miks peaksime kauem kannatama? Meid on palju, — kui ühineme, osutub meil kergeks kihutada valged välja meie maalt. Vandugu igaüks, et ta ei taandu, kui algab võitlus! . . .»

«Vannume, Ardai, vannume!» Kahin käis üle lagendiku, tõusid käed isade ja vanaisade krissidega. «Meie kõik järgneme sulle, Ardai!» Hääli kuuldus ülevalt ja alt. Alles nüüd nägi Eduard, et inimesed olid mitte ainult lagendikul, vaid ümberringi: metsas, maas ja okste vahel, puude otsas.

«Vannun! . . .» Kerjusräbalais mees, teistest veidi heledam,

kõhn nagu noore bambuse tüvi, vaatas okste vahelt. See oli seesama talupoeg, keda Eduard oli näinud külas. Nähtavasti oli ta jõudnud siia joosta lühemat teed mööda. Talupoeg seisis puu all ning raputas krissi. Ta vaatas Eduardi poole, just nagu oleks ta teda näinud ja ähvardanud.

«Vannun! . . .» Ka kõver tõmmunahaline vanamees, just nagu ussidest uuristatud metsapuu juur, tõstis maas lamades oda. «Me ajame nad välja oma maalt! . . . Vannun! . . .»

Eduardil hakkas hirm. Talle näis, nagu oleksid kõik odad, kõik pilgud pöördud temale. Ta taandus tasakesi, peitudes tüvede taha.

«Kas nüüd või ei kunagi!» mõtles Eduard, kihutades hobust edasi üle lagedate platside.

«Everdine, ma olen otsustanud!» Ta naasis koju kurnatuna ja kahvatuna ning langes oma kabinetis toolile. «Nii ei või see kauem kesta! Vaja kergendada Lebaki talupoegade kannatusi. Vaja kõrvaldada radža, muidu ei pääse verevalamisest! Ma kirjutan residendile, Everdine! Ma nõuan radža arreteerimist, maksude vähendamist, kõigi kuritegude juurdlemist. Tulgu mis tuleb, Everdine, ma olen otsustanud! . . .»

Kahekümnes peatükk

RADŽA ALUSTAB PEALETUNGI

Sellest päevast peale, kui ratsur oli viinud Serangi kaebuse radža peale, hakkasid Dekkerite maja ümbruses toimuma imelikud asjad.

Kord oli Eduard jäänud hilisõhtuni istuma oma kabinetti ja väljus siis aeda. Oli vaikne, valged lilled lõhnasid uimastavalt. Eduard astus verandaastmeid mööda alla ja sammus lageda koha — lilleaia — poole. Äkki vihises nool üsna lähedalt temast mööda, just ta pea kohalt. Vihin katkes järsku: nähtavasti oli nool tunginud kõrvalseisva puu tüvve.

Kuu tuli välja bambusmetsa tagant, ja Eduard nägi, kuidas tüve küljes poolteise sammu kauguses temast veel võbises kuupaistel suletaoline nooleots.

Eduard tõmbas tikku ja valgustas tüve. Seal, kuhu nooleots oli sisse tunginud, oli hele puukoor silmatorkavalt tumenenud. Nool oli mürgine.

Aeda siginesid äkki maod — kaugete soode suured ohtlikud maod.

Everdine kaotas täielikult oma rahu. Ta ei lubanud pojal minna kuhugi kaugemale lagedast muruplatsist, mis asus üsna veranda juures.

Tihti seisid Dakunti ja väike Rajat varbaia taga, surudes oma ninad vastu varbu, ning vaatasid.

Pragude vahelt nägid nad valge toeani maja, ta aeda ja verandat. Valge naine istus väikese poisiga aias. Ta õmbles, poisike mängis ta lähedal. Valgel naisel olid imestusväärsed juuksed: nad olid keerdus, just nagu luuderohi puu ümber. Siinseil Jaava inimestel polnud sarnaseid juukseid. Dakunti katsus omi, — need olid sirged ja mustad nagu linnusuled.

Poisike naeris, näidates oma valgeid hambaid, ja jõi piima! Dakunti krimpsutas põlglikult nägu: juua lehma piima! See tähendas saada vasika piimavennaks! Neil külas ei joonud keegi piima. «See on hullem, kui juua verd,» ütlesid vanad inimesed.

Kord seisid nad Rajatiga ja vaatasid. Valge naine oli kummardunud õmblustöö üle. Poisike eemaldus temast. Ta istus maha ja hakkas lõikama kõvu klaggavarsi. Õõnsast varrest sai hea vile.

Dakunti võpatas. Kuulmatult roomas rohus lapse poole madu, ta väike pea oli täpilisest kehast kõrgemal ja liikus. Õmblustöö üle kummardunud valge naine ei tõstnud silmi. End vetruvalt sabaga edasi lükates, libises madu poole meetri kaugusele lapse paljast jalast ja tõstis pea . . . .

«Ular-lanang!» kisendas Dakunti läbilõikavalt. Ta viskas

mao suunas kepiga. Eedu hüppas kõrvale, ilma et oleks veel aru saanud, milles asi seisab. Kepp lendas vihisedes läbi õhu, madu, kallutanud end vastumeelselt kõrvale, põimus täpilise rõngana ümber kännu.

«Madu!» Nüüd märkas teda ka Everdine. «Eedu, tule siia!» Ta jooksis temaga maja poole: «Madu on aias! . . . Suur madu, ular-lanang! . . . Eduard, tule siia, kiiremini! . . . Meie aias on madu! . . .»

Eduard haaras jämeda bambuskepi ja jooksis aeda. Madu oli juba rohtu roomanud. Eduard kutsus van Hemerti, ja nad otsisid kahekesi aia läbi. Madu polnud kusagil.

Mõne hetke pärast silmas Eduard teda. Ular-lanang oli end mähkinud ümber puutüve. See oli püütonite liiki kuuluv suur madu, mustjas-kollase täpilise keha ja väikese peaga. Ta õõtsutas end kahe meetri kõrgusel, ähvardades igaüht, kes möödub puust. Eduard ja van Hemert lähenesid maole mõlemalt poolt. Nad tõmbasid pikkade keppidega madu maha ja purustasid tal pea. Madu liigutas surres end veel kaua. Kõik kogunesid ringi. Alles siis hakati meenutama, kes esimesena madu oli näinud.

«Kes siis lapse juurest mao ära ajas?» küsis Eduard.

«Siin oli tütarlaps,» ütles Eedu.

«Kus?»

«Siin!» Eedu osutas aianurgale, kus väljastpoolt najatus tarale Kadati majake.

«Missugune tütarlaps?» küsis Everdine rahutult.

Siis märkasid nad sinist sarongi, ja van Hemert tõmbas tara tagant aeda hämmeldunud Dakunti, kes polnud jõudnud põgeneda, ja ta väikese surmani ehmunud venna.

«Mis lapsed need on?» küsis Eduard.

«Andesta, toean!» Vanaeit-segavereline langes ta jalge ette. «Ma varjasin neid lapsi . . . Nad on mulle sugulased. Radža tahtis nad külast kaasa viia, nii nagu ta viis nende vanema õe Aimati.»

«Aimat-Si-Kete?» küsis Eduard kiirelt. «Ma mäletan teda. Las need lapsed elavad pealegi siin!»

«Neid tuleb varjata, toean!» ütles Kadat nuttes. «Adhipatti vihastub, kui teada saab.»

«Niikaua, kui mina siin olen, ei puuduta keegi neid lapsi minu majas,» ütles Eduard. «Las nad mängivad minu aias!»

Sügav kraav, mille Eduard ümber maja laskis kaevata, ei kaitsnud maja madude eest. Ular-lanangid roomasid üle kraavi, või tõi neid keegi aeda. Radža kratonis osati kohelda madusid.

Everdine ei lasknud Eedut enam aeda. Ta saatis Bataviasse tagasi oma malai lapsehoidja ja vaatas ise lapse järele. Ja kõik majatööd tegi Everdine nüüd ise, kedagi usaldamata.

Majas tuli puudus kõige tarvilikumaist asjust — jalanõudest, paberist, niidist, isegi suhkrut tuli tuua Bataviast. Suhkruroog kasvas neis kohtades, talupojad imesid seda, kui see oli veel roheline, kuid suhkrut Lebakis ei valmistatud. Nisujahu polnud võimalik saada mitme palli kauguseltki; elanikkond sõi kakukesi, mis olid valmistatud maisijahust pooleks kuivatatud rohuga. Everdine kannatas üliväga euroopa leiva puudumise all, kuid ta ei tahtnud majja lasta rändkaupmeest, kes võinuks neile leiba tuua.

Everdinel polnud isegi seepi. Ta pesi liivaga ja hõõrus oma käed valusaks. Jaava tütarlaps Dakunti tuli talle ootamatult appi.

«Miks pesed sa liivaga, njo-njo?» imestus Dakunti. Ta lippas jäätmaale ja tõi sealt mingisuguseid pehmeid, helerohelisi käbisid. Leotatult kuumas vees vahutasid nad just nagu seep.

Dakunti osutus majas kasulikuks. Ta oskas keeta pähkleist värvi, oskas vabalt kujundada mustreid riidele. Istudes ristijalu põrandal, õmbles ta poole päevaga Everdinele valge kabaia — äärisega avara jaava pluusi — ja kaunistas selle vabalt roheliste ja helesiniste kalakestega.

«Mida sulle kinkida, Dakunti?» küsis talt Everdine.

Dakunti hämmeldus. Ta näitas Everdinele tähti, mis olid joonistatud Eedu mänguklotsidele.

«Kingi mulle see, njo-njo!» palus ta.

«Sa tahad õppida lugema?» imestus Everdine.

«Jah,» ütles Dakunti. Ta malailasile nii iseloomustavate pisut tursunud kulmude all lõid särama tumedad silmad. «Tahan lugeda nii, nagu sina loed!»

Everdine näitas tütarlapsele hollandi tähti, ja nädala-poolteise pärast seadis Dakunti juba klotsidest sõnu kokku.

«See rahvas on väga andekas teaduste omandamisel,» kinnitas Eduard. «Oh, kui anda neile ainult vabadus! . . .»

Neil polnud ikkagi veel leiba; juba nädal aega sõi kogu pere maisikakukesi. Everdinel paistetusid igemed.

Tundmatu malailane peatas Eduardi ta maja läheduses. Ta kõneles ranna-äärsete malailaste keelt, — tähendab, ta oli linnast, ettevõtlik mees, mere-äärsetest kohtadest. Malailane ütles, tal olevat Serangis pagariäri ja ta võivat alaliselt Dekkeritele leiba tuua.

Everdine vaatas malailast läbi akna.

«Mulle ei meeldi see inimene,» ütles ta.

Vana Kadat oli temaga samal arvamisel. Malailane sisendas segaverelisele vastikust. Ta muutus rahutuks, kui Eduard malailasele raha ette maksis, kuid ehmus veel enam, kui mees majja tõi kaks suurt nisuleiba.

«Mine ära! Mine ära!» Kadat ajas malailase minema.

«Mis see tähendab?» vihastus Eduard. Ta tahtis mehe tagasi kutsuda.

«Ei! Ei!» Kadat haaras ta käest kinni. «Ära lase kedagi süüa seda leiba!»

Eduard sattus segadusse.

Jaava, mürkide maa, tunneb kõiki surmamisvahendite liike — nii pikaajalisi, kui ka neid, mis välkkiirelt mõjuvad. Tema metstaimedes käärivad kurjad mahlad, hukutav seene-

tus ilmub mürkpuu hallile koorele, astelpõõsastik võtab inimest mäenõlvakul vastu surmava pistega.

«Seleta mulle, mida see tähendab?» Eduard murdis pooleks malailase toodud leiva.

«Ei! Ei!» Kadat langes ta jalge ette.

«Hüva, teen proovi.»

Eduard murdis leiva küljest tükikese ja andis selle Mintjele.

Möödus päev, möödus teine, — kass oli terve.

«Sa, vanake, hirmutasid meid kõiki asjatult,» ütles ta Kadatile.

«Kannata veel, toean!» anus segavereline.

Möödus veel kaks päeva, — Mintje muutus nukraks. Ta lakkas söömast ning puges nurka.

Kogu maja hoolitses kassi eest, nagu oleks see ohtlikult haigestunud tütar. Kuid Mintje ei tõstnud pead kokkupandud käppadelt. Päeva pärast hakkas ta kiunuvalt näuguma ja valudes vähkrema. Teravad valuhood piinasid kassi, ta suust tuli verd ja vahtu.

Vanaeit-segavereline käis ringi kahvatuna ja pärani silmadega. Mintje kannatused just nagu meenutanuksid talle midagi.

Lõpuks kooles Mintje hirmsates piinades.

«Vaat nii hukkus temagi!» ütles segavereline ja purskas nutma.

«Kes, Kadat? Kes?»

«Tema, tema, mu toean!» Kadat ringutas oma käsi.

«Sa jutustad mulle kõik, Kadat,» ütles Eduard.

Ta läks segaverelise juurde ja istus koos temaga ta juurdeehitises kuni pimedani.

Ta oli kahvatu, kui ta hilisõhtul läbi aia naasis. Vesipalmilehtede vartes leidub karme just nagu metallist, väga peenikesi kiusid. Vars lõigatakse tükkideks ja tükkidekslõigatud kiud keeratakse peenikesteks ohtlikeks konksukesteks. Konk-

sukesed segatakse riisi hulka või pannakse enne küpsetamist kaku sisse; inimene sööb ilma midagi märkamata: puudub nii maitse kui ka lõhn. Kahe päeva kestel on ta veel terve, kolmandal või neljandal päeval algavad kerged pisted sooltes. Konksukesteks keeratud kiud tungivad soolteseintesse. Valu aina suureneb, sooltest hakkab verd jooksma.

Mistahes arstimeid inimene ka sisse võtaks, — ikka halvemini tunneb ta end; mürgitatu sureb pikaldast piinarikast surma.

Van Heym, kui siiras ja kohusetruu ametnik, tahtis kaevata radža peale. Kiri oli tal juba ärasaateks valmis. Ta ei jõudnud veel läkitada ratsanikku Serangi, kui teda välja kutsuti ringsõidule läbi mägise Parang-Kudjangi jaoskonna. Parang-Kudjangis võttis abiresidenti vastu radža ja kutsus ta lõunastama oma väimehe juurde.

Pärast lõunasööki ei tundnud van Heym mingisugust valu, kuid kolmandal päeval algasid tal sooltes kõrvetised.

Kolme nädala pärast suri van Heym hirmsates piinades. Vana Kadat talitas teda ta viimse tunnini.

Radža Adhipatti, Lebaki asevalitseja, võitles oma põliste õiguste eest, oma võimu eest elanikkonna üle, Hollandi võimude soosingu eest, võimaluse eest elada oma pere ja kodakondsetega lahedalt Lebaki pinnal. Radža ei valinud vahendeid.

«Sedasama valmistasid sa ka meile, Adhipatti!» mõtles Eduard hirmuvärinaga.

Ta läks Everdine juurde.

«Everdine,» ütles Eduard, «minu eelkäija mürgitati.»

Everdine nägu muutus hirmust tuhkjaks.

«Tuleb siit ära sõita, Eduard!»

«Aga mu talupojad, Everdine? Ma pole veel residendilt vastust saanud.»

Kahekümne esimene peatükk

KAHEVÕITLUS TULE JA MEDUUSI VAHEL

Kinnine euroopa-tüüpi tõld peatus maja juures.

Tõllast ronis välja tüse mees; astunud astmelauale, laskis ta ühe jala alla ja katsus sellega mitu korda maad, just nagu ei söandaks ta otsekohe maha astuda.

See oli Brest van Kempen, kogu Bantami resident. Lebaki provints tundus residendile Jaava salakavala tulemäena: palju aastaid suitseb see rahulikult horisondil, kõik on ammu sellega harjunud ega karda purskamist. Ent äkki — tulesambad ja tuhapilved.

Assistent Dekkeri kiri Lebakist oli esimeseks aurupilvekeseks. Resident sõitis Rangkas-Betungi selleks, et nelja silma all rääkida assistendiga.

«See pöörane Dekker! . . .» mõtles resident meelepahaga oma teekonnal.

Juba jooksiski see «pöörane» Dekker maja poolt ta juurde, kõhn, heledate sassis juustega.

«Härra resident! . . . Rõõmustan väga, härra resident.»

«Rõõmustan väga,» lausus resident ilmetu häälega. «Milline kuumus!»

Resident vaatas laitvalt poollagunenud maja, viletsat verandat ja rohtunud aeda.

Nad läksid kabinetti.

«Ma tahtsin teiega isiklikult kõnelda, mijnheer Dekker . . .»

«Teie teenistuses, härra resident!»

Brest van Kempen istus tugitoolile ja valgus seal laiali nagu selgrootu loom.

«Vastuseks teie kirjale kahekümne neljandast veebruarist . . .»

«Palun vabandust, härra resident! . . .» Eduard ei püsinud kauem toolil. «Minu kirjas oli esitatud ainult kümnendik osa neist kuritegudest, mis . . .»

Kuid resident ei kuulanud teda.

«Vastuseks teie kirjale kahekümne neljandast veebruarist,» venitas resident rahulolematu ilmega, «tahan teile märkida seda, mijnheer Dekker, et teie süüdistused on enneaegsed.»

«Enneaegsed?» ütles Eduard, kähku lähemale astudes. «Enneaegsed, pärast kümneid aastaid kestnud kõige alatumat rõhumist? . . . Pärast ennekuulmatuid kuritegusid, mis on toime pandud kõikide silme all, teie silme all, härra resident?!»

Residendi lodev ja laialivalguv nägu, mis oli nagu meduusi keha vees, ei muutnud oma piirjooni.

« . . .et teie süüdistused on veidi enneaegsed ja et teil tuleb need tagasi võtta!» sai ta viimaks lõpetada oma lause.

«Tagasi võtta? Ei kunagi!» ütles Eduard. «Ma ei oleks hakanud raiskama seitsetteistkümmend aastat — seitsetteistkümmend rasket teenistusaastat asumail, kui ma poleks olnud veendunud oma süüdistuste õigsuses . . . ja ma ei kirjutanud teile veel kõike, härra resident! Mul on otsesed tõendid selle kohta, et mu eelkäija van Heym ei surnud loomulikku surma. Ta mürgitati.»

«Tõendid?» küsis resident ruttu. «Millised?»

«Van Heymi vana teenija Kadati seletused. Radža mürgitas mu eelkäija, kui see Parang-Kudjangis ta juures lõunastas. Kadat talitas van Heymi ta viimse tunnini ja tunneb ta hukkumise üksikasju.»

«Kas see teenija Kadat on valge inimene?» küsis resident ettevaatlikult.

«Segavereline,» seletas Eduard. «Hollandlase ja jaavalanna tütar.»

«Ah, niimoodi!» Rahustunud, viskus Brest van Kempen tugitoolil tahapoole. «Kas võib siis, mijnheer Dekker, uskuda isiku seletusi, kelles voolab pärismaalase veri?»

Kiirustamata läitis ta sigari.

«Milleks oli teil vaja nii ettevaatamatult algatada säärast lugu?» ütles resident juba siiralt. «Kohalik pärismaalane-ase-

valitseja on väga armas, järeleandlik vanamees. Tema mõjuta rahvale poleks meil võimalik Lebakis makse koguda. Kui mul inimesi vaja läheb, pöördun ma ainult tema poole.»

Residendi naisevend, istanduseomanik van Gronius oli endale naaberpiirkonnas rentinud valitsusele kuuluva suure kohviistanduse. Van Gronius vajas tihti inimesi ja ta hankis neid radža kaudu.

«Teie tegite vea, kirjutades mulle,» ütles Brest van Kempen juba siiralt. «Soovitan teile tagasi võtta oma kaebused, kuni pole veel hilja.»

«Ei!» ütles Eduard kindlalt. «Oma kaebusi ma tagasi ei võta. Radža on selles süüdi, et Lebaki elanikkond enam nälgib, kui teiste provintside elanikud ... Selles, et külad on tühjad ... Et inimesed põgenevad Lampongi soodesse ... Et õnnetu rahvas, kelle kannatus on äärmuseni viidud, on valmis haarama relvi! ... Ma süüdistan selles pärismaalast-asevalitsejat ja süüdistan veel Hollandi valitsust, kes oma sõgedu-ses ...»

«Vaikige!» ütles resident tõustes. «Kas te ise aru ka saate, mida räägite?»

«Jah, Hollandi valitsust, kes oma sõgeduses on selle maa elanikud viinud vastu näljale ja väljasuremisele!»

«Sel juhul,» Brest van Kempen sikutas lõua ettepoole, «tuleb mul teha kirjalik ettekanne tema ekstsellentsile.»

«Kirjutage kindralkubernerile!» ütles Eduard trotslikult. «Mina ei karda! ... Pigem vedada täiskoormatud käru või lõhkuda kive teel, kui teenida nii, nagu teenivad teie ametnikud, härra resident!»

Resident sikutas veel tugevamini oma lõuga, ja tal oli kiire hüvastijätuga.

«Pöörane, täiesti pööranel» torises resident tagasisõidul kogu tee.

Ses mahajäetud majas Jaava sisemaal muutus kõik ebakindlaks ja võltsiks; ning isegi värvitud puupaabulind katusel oleks otsekui luitunud ja oma saba langetanud. Kontrolör van Hemert, kes algul oli terve ja lõbus, tusastus nüüd, kõhnus ning vaatas kõrvale: lõppude lõpuks ei tahtnud ta kohta kaotada «pöörase» Dekkeri pärast. Everdine muutus umbusklikuks ja nukraks. Ta ei lasknud kedagi ei tubadesse ega verandale. Ainult Dakunti ja ta väike vend tulid Eedu juurde ning mängisid temaga terved päevad läbi.

Kõik toiduained panid nad nüüd kappi luku taha; troopikamaa lämmatavas kuumuses ning niiskuses läks kinnises kapis kõik ruttu raisku. Suhkrut, kruupe, soola ja küpsiseid tuli hoida klaasnõus. Paberkotis muutus sool mõne päevaga märjaks, just nagu oleks teda veega niisutatud; kruubid kleepusid känkareiks kokku ja kattusid hallituslaikudega.

Dekkerite aed rohtus kiiresti, perekond istus tubades, ja ööseks lukustati hästi uksed. Maja oli vana, põrandalauad olid mitmes kohas kooldunud; veranda nikerdatud ilustised pudenesid puutumisel puupuruna laiali. Troopilise India alalises niiskuses ei pea puumajad kaua vastu; mardikas-toonesepp uuristab nende vahelaed, puusipelgas närib palkidel südame. Eduard koputas vastu verandatugesid, oli kuulda kõmisevat vastukaja; seest uuristatuina ähvardasid nad kokku variseda.

Lisaks kõigele haigestus Everdine. Ta jalad paistetasid, silmavalged muutusid kollaseks, õhtuti olid tal külmavärinad.

«Kas tõesti palavik?» mõtles Eduard.

Varsti muutus Everdine nägu kollaseks, silmade alla ilmusid tumedad ringid. Külmavärinad algasid täpselt pärast päikeseloojangut. Jah, see oli troopikapalavik.

Everdine oli hästi talunud Celebese niisket ilmastikku, kuri Amboina palavik oli teda säästnud, ent siin, võrdlemisi soodsa ilmastikuga Bantamis, haigestus ta ootamatult.

«Mul on külm!» kaebas Everdine. «Soenda mind, Dakunti!»

Dakunti kattis ta rättide ja sallidega. Eduard, puhudes hõõgvele süsi, püüdis jaava soojutil keeta Everdinele teed.

Vesi hakkas kuidagimoodi keema, kuid tee juurde polnud suhkrut, ning Everdine ei joonud seda. Päevade viisi lamas ta pooleldi riietatult keset segipaisatud asju.

Kõik nagu oleks Dekkerite vastu ühte nõusse heitnud — vana maja ähvardas kokku variseda; öösiti praksus ta, just nagu käinuks keegi ümber maja ja koputanuks palkidele, otsides nõrka kohta. Keegi oli lõhkunud verandal nende ainsa euroopa lambi, ja õhtuti pärast kella kuut istusid nad pimedas või süütasid jaava tahilambi: džuut-tahike õlis, mis oli kallatud poolitatud kookospähkli koorele.

Van Hemert, sõites koidikul üle vaatama oma jaoskonda, oli maja läheduses kaks korda märganud tundmatut meest. Mees seisis lagendikul ja vaatles tähelepanelikult aeda, verandat ja varbtara, mille vastu najatus vana Kadati bambusest juurdeehitis. Van Hemert ei tahtnud majas rahutust suurendada ning ei öelnud sellest kellelegi.

Igal õhtul vaatas Eduard üle kõik aknad ja uksed, kontrollis riivid ja pani püstolid oma voodi juurde.

Kord äratas teda kesköö segaverelise Kadati hirmus kisa.

Keegi tungis Kadati majakesse altpoolt, läbi poollagunenud põrandalaudade, mis olid maast kõrgemale tõstetud. Ses segases möllus, mis toimus teisel pool tara, kostis Eduardile kõrvu Dakunti nõrk, ahastav karje ja kellegi lõikav hääl. Tume kogu, mis teda peaaegu riivanuks, hiilis piki tara. Eduard sööstis sellele järele ja põrkas pimeduses vastu inimest. Eduard hoidis teda juba õlust, kuid alasti, kookosõliga võitud keha libises ta käte vahelt. Eduard ei suutnud teda kinni hoida. Koos töölisega süütasid nad tule ja otsisid läbi kogu maja.

Segavereline ulus valjusti, nii et see oli kuulda üle kogu õue. Dakunti? Rajat? Lapsed olid kadunud.

Kahekümne teine peatükk

DAKUNTI

Kogu öö veeresid nende all rattad ning rappus veoki ebatasane põhi. Kogu öö sõitsid nad kuhugi, nende kõrval veokis lamasid veel mingisugused seotud inimesed, ning laudadest vankripõhi hüples kividel ja juurtel: nad sõitsid läbi metsatukkade, kus puudus tee. Ainult kaks korda öö jooksul tehti peatus: esimesel korral jooksis nende juurde keegi tige mees, kelle pikad juuksed olid otsmikul lindiga kokku seotud, ta luges nad üle ja käskis veokijuhti edasi sõita; teist korda peatusid nad juba vastu hommikut ja jäid üsna kauaks paigale mingisuguste ehitiste juurde.

Veokijuht läks kuhugi, pärast aga tuli palju inimesi koraga; nad sõimasid ning tõid endaga kaasa kahekaupa kokkuseotud naisi, aga nende järel jooksid veel inimesed, kes valjusti kisasid ja ähvardasid. Üks seotud naine imikuga seljal nuttis ja hädaldas teistest valjemini. Dakunti võpatas, ta tundis hääle ära: see oli Madja, nende külanaabri Kassimi naine. Nad olid nende oma dessas, Tji-Purutis, — pimedas ei olnud ta seda kohe ära tundnud. Dakunti hüüatas valjult, kuid teda ei kuuldud, sest et kõik naised valjusti nutsid ning hädaldasid, mehed aga krissidega vehklesid ja ähvardasid. Madja koos lapse ja teiste naistega visati tagumisse veokisse; lindiga mees hõikas midagi veokijuhile, ja kõik hakkasid koraga hobuseid ajama, dessa elanikud aga jooksid neile järele, karjusid ning kirusid hirmsail sõnul lindiga meest.

Esimene veok pöördus suurele teele, selle järel ka teised, ning inimesed jäid maha. Valgenes täiesti, ning nad peatusid värava ees, mille kohal ripnes riisiõlgedest vihk. See oli passang-rahhan — sissesõiduhoov.

Passang-rahhanis pandi nad kõik kinni räpasesse kuuri. Dakunti vaatas läbi laudseina prao; ta nägi tühja õue ja hiinlast-peremeest, kes askeldas hobusetallide juures. Pärastpoole

uinus Dakunti. Läbi une näis talle kogu aja, nagu läheneks keegi väljastpoolt ja seisaks küüniseina juures, just tema pea kohal. Rajat oigas valjult, ja Dakunti ärkas. Õues oli nüüd palju inimesi. Mees ruugete ja punaste triipudega mähises, mis nii madalale oli seotud, et kulmudeni ulatus, jootis lahtirakendatud hobuseid kaevu juures. Mitu meest seisis ta ümber, nad pidasid millegi üle aru. Siis läks triibulise mähisega mees kuuri juurde.

«Valus, valus!» Rajat hakkas uuesti nutma. «Vaja nöör lahti päästa! . . .»

«Vaiki, Rajat, siia tullakse!» ütles Dakunti, mees mähisega aga seisis juba lävel. Ta tuli otse nende juurde.

«Kes seal nutab?» küsis mees.

«Nöör, nöör! . . .» nuttis Rajat.

Mees võttis välja krissi ja raius sellega nööri läbi. Valgusjoas, mis läbi prao langes, nägi Dakunti odapidet ja pühvelhärja pead, mis sellele oli kujutatud musta vaabaga.

«Ardai!» hüüatas Dakunti ja haaras mehe käest kinni. See oli Ardai, tema isa lihane vend.

«Dakunti!» sosistas Ardai. «See oled sina? Vaiki, Dakunti, täna öösel võtame teid vägisi nende käest!»

Ardai lahkus, ja kohe pärast seda tuli mees lindiga. Ta käskis anda inimestele vett ja kakukesi, siis tiriti nad kõik jälle veokite juurde. Seekord oli neil valve: mitu ühesugustes sinistes kabaiades meest karabiinidega. Lindiga mees oli kogu aja kellelegi vihane, ta oli rahutu ja kiirustas kõiki selleks, et varem välja sõita. Siiski sõitsid nad hilja välja; varsti pimenes. Maastik muutus järsult, tulid rägastikud, sulisesid ojad. Vankri esilaual istuv malailane peksis hobuseid ja kiirustas, lindiga mees aga kisendas midagi kiunuvalt, Dakuntile tundmatus keeles. Tagant kuuldus hobuste müdinat: neid jälitati. «Ardai seltsimeestega,» mõtles Dakunti. Malailane piitsutas meeleheitel hobuseid, lindiga mees aga hüppas vankrilt maha ja jooksis selle kõrval. Dakunti polnud veel kunagi

näinud säärast tagakihutamist: selja tagant tulistati, lindiga mees aga jooksis kõrval, pidades sammu hobustega, ja piitsutas nuudiga nii inimesi kui ka hobuseid. Selja tagant aina tulistati; äkki aietas malailane esilaual ja vajus kuhugi: metsik, sumbutatud karje kostis rataste alt, — veokid sõitsid üle ta keha, lindiga mees aga kargas veokijuhi kohale ja piitsutas hobuseid veel tugevamini. Nad tegid järsu pöörde ja kihutasid mööda lagedaid künkaid, kus puudus igasugune tee, ning jälitajad jäid maha. Nende ette kerkisid kõrge tara ja värav, mille kohal rippus latern.

«Viimaks ometi!» ütles värava vahelt unine hääl.

«Hädavaevu sain nad siia vedada!» vastas lindiga mees.

Kõik nad võeti veokeilt maha. Dakunti koos vennaga pandi istuma kuhugi katuse alla. Pimedas ei seletanud ta silmad midagi. Kusagilt altpoolt hoovas niiskust — nähtavasti asus katusealune kaldal, üsna jõe lähedal. Õled nende all liikusid nagu elusad. Dakunti sirutas käe välja ja tõmbas selle jälkustundega tagasi: õlgedel roomasid ussikesed.

«Kus me oleme, Dakunti?» küsis Rajat.

«Ei tea,» ütles Dakunti valuliselt ängistava südamega. «Maga, Rajat, homme saame teada.»

Kahekümne kolmas peatükk

KOHVIISTANDUSES

Päike polnud veel tõusnud, kui Dakunti juba teada sai, kuhu ta oli toodud. Kell neli hommikul torgati talle bambuskepiga selga:

«Tõuse üles! . . . Tööle! . . .»

Noored, valges õites kohvipuud seisid kingu nõlval võrdses kauguses üksteisest. Puude vahel asuvast kohedast maast tõusis korratult umbrohi.

«Kisu ohakad välja!» käskis manduur.

Keskpäevaks langes Dakunti jõuetult maha; ta kaotas teadvuse. Ohakad olid katki teinud ta sõrmed, neist nirises verd. Päike oma tapvate otselangevate kiirtega küttis kuumaks pea ja selja, kõrvetas läbi tiheda riide, mis oli mähitud ümber pealae. Manduur haaras Dakunti ja tiris ta nõlvakust alla jõe äärde. Ta kastis Dakunti kaks korda vette ja seadis ta siis jalule.

«Kas jalul seisad?» küsis manduur.

«Seisan,» ütles Dakunti tuikudes.

«Mine tööle!»

Istanduse osas, kus kasvasid kolmeaastased puud, korjas Rajat koos teiste väikeste lastega tüvedelt valgeid tõuke.

Päike loojus, pimenes, kuid töötati ka öösel paberlaternate valgusel, mis olid kinnitatud pikkadele painduvatele bambusvaiadele.

Dakunti käed olid varsti täis paranematuid haavu, ta mähkis nende ümber kaltse, kuid okkad torkisid läbi kaltsude ja tungisid sügavale nahasse. Öö jooksul ei jõudnud haavad kokku tõmbuda.

Varsti pärast seda haigestus Rajat. Ta oli alati olnud põdur, juba sündimisest saadik. Ta sündis raskel aastal, siis kui Betehhi tulemäe tuhk külvid mitme palli ulatuses musta vaibana kattis ja riis põldudel ei tärganud, hollandlased aga djaksasid käskisid sama palju riisi sisse nõuda kui teistel aastatel, mitte ivakesegi võrra vähem. Lebakis suri tol aastal palju inimesi. Nüüd haigestus Rajat esimesena kuue-aastaste laste hulgast, kes nendega ühe katuse all elasid. Öö läbi ulgus ta nagu kutsikas, ja hommikul ei saanud manduur teda tööajaks maast üles. Manduur tõmbas poisi valguse poole ja nägi paistetanud suud, lillasid muhke kaenlaaluseil ja sinisekstõmbunud jalgu.

«Beribeeri!» ütles manduur. Ta tõukas Rajati jalaga-tagasi katusealusesse.

«Beribeeri!» ehmus Dakunti. Oli vaja hankida vennale arstimit.

Beribeerisse haigestunud said kergendust caladiumi[1] lehtede mahlast. Dakunti oli seda kuulnud oma külas. Siin istandustes ei antud neile süüa midagi peale vee ja seiskunud riisi. Töötades otsis ta kohta, kus võinuks kasvada caladium või noor bambus. Istandust ümbritses mets; ka seal töötati, seal lõhnas suitsu järele: mehed juurisid kände ja põletasid puid. Igal pool metsa ääres oli kahekordne valve: neilt tööplatsidelt põgeneti tihemini kui mujalt.

Õitsvate kohvipuude vahel, keset istandust, voolava veega tiigi ääres asus maja — suur valge hollandi stiilis ehitis, mis paistis kaugele. Kõrge punane katus laskus madalale, kuni maja akendeni. Ses kõrge katusega majas oli alati jahe: hiiglasuur palmilehtedest india jahutuslehvik õõtsus ööd ja päevad lae all; india verandal seisid laual valged vesiliiliad veega täidetud lamedates vaasides. Siin elas istanduste ülemtoean, rentnik van Gronius.

Igal hommikul kella seitsme ajal avanes värav ja ülemtoean sõitis üle vaatama oma jaoskonda.

Suur ja tüse, nii kihutas ta kuumuses oma punasel märal üle lahtikaevatud küngaste, hallistunud pea katteta, ise punane päevitusest ja viinast.

Ta sõitis istanduse läbi, keskusest kuni kaugeimate maatükkideni, vanadest istandusplatsidest kuni uuteni. Manduurid ajasid end sirgu tema pilgu all, naistöölised kummardusid madalamale.

Saabus keskpäev. Dakunti ootas tundi, millal ülem-toean, hallpäine istanduseomanik, oli lõpetanud oma ringsõidu ja kuumusest roidunud manduuride agarus oli vaibunud.

Dakunti jooksis mööda läänepoolset nõlvakut ja hiilis tasakesi äärmise tööplatsini, kuni metsaservani.

[1] Caladium — taim.

Ta otsis tüvede vahelt suuri, maa ligi kasvavaid südamekujulisi lehti. Ei, siin caladium ei kasvanud. Dakunti hiilis kaugemale. Eemal kasvas bambus, noored pehmed bambusvõsud aga on samuti head: nende mõjul väheneb haigeil paistetus ja igemed lakkavad verd jooksmast. Näe, seal ongi võsu, veel üks, veel.

«Dakunti!» hüüdis keegi teda.

Dakunti põrkas tagasi. Mingisugune poisijõmpsikas, nagu talle näis, korratu välimusega ja kuri, lühikesekspügatud juustega, tõusis püsti ülestuhnitud mullakamakate vahelt ja tuli talle vastu.

«Aimat!» Dakunti tundis ära oma vanema õe. «Sina siin, Aimat?»

«Mine ära, mine ära, ei tohi! . . .» metsavalvesse kuuluv manduur märkas Dakuntit. «Kasi minema! . . .»

«Kuidas sind leida?» küsis Aimat kiiresti.

«Meie elame äärmises katusealuses, mis on jõe ääres,» jõudis Dakunti vastata.

Tji-Purutist toodud Madjal karjus katusealuses öö läbi imik. Manduur käskis Madjal lapsele vedelat oopiumi joota selleks, et ta ei segaks teiste und. Imenud oopiumi, jäi laps rahulikuks. Madja istus hommikuni ta juures, ilma et oleks end liigutanud, aga hommikul, kui ilmus manduur, pistis ta kõvasti karjuma ja hammustas tugevasti manduuri kätt. Laps oli öösel surnud oopiumist. Manduur tõukas Madjat vastu rinda, lükkas ta maha, kiskus tal peast mähise ja tiris ta juukseidpidi katuse alt välja. Teine manduur jooksis talle appi; nad lohistasid Madja alla jõe äärde ja sidusid ta puupaku külge, mis kalda-äärses madalas kohas oli jõepõhja taotud. Väikeste krokodillide teravad seljad vilksatasid vees just tema jalge ees. Madja vaikis algul, siis hakkas ta karjuma ja karjus nii õudselt, et seesama manduur kohale jooksis ja ta läbi peksis. Madja seisis kogu päeva nagu kangestunult; väikesed krokodillid sogasid vett ta jalge ees ja vaatasid ahnete

silmadega ta läbipekstud, hoopidest sinisekstõmbunud keha. Õhtul ujus jõesuudmest suur krokodill ja kiskus Madjalt jala. Ta jooksis vees olles verest tühjaks.

Järgmisel ööl hiilis Aimat Dakunti juurde. Aimati silmad hiilgasid ta kõhnunud näos. Ta näitas Dakuntile sügavat haava oma õlas: manduur oli teda löönud noaga, kui ta katset oli teinud põgeneda.

«Ikkagi põgenen!» ütles Aimat.

Ta töötas äärmisel raielangil, üsna metsa serval. Siia saadeti kände juurima kõige tõrksamad.

Ümberringi metsades hulkusid töölt põgenenud inimesed. Nad ei julgenud tagasi pöörduda oma kodu-dessasse. Paljud elasid juba kauemat aega nagu ahvid, nad toitsid end puuviljast ja metstaimede söödavaist juurtest, ööseks ronisid nad kõrgele puude otsa, tihedasse lehestikku. Paljud põgenesid mereranda ja läksid sealt üle väina Lampongi.

«Ma põgenen, Dakunti!»

«Võta ka meid kaasa, Aimat!»

«Teie ei jõua nii kaugele käia,» ütles Aimat. «Ma põgenen kaugele, üsna mereranda.»

Aimat töötas metsa serval. Tal oli nuga käes; ta raius juuri. Ta vaatas alatasa metsa poole, just nagu oodates kedagi.

Kord, veidi enne päikeseloojangut, nägi ta sügavas metsas, tihedate bambustüvede vahel, meest ruugete ja punaste triipudega mähises, mis oli madalalt ümber pea seotud ja ulatus kulmudeni. Mees tegi talle märke. Kuid manduur seisis kõrval. Aimat ei saanud ära joosta ega ka märguandega vastata.

Katusealuse ees kiikus bambusvaial öö läbi latern. Aimat lamas kõige äärmisena. Äkki kiskus tuulepuhang ootamatu jõuga laterna maha, pimenes. Kellegi käsi sirutus pimedusest

Aimati poole, ja haaranud kinni sest käest, libises Aimat mehe järele kõrgesse rohtu.

«Tji-Purutis on juba alanud,» sosistas talle kõrva tasane hääl.

«Sina, Ardai?» ütles Aimat häält ära tundes.

«Nelja küla elanikud on põgenenud metsa. Kogu Badur on leekides.»

«Kas meie peame ootama?» küsis Aimat.

«Oodake märguannet! Kui punase vööga kerjus hallpäise ülem-toeani maja juurde jookseb ja värava ees ta jalge ette langeb, põletage veel samal ööl katusealused ja laod ning jookske metsa. Kes jääb, see katsugu mereranda hiilida. Seal, Andjeri juures, võib üle pääseda Lampongi.»

Kolmas osa

ÜLESTÕUSUTEE

Kahekümne neljas peatükk

TEEKOND LAMPONGI

See algas Tji-Purutis.

Varahommikul saabus hollandi ametnik. Ta kutsus kokku külavanemad ning ütles, et nende külal ja kuuel naaberkülal tuleb pool osa sügisesest riisisaagist anda riigiaitadesse, kindlasse panipaika. Öeldes seda djaksadele osutas ta Hollandi kontorihoonele ja selle juurde kuuluvaile avaraile aitadele.

«Annan kolm päeva aega. Vastutus langeb teile!» ütles ametnik ja sõitis minema.

Kogu päeva kääris dessa. Aga kui pimenes, tõusis kõrgele suur leek sel kohal, kus asus kontor.

Ta paiskus taeva poole, nagu kaua tagasihoitud viha, mis lõpuks tulekeeltena välja purskas rahva südamest.

Selle tuleleegi valguse peale hakkasid külasse valguma inimesed, — kõik need, kes metsi mööda hulkusid ja end rabades peitsid. Kõik, kes kakaod istutasid ja selle maiku ei tundnud, kes suhkruroogu kasvatasid ja kelle lapsed surid ilma emapiimata, kes oma higivaeva istanduseomanikule müüsid nelja vaskkuldna eest aastas.

Siin oli ka sõnumitoojaid van Groniuse istandusest. Nad jutustasid talupoegadele Dakuntist ja väikesest Rajatist ning Kassimi naisest Madjast. Sellest, kuidas ta laps hukkus, tema aga jões verest tühjaks jooksis.

Naabrid ja Kassimi omaksed kuulasid seda juttu pealt. Teda ennast polnud külas: radža käsul oli ta juba ammu läände aetud, sõduriks Serangi. Talupojad kuulasid lõpuni selle jutu. Kümned käed koos odadega tõusid kõrgele.

Mehed vandusid kättemaksu Kassimi perekonna eest, orjusesse aetud laste eest, kõigi istanduse omaniku poolt surnukspiinatud talupoegade eest.

Ühiskondlikust majast tiriti välja vanaaegne trumm ja järgmisel hommikul kanti puurõngal pingule tõmmatud pühvelhärja nahka kõmiseva põrinaga mööda kõigist onnidest. Gudar käis kõige ees, kerjus Gudar, hiinlase ja jaavalanna poeg, hulkur Gudar, kes juba aastate kestel polnud tunda saanud midagi muud peale teeäärse tolmu ja koerale visatud kontide, — Gudar käis ees ja lõi keppidega trummi.

Majadesse jäid ainult väga vanad eided ja väikesed paljad lapsed, — mehed, naised, suuremad lapsed ja vanamehed järgnesid Gudarile. Gudar kogus metsas kokku mitme küla inimesed.

«Olgu neetud valged! . . . Nad tuleb välja ajada meie maalt!» karjusid talupojad.

«Olgu neetud hollandi amtenar ja amtenari teenrid! . . .»

«Nad võtavad meilt selle viimase! . . . Neil pole kahju meie lastest . . .»

«Uue toeani ajal on kõik ainult halvenenud! . . .»

«Asjata käisime ta maja juures! . . . Asjata palusime talt armu!»

«Neetud valgeilt pole midagi loota! . . . Surm orang-blandadele!» Taadid kisasid ja vehklesid krissidega just nagu noored.

«Kasigu, kasigu nad meie maalt! Lahkugu nad Jaava pinnalt! . . .»

«Lampongi!» hüüdis keegi. «Vennad, kes tunneb teed? . . . Kõik rahulolematud, kõik, kes tahavad võidelda, on nüüd kogunenud Lampongi. Seal on palju inimesi nii Jaavalt kui ka Sumatralt, seal on relvi . . . Lampongi! . . .»

«Lampongi!» kordasid kõik.

See oli põgenike maršruut, ülestõusnute teekond, mässuliste kuulsusrikas tee, — Lampongi, sinnapoole väina.

Metsas ilmus kusagilt Ardai, vana Mamaki poeg.

Ta ei olnud enam see, mis varem: Ardais polnud võimalik ära tunda seda vaikset noormeest, keda kolme kuu eest oli dessast sõduriks viidud. Ta mustakstõmbunud keha ümber oli mässulise punane vöö, käes hoidis ta kandli asemel karabiini.

«Mina tunnen teed Lampongi!» hüüdis Ardai.

Reisukava anti edasi suust suhu, — Andjerist läände kuni suure tulemäeni Krakatau saarel, sealt põhja poole, mööda kahest sõsarsaarest . . . Kogu aja kurssi pidada teravale mäetipule põhjas, randuda öösel tulemäe varjus.

«Suur tuul käib üle meie maa! . . .» karjus Ardai. «Suur tuul käib üle saarte, meie omadest on suured jõud kogunenud Lampongi ja nad varjavad eneses hädaohtu valgeile . . . Valged kardavad Lampongi metsi, nende kahurid vajuvad nõtkuvasse samblasohu, nende sõdurid hukkuvad demamist[1] . . . Ühinenult on meil praegu kerge sooritada valgeile otserünnakut ja neid välja kihutada meie saartelt! . . . »

«Lampongi!» kõlas nagu sõjahüüd.

[1] Demam — palavik.

Mets elustus äkki: punast värvi, ülestõusuvärvi olid nüüd bantamlaste vööd ja peamähised.

Tji-Purut, Tji-Montang, Sangjer, — küla küla järel läks metsa. Kogu Lõuna-Bantam värises maa-aluseist tõukeist, just nagu tulemäe ümbrus enne purskamist.

Kahekümne viies peatükk

KATASTROOF

Kõik mahtusid kergesse malai kaherattalisse kaarikusse: Everdine pojaga, Eduard aktimapiga, reisukotid, voodiriided ja kast toidumoonaga. Kutsar-hiinlane istus pukki.

Everdine vaatas veel kord tagasi valgele majale, rohtunud aiale, vihmast luitunud nikerdatud paabulinnule katusel.

«Lõpp. Sõidame,» ütles Eduard.

Eduard istus küürus, hajameelne ja kahvatu. Mõlema käega hoidis ta paksu aktimappi.

Seljataha jäi kõik: vaikne varjupaik, aus nimi, viimane peavari, millele ta võis loota Jaava pinnal.

Resident oli täitnud oma lubaduse. Ta oli kirjutanud kindralkubernerile. Brest van Kempen oli kogu asjakäigu ette kandnud sääraselt, et tema ekstsellents ei jäänud sugugi rahule «abiresident Dekkeri ettevaatamatu käitumisega».

Tema ekstsellents härra Duymaer van Twist, India valitseja, saatis Eduardile ametliku noomituse. Ta tegi «temas äärmist rahulolematust esilekutsunud» abiresident Dekkerile ettepaneku sõita teisele teenistuskohale, Ida-Jaavale, ja püüda hoolsa teenistusega hüvitada ebasoodsat muljet, mis tema tegevus Lebakis oli tekitanud.

Noomitus? Eduard tormas kindralkuberneri kirjaga aeda ja jooksis edasi-tagasi okaspõõsaste vahel.

Kuidas ta oli töötanud! Kuidas ta oli võidelnud tema hoole alla antud õnnetute talupoegade eest! Ta oli tahtnud

kaitsta bantamlasi radža eest, valgete soosiku ning ahne tõugu eest, kes niipalju aastaid oli imenud nende verd!

Eduard jooksis aias edasi-tagasi, kiskudes kuuehõlmadega põõsailt okkaid. Ta nuttis meelepahast.

Ka Everdine nuttis oma toas, ette aimates häda, mis neid ähvardas.

Õhtu eel rahunes Eduard. Ta istus kindralkubernerile vastust kirjutama:

„Vastuseks Teie Ekstsellentsi läkitusele 23. märtsist näen end sunnitud olema Teie Ekstsellentsi aupaklikult paluma mind vabastada teenistusest asumail.

Eduard Dekker."

Sel päeval olid Eduardil jälle ta endised silmad, ta noorusaja silmad — sinised ja leppimatud.

Vastus saabus väga ruttu. Kindralkuberner võttis Dekkeri lahkumispalve vastu.

See oli katastroof. Nad sõitsid Lebakist ära ilma rahata, ilma lootusteta. Eduard ei teadnud, kelle katuse all ta veedab eelseisva öö koos naise ja pojaga.

Kitsas jõgi sinas allpool nõlvakut. Alati rahulik, oli see jõgi täna paisunud pärast öist vihma.

Hiinlane peatas pühvelhärjad.

«Kuri vesi!» ütles ta. «Ei saa sõita.»

Everdine vaatas küsivalt Eduardile.

«Pole viga, siin ei ole ohtlik,» ütles Eduard hajameelselt pead noogutades. «Küll sõidame läbi . . . »

Ta hoidis mõlema käega oma mappi. Siin olid dokumendid: seadusevastaselt äravõetud pühvelhärjad, nimestikud istandusile aetud talupoegade kohta, van Heymi mürgitamine, kõik radža kuriteod, kogu see toores vägivald, mis valged Lebakis olid toime pannud.

Kui kindralkuberner seni pole teadnud, siis saab ta nüüd teada!

Eduard sõitis Bataviasse selleks, et otsida õigust India valitseja enese juures.

Hiinlane juhtis ettevaatlikult kaarikut läbi jõe. Poole jõeni läks kõik hästi, siis juhtus midagi pühvelhärgadega. Kas pahempoolne komistas vees või ehmatas neid miski kaldal, kuid äkki tõmbasid mõlemad järsult kõrvale. Hiinlane ei saanud enam juhtida, pühvelhärgade kaelte peale kinnitatud kepp läks viltu ja jäi rippuma, ning loomad, kaotanud jalge alt madala koha, sööstsid korratult pärivoolu. Hiinlane hüppas pukist, selleks et pühvelhärgadele vees põiki ette minna, kuid ta sattus veekeerisesse, ja vesi kandis ta kõrvale.

Külm vaht ja veepritsmed kargasid istujaile vastu nägu. Kaarik kaldus küljeli, suur laine veeres üle Everdine põlvede.

«Ma kardan, ema!» ütles Eedu nuttes.

Eduard just nagu ärkas. Ta haaras poja kätele.

«Appi, upume!» karjus Everdine.

Suur laine veeres nende üle, tugev tõuge — ja kaarik, mille rattad olid purunemas, vajus juba küljeli.

«Appi, upume! . . . »

Sealtpoolt jõge, lamedalt kaldalt jooksid vette mehed. Triibulise mähisega kõhn jaavalane jooksis kõige ees.

«Aidake!» hüüdis Eduard.

Mehed tulid juba selletagi appi. Eesmine, ruugete ja punaste triipudega mähises mees läks julgelt vette, põiki ette pühvelhärgadele, ja haaras kepiotsa pihku. Teised surusid külgedelt peale, nad karjusid, seadsid loomad õigesse seisundisse ja juhtisid nad jõest välja. Hiinlane oli allpool kaldale ujunud ja jooksis juba kohale, raputades endalt vett. Ta hakkas rakmeid uuesti korda seadma.

«Tänan, head inimesed!» ütles Eduard.

Talupojad kogunesid ta ümber. Need olid kõik vanad tuttavad naaberküladest; Eduard tundis mehed ära. Seal oli Abjen Suratist ja vana Sibun ja Matje . . .

«Tänan, naabrid!» ütles Eduard heldinult.

Talupojad ei tervitanud, ei naeratanud, ei teinud «sumba». Nad seisid kaariku ümber ja vaatasid süngelt Eduardile otsa.

Hiinlane oli juba rakmed korrastanud, oli kohale seadnud kõrvalenihkunud kastid voodiriiete ja toidumoonaga. Võis edasi sõita.

«Oota, oota!» ütles triibulise mähisega mees.

Ta astus kaariku juurde ja raius pistodaga katki nööri, millega reisukotid olid kinni seotud.

«Röövlid!» hüüdis Everdine ehmunult.

Alles nüüd märkas Eduard: talupoegadel olid relvad. Katkiste vööde vahelt paistsid püstolid; mõnedel neist olid ka vanad kaheraudsed püssid. Meeste näod olid sünged ja ärritatud; midagi tuttavat nägi Eduard nende silmade ilmes. Vaatamata sellele, et nende riietus, relvad ja peamähised erinesid, — juhtis neid sama mõte, sama tahe, sama viha.

«Mässulised!» taipas Eduard.

Ta oli niisuguseid nägusid juba näinud, nad sarnlesid üksteisega nii Sumatral kui ka Amboinal ja Celebesel.

Triibulise mähisega jaavalane andis reisukoti kõrvalseisjale; see avas selle ja hakkas sealt asju maha loopima.

«Siin pole midagi, Ardai,» ütles teine juuresseisja.

Talupojad vaatasid tähelepanelikult iga eset, kuid ei võtnud midagi ära.

«Läbiotsimine!» taipas Eduard.

Ta oli äärmiselt solvunud. Ta astus ettepoole.

«Talupojad!» ütles Eduard. «Ma võitlesin teie eest! Mind jäeti teenistuse ja peavarjuta sellepärast, et tahtsin teile head teha . . . Ma sõidan Bataviasse suure valge härra, toeanbessari, enese juurde. Ma tahan tema juures teie eest välja astuda . . . Aga teie otsite mind läbi kui varast maanteel!»

«Sa sõidad suure toeani juurde?» ütles Ardai. «Otsi seal omaenese õigusi, meie aga . . .»

Ta ulatas ühe püstoli seltsimehele, teise pistis endale vöö vahele.

«Meie aga,» lõpetas oma ütluse Ardai, «läheme oma õigusi ise otsima!»

Eduard vaikis, hämmeldunud ja kahvatu. Reisukotid pandi tagasi ja seoti kinni, hiinlane tõstis oma nuudi.

«Hüvasti, toean, head teed!» ütles Ardai viisakalt kummardades. «Võid edasi sõita, meie sind ei puuduta.»

Kahekümne kuues peatükk

PÕGENEMINE

Keset istandust, kus kasvasid varemistutatud puud, koguti kohviube. Naised laotasid matid puude alla, mattide peale kukkusid kobarais valminud kohvioad, mis sarnlesid ploomidega. Naised kandsid oad sügavates korvides suurte valgete tünnide juurde. Seal mehed sõtkusid ube jalgadega, uhtusid neid tugeva veejoaga. Kohviuba, vabanenud lihast, jagunes kaheks kõvaks osaks, mis sarnlesid oapooltega. Viljakivid varisesid laiali puualusele; nad kuivasid päikese paistel ja võtsid kahvatu oliivrohelise värvuse. Tütarlapsed käisid, puurehad käes, piki laudaluseid ja pöörasid ube.

Mossitades vaatas van Gronius töötavaid naisi. Ta polnud täna millegagi rahul. Kui ta hommikul väravast oli välja sõitmas, laskus tundmatu punase vööga kerjus maha ta hobuse ette. Punane mära kargas järsku kõrvale ja oleks peaaegu lõhkuma hakanud. Manduur sööstis tundmatule kerjusele järele, kuid see jooksis juba tagasi metsa poole säärase kisaga, mis istanduses oli kaugele kuulda.

Tundmatu kerjus rikkus van Groniuse hea meeleolu. Mingisugused hulgused luusivad tema maja ümbruses, — küll valvavad aga manduurid halvastil

Van Gronius kihutas ühelt tööplatsilt teisele. Ta punane

nägu vilksatas kord valguses, kord varjus. Naised küürutasid umbrohu kohal, mehed purustasid maad raudkablidega. Nad vaikisid. Mida tähendas see jaavalaste pruunide silmade liikumatu vaade? . . . Jaavalase hing on tume. Kes teab, kas ta ehk ei valmistu troopikaööl krissilööki andma oma peremehele?

Äärmisel, just metsaserval asuval tööplatsil, võpatas van Gronius. Alaealine tütarlaps vaatas teda üksisilmi oma arusaamatu ja leppimatu pilguga. Tal oli üll valge sarong rohelise äärisega. Laiad malai ninasõõrmed värisesid ta tumekuldsel näol. Juurteraiumisnuga hoidis ta käes kui relva.

«Kes?» küsis van Gronius manduurilt.

«Aimat-Si-Kete, radžalt, Lebakist.»

Aimat laskus alandlikult maha ja tegi «sumba», pannes kokku oma peopesad.

Van Gronius kortsutas laupa ja sõitis edasi. Õhtuni ei andnud talle rahu see vaade, see nägu, mis oli lapselik ja julm.

Kuivatite, katusealuste ja kohviladude kohale tõusid veel samal ööl tule- ja suitsusambad. Peremehele ustavad manduurid seadsid end ahelrivisse, alates metsaservast kuni nõlvakut mööda jõeni, ning ajasid põgenejad tagasi tulle. Paljud jäid manduuridel siiski märkamata, — pimeduses, tulekahju möllus lipsasid läbi kümned ja sajad ning valgusid metsa laiali.

Istanduse omanik jooksis majast välja poolalasti ning purjus.

«Koerad lahti lasta!» käskis ta.

Aimat jooksis, hoides kinni Ardai käest. Viimane lahtine tööplats oli juba kaugele maha jäänud. Äkki sööstis põiki nende ette terve kari koeri, inimesed viskusid kõrvale, ja Aimat, ilma et ta ise oleks aru saanud, kuidas see juhtus, laskis lahti Ardai käe.

Ta ees ja taga jooksid inimesed. Aimat ei saanud enam aru, kus on omad ja kus võõrad, ta takerdus jooksul mingisuguse puu kõvade, ripnevate juurte vahele, ta jalad libisesid

auku, mis üsna tüve juurde oli kaevatud. Tahtmatult roomas Aimat madalamale ja kadus peaaegu kogu peaga auku, mis pealtpoolt oli kaetud juurte põimitisega. Manduurid jooksid, vilistasid ja hassetasid hüüetega koeri tema kohal.

Nii istus Aimat mitu tundi.

Tulekahju leegist ehmunud metsloomad hoidusid sel ööl kaugele, ja Aimatisse ei puutunud keegi. Taeva valgemaks muutudes ronis ta välja oma august ning vaatas ringi. Ümberringi polnud kedagi: ei manduure ega ka omi. Omad olid juba kaugel, neile polnud enam võimalik järele jõuda.

Aimat sulges silmad. Kui barakis tema puudumist nenditakse, viiakse Dakunti ja Rajat kingu nõlvale... Nende väikesed pruunid käed tõmmatakse selja taha kokku, neid pekstakse keppidega vastu selga, vastu kukalt, vastu kandu, neid tõugatakse jalgega vastu nägu.

«Kus on Aimat, teie vanem õde?» küsitakse neilt.

Ees oli Lampong, seal võideldi. Aimat läks edasi.

Kahekümne seitsmes peatükk

MERERANNA POOLE

Ta ei tundnud teed. Suitsupilv põleva istanduse kohal jäi taha, itta; tähendab, tuleb minna otse edasi, sinna, kus loojeneb päike, mereranna poole. Ta vaid teadis, et meri on kaugel, et selleni on mitme päeva tee.

Aimat väljus varsti troopikapadrikust lagedale kohale. Siin tuli minna läbi kõrge rohu. Rohust läbi minna polnud kergem kui metsapadrikust; teed andmata kerkis rohi ta ette paindumatu rohelise müürina ja sulgus tiheda kattena pea kohal; üle paljaste jalgade libisesid sisalikud. Juba ammu enne keskpäeva peatus Aimat, et puhata. Ta lükkas rohukõrred vastu maad ja heitis nendele pikali. Ta otsis magusat pilliroogu, kuid ei leidnud; ta näris vähe rohtu. Rohukõrred

olid kõvad, maitsetud ega kustutanud janu. Välja puhanud, tõusis Aimat üles, et jätkata teed. Äkki nägi ta, mitte kaugel enesest, kõrge rohu kohal kaht hobusepead. Pead ei liikunud. Kas hobused on saduldatud? Kas nende juures on inimesi? Kõrged rohupöörised takistasid tal vaatamist. Aimat libistas end läbi rohu hobustele lähemale ja nägi maas nende kõrval inimest. See oli hollandi seersant.

Poollamakil magas ta rohul. Ta kõrvale oli maha visatud ratsutiots. Ta näis raskesti magavat, kuid kuuldes sahinat, ärkas silmapilkselt ja tõusis istukile. Ta nähtavasti rõõmustus, nähes elusat olevust.

«Jaava tütarlaps!» ütles seersant. «Väga hea. Jaavalanna juhatab mulle teed.»

Aimat ei vastanud. Ta tundis halvasti hollandi keelt, kuid seersandi sõnadest sai ta aru.

«Kastellingi kindlustis,» ütles seersant, «mitte kaugel Andjerist. Kas sa tead, kus pool see asub?»

Aimat osutas ebakindlalt põhja poole.

«Vale, tütarlaps!» ütles seersant. «Põhja pool on ainult ajuliiv ja meri. Põhja poole ma ei sõida.»

Pealtnäha oli ta laisk ja heasüdamlik, kuid hollandlase silmis oli midagi, mis Aimatile ei meeldinud. Ta tahtis taanduda rohtu, kuid seersant hüppas kiiresti ta juurde ja mähkis ootamatult osava liigutusega ratsutiotsa ta õlgade ümber.

«Ma võtan su endaga kaasa,» ütles seersant.

Ta tõstis Aimati istuma ühele oma hobuseist.

Aimat püüdis end lahti rabelda.

«Tuleb sind kinni siduda, tütarlaps,» ütles seersant rahulikult ja sidus Aimati tugevasti sadula külge. Tal olid tugevad kurjad käed.

«Kastellingi kindlustis,» kordas seersant. «Mulle näib siiski, et see asub sealpool.»

Ta osutas läände.

Siis hüppas ta teisele hobusele ja kihutas mõlemaid edasi.

«Neetud rohi!» ütles seersant. «Tema pärast ma eksisin teelt kõrvale.»

Aimat vaikis, seersant jätkas kõnelemist.

«Ma ei leia omaenda kindlustist,» ütles seersant. «Viin Serangist hobust oma ülemale ja kaotasin tee.»

Ta vaatles Aimatit.

«Kust sa tulid?» küsis ta.

Aimat vaikis.

«Kas sa saad aru meie keelest?» küsis seersant.

Ta ei saanud vastust.

«Meil on kästud kõik jaavalased, kes istandusist või oma küladest omavoliliselt on lahkunud, tabada ja kindlustisse viia,» ütles seersant.

Ta kihutas hobuseid edasi. Varsti muutus rohi harvemaks, hakkas paistma liivane nõgu. Nõos voolas kärmas ojake, peaaegu täiesti varjatud roost.

«Ahaa, mulle näib, et leidsin tee!» ütles seersant. «Sedasama ojakest ma ju nägin, kui kindlustisest Serangi kihutasin.»

Seersant jootis hobuseid. Nad läbisid jõe ja ratsutasid üles mööda liivast nõlvakut.

«Varsti jõuame sillutatud teele,» ütles seersant.

Aimat vaikis. Ta pistis sõrmed sügavale nahkrihma sõlme, püüdes seda lahti harutada. Kuid sõlm oli kõvasti kokku tõmmatud.

«Parang,» mõtles Aimat. Istanduses okste lõikamiseks tarvitusel olev lühike nuga — parang — oli tal peidetud kõhule, sarongi alla. Kuid küünarnukid olid tal seotud tugeva rihmaga. Ta painutas kogu oma keha, püüdes nuga kätte saada. Seersant vaatas kähku tagasi.

«Istu rahulikult, tüdruk!» ütles seersant. Ta osutas ratsutiotsale, mida ta käes hoidis, ähvardades siduda ka jalad.

Aimat jäi sadulas vaikseks, vaadates põlastusega seersandi kuklale.

Varsti hakkas paistma sillutatud maantee, paremal pool lõi särama sügavsinine meri.

Siit algas kindlustiste ahelik, mis kindral de Kock enam kui kolmekümne aasta eest oli ehitanud piki kogu Jaava läänerannikut. Hollandi võimud kartsid tookord Jaava talupoegade mässu, mille eesotsas oli Dipo Negoro, ja nad kulutasid suuri summasid lääneranniku kindlustamisele. Valgete kividega sillutatud maantee ühendas kindlustisi üksteisega ja ulatus kuni Serangini.

Ees, paremal pool teed, paistis väike asula.

Aimat muutus julgemaks. Võib-olla satub keegi vastu tulema, kes aitab tal põgeneda seersandi käest.

Asula kõrkjaist onnid olid juba üsna lähedal. Neid vaadeldes ajas Aimat end sadulas sirgu. Seersant nagu oleks midagi aimanud. Ta vaatas tagasi.

«Ära vahi!» ütles seersant. «Seal pole kedagi. Talupojad on ära läinud.»

Jah, asula oli tühi. Majade ümbruses polnud näha inimesi. Peaaegu iga onni juures kasvasid kookospalmid, hiiglasuurte palmilehtede vartele olid tehtud täkked, ja vartest nirises allaseotud nõudesse magusat valget mahla; siin valmistati palmiviina. Kuid mahla ei olnud praegu keegi kogumas; see voolas ääreni täitunud nõudest maha. Mitte ühtki inimest polnud kusagil näha.

«Talupojad on ära läinud. Mässavad,» ütles seersant.

Siis järgnesid paljad kõrbenud põllud, ei ainustki riisi-idu. Kuivaksjäänud niisutuskraavides vallatlesid väledad sisalikud.

Kõrbelõhn tegi Aimati ninasõõrmed kibedaks. Kaugel ees, vasakut kätt maanteed, märkas Aimat tumedat pilve, mis laotus üle lagendiku. Mustad tulekeeled vilkusid keset pilve, haisevad pruunid tahmatükid lendlesid igale poole.

«Mis see on?» mõtles Aimat.

Haisev suits roomas juba üsna lähedal maantee kohal, peaaegu nende peade ligi. Põigiti üle tee lendasid kõrbenud

linnud, jooksid suslikud. Mitu suurt kilpkonna roomas teekividele, just nagu tahtnuksid ka nemad end tulekahju eest päästa.

«Suhkur põleb,» ütles seersant. «Talupojad süütasid suhkruvabriku.»

Aimat hingas sügavalt ja tundis kõrbenud suhkru lõhna.

Seersant raputas laitvalt pead:

«Ka koristamata suhkruroo põletasid nad, ei taha vilja koguda. Suhkur, ütlevad nad, viiakse niikuinii Hollandisse.»

Veel kaua tuli neil sõita, enne kui nad tulekahjust mööda jõudsid. Aimat nägi vasakut kätt suitsupilve ja musti tulekeeli põleva suhkruvabriku kohal.

Maantee käändus paremale, ning meri kadus silmist. Paremat kätt, üsna maantee ääres, algas tihe püstaed, mis ümbritses kellegi suurt istandust. Igas püstaia nurgas kerkis ülespoole vanaaegne puust vahitorn.

Aimat kuulis püstaia tagant hääli ja inimeste sagimist. Ta tundis valmivate kakaoubade lämmatavat kibekat lõhna.

«Vaat kus need talupojad on,» ütles seersant, osutades istandusele. «Istanduse omanik kihutati minema, nemad aga valvavad viljasaaki. Ootavad, kuni valmib kakao, et siis seda endale koguda.»

Puust vahitornis seisis valvur. Ta vaatas kaugele maanteele. Tal oli jaava talupoja riietus: roost vöö ja katkine mähis, üle palja rinna aga jooksid ristamisi sõduri-nahkrihmad ning õla tagant paistis kaheraudne püss.

Neile vastu kihutas mitu hobusemeest, siis möödus neist hollandi jalaväesalk. Jalakäijad lehvitasid seersandile kätt ja hõikasid talle naerdes midagi, millest Aimat aru ei saanud.

«Sõitkem kiiremini!» ütles seersant ja sähvas mõlemat hobust piitsaga. Nad sõitsid kiiremini.

Selja taga raksusid lasud.

«Kiirust juurde!» ütles seersant.

Maantee tõusis järsult mäkke, ja meri tuli uuesti nähtavale.

Selja taga vaibusid lasud. Jahe tuul hakkas puhuma. Siniseile laineile ilmusid kerged valged vahuharjad, meri nagu kees.

«Varsti jõuame kindlustisse!» ütles seersant.

Uue käänaku taga nägi Aimat merel, üsna kaugel kaldast, maju, mis seisid vees jämedatel vaiadel.

See oli suur vaiküla, milliseid Jaaval leidub palju.

Kaldalt külamajadeni viivad sillad olid ära tõmmatud, roogkatuseil seisid ja istusid inimesed; iga maja juurde oli kinni seotud mitu suurt nürininalist praud — malai lootsikut, väikesed paadid sagisid ühe läve juurest teise juurde. Kaugelt vee pealt kuuldus hääli ja aerulööke.

«Mässulised!» ütles seersant süngelt.

Aimati süda hakkas kiiremini tuksuma.

«Kogu küla on nad hõivanud,» ütles seersant. «Nad ootavad omasid Lampongist.»

Küla oli suur, seal oli vast enamgi kui kakssada maja. Aimat vaatas tähelepanelikult, talle näis, et mõnede mässuliste näod on talle tuttavad.

Ka neid oli märgatud. Vee kohal kõlas pauk, kuul plõksatas heledalt vastu suurt kivi, mõni samm neist eespool.

Seersant võpatas.

«Nad on hankinud endale karabiinid!» ütles seersant. «Hei, kiirust juurde! . . . »

Uus maanteekäänak võttis nad oma varju, ja seal otse nende ees, umbes kahesaja sammu kauguses, paistsid Hollandi kindlustise paljad, valgeksvõõbatud müürid.

Üsna kindlustise lähedal hüppas seersant oma hobuselt, tõstis Aimati sadulast maha, pani ta kõrge teetammi varju maantee äärde rohule istuma, vabastas ka teise hobuse sadulast ja hakkas teda pikkamööda edasi-tagasi talutama.

«Majorile tuleb tuua mitte vahuleaetud, vaid puhanud hobune,» seletas seersant. «Muidu sõimab ta tooja läbi ja läkitab uue järele.»

Aimat vaatas Hollandi lippu, mis lehvis värava juures kõrgel tulbal ning müüritaguste kookospalmide kohevil tutte. Tal olid käed ära surnud, ta juhtis neile seersandi tähelepanu silmadega, paludes käed vabastada.

«Hüva,» ütles seersant. Ta võttis Aimati käte ümbert rihma ja sidus sellega kinni ta jalad. «Muidu pistad plehku,» ütles ta. «Sinu omad on ju lähedal.»

Nii, seotud jalgadega, tiriski ta Aimati kindlustisse ja võttis rihma ära alles siis, kui kindlustise raudvärav nende järel kinni vajus.

«Saagiga!» ütles seersant seltsimeestele, osutades Aimatile.

Aimat viidi valvkonnaruumi. Läbi lahtise ukse nägi ta suurtele nurgakividele ehitatud hulka pikki barakke, mis pidid olema alustugedeks sel rabamaal, mille keskel voolas sogane ojake. Mitu sõdurit-jaavalast kandis pangedega ojast vett tallide juurde. Aimati juurde astus tõlk, keegi segavereline noormees.

«Kust sa oled?» küsis tõlk.

Aimat ei vastanud midagi.

«Majori juurde!» ütles tõlk.

Aimat viidi majori juurde.

Major istus suure laua taga. Tal olid pikad heledad vurrud ja väsinud silmad.

«Küsi, kust ta on,» käskis major laisalt tõlki.

«Kust sa tulid? Missugusest istandusest? Kas põgenesid külast? Kust kohalt?» küsitles tõlk agaralt.

Aimat vaikis.

«Kui lahkusid ilma loata külast, saadame su valve all tagasi,» ütles tõlk.

«Kui sa aga põgenesid istandusest, saadame su vanglasse,» ütles major.

Aimat ei liigutanud.

«Nähtavasti on ta idasaarilt. Ta ei mõista jaava keelt,» ütles major laisalt.

«Saadame su vanglasse!» kisendas tõlk Aimatile kõrva sisse manduuri keeles.

Aimat vaikis endiselt.

«Aga kas sa sumatra keelt mõistad?» küsis major. «Võib olla tulid sa sealtpoolt väina? Lampongi soodest?»

Major kõneles Sumatra malailaste keelt paremini kui tõlk. Ta oli palju aastaid elanud Sumatral.

«Kas see on tõsi, et Lampongi mässajad seavad valmis laevastikku selleks, et sõita siia ja vallutada terve lääneranniku?» küsis major. «Mis sina sellest tead, tüdruk?»

Ta kuri, ähmane pilk peatus Aimatil.

See oli major de Ruyt, endine Natali garnisoni ülem, kes oli Sumatral osa võtnud paljudest võitlustest Lampongi ja teiste mässuliste vastu.

Väsinud alati rahutust ja mässavast Sumatrast, oli de Ruyt viie aasta eest palunud end üle viia Jaavale.

Tal ei vedanud. Ainult eemalt näis Jaava rahulik. Jaavalasil oli veel hästi meeles, kuidas nende isad ja vanemad vennad alles hiljuti Dipo Negoro juhtimisel olid võidelnud võõramaalaste vastu, kuidas suurem osa saarest oli hollandlasilt tagasi võidetud, kuidas Dipo Negoro mässuliste nõudmisi oli dikteerinud kindral de Kockile, Hollandi kuninga asemikule enesele.

Teist aastat vapustasid tõsised rahutused peaaegu vaikseksmuutunud, kuid alati ebakindlat Jaavat. Sealtpoolt väina, Lampongi soodest, viskus nakkus siia üle. Sumatrale, Lampongi, on kümnete aastate jooksul valgunud kõik jooksikud, kõik rahulolematud, nii Jaavalt ja Maduralt kui ka kaugeilt idasaarilt. Seal elutsevad nad läbipääsmatuis metsades, hangivad endile relvi ja ründavad koos Sumatra mässulistega Hollandi vahiposte, purustavad Hollandi regulaarvägesid, ja saanud tunda vabadust, naasevad siia kaldale juba kogenenud mässulistena. Kümnete miilide ulatuses põlevad suhkrurooistandused: talupojad süütavad nad põlema selleks, et pää-

seda saagi kogumisest istanduse omanikule. Nad lõhuvad ära suhkru- ja indigovabrikud, kiusavad taga ja tapavad hollandi ametnikke, ähvardavad isegi ranna-äärseid Hollandi kindlustisi. Viimaste päevade jooksul olid nad nii julgeks läinud, et hõivasid üsna kindlustise kõrval asuva vaiküla tühjad majad. Hommikust ööni kuuldub sealt nende malai trummi põrinat, mis on ülestõusu teadustajaks. Nad on sinna kokku ajanud palju paate, nad laulavad laule ja nähtavasti ainult ootavad Lampongist abiväge, selleks et rünnata kindlustist.

Major vaatas Aimatit juba pahaselt. Ta oli rahu tahtnud, kuid ta määrati ohtlikuimale kohale: Kastelingi kindlustisse, mis asub just ülepääsul Lampongi.

«On see tõsi, et lamponglased on endile hankinud suuri laevu, et nad on oma praud varustanud purjedega ning valmistavad rünnakut isegi Bataviale? . . . »

Aimat ei saanud aru. Ta ei tundnud Sumatra malailaste keelt. Kuid major luges ta tumedais silmis sellist pilkavat väljakutset, sellist ääretut vaenu, et ta ei talunud seda ning käe püstoli järele sirutas.

«Räägi!» karjus ta. «Kas sa oled sealtpoolt väina? Räägi!»

Ta lõi püstolipäraga vastu lauda.

«Palun vabandust, härra major!» ütles äkki tõlk.

Viimase kahe minuti jooksul oli tõlk vaikinud ning ainult väga tähelepanelikult vaadelnud Aimati nägu ja käsi.

«Palun vaadake, härra major!»

Ta võttis Aimati parema käe ja pööras selle kiirelt peopesaga ülespoole.

«Kohviuba!» hüüdis tõlk. «Ta ei ole Lampongist! Ta on kohviistandusest, härra major!»

Aimati kätt kõvasti oma käes hoides sirutas ta selle ülespoole käänatud peopesa majori näo juurde.

Pärast pikki kuid kestnud tööd oli kohvioa pruun liha

tütarlapse peopesanahka sööbinud ja selle kollaseks muutnud, nii et see ka pestes ära ei läinud.

«Jah, kohviistandus . . .» ütles major. «Kuid missugune?»

«Härra major, mina oletan, et see on Lebak,» ütles tõlk.

«Kas ka Lebakis? . . .» küsis major kulme kergitades.

Tõlk noogutas jaatavalt pead.

«Jah, mässavad.»

Aimat vaatas kohkunult tõlki. Kuidas võis see pooleldi tema rahva hulka kuuluv inimene niimoodi reeta omasid? . . .

«Kui me istanduse omanikule tütarlapse tagasi saadame, maksab see ta eest riigikassale viiskümmend hõbekuldnat,» ütles major. «Kuid meie ei tea veel, missugusest istandusest ta on.»

Viiskümmend hõbekuldnat — see oli riigihind iga töölise eest, kelle võimud istanduse omanikule kätte toimetasid. Viiskümmend hõbekuldnat makseti töölise eest; töölisele enesele aga neli vaskkuldnat aastas.

«Kuid meie ei tea veel, missugusest istandusest ta on,» kordas tõlk aeglaselt, kummardudes Aimati poole ning võttes kinni ta kabaiast.

Segaverelise nobedad käed hakkasid ta keha kobama ja tundsid kohe ära noa, mis oli peidetud sarongi alla.

«Vaat!» ütles tõlk ja viskas noa majori ette lauale.

Major vaatas laisalt nuga.

«Parang,» ütles ta, «harilik malai nuga.»

«See on nuga, millega raiutakse oksi istanduses, härra major!» ütles tõlk. «Vaadake, siin on tähed!»

Noapidemele oli musta vaabaga märgitud kaks tähte: «V» ja «G».

«Van Gronius!» ütles tõlk. «Temale kuulub Lebakis suurim istandus.»

«Väga hea. Nüüd me teame, kuhu tütarlaps saata,» ütles major. «Seni istugu ta siin meie juures kinni.»

Ta tahtis valvurit kutsuda.

«Palun vabandust, härra major!» ütles tõlk. «Tütarlaps tuli Lebakist, aga selles vaikülas, mis meie kõrval asub, on palju sealt tulnud inimesi. Võib-olla teab ta midagi nende plaanidest? Neil on täna külas suur liikumine. Näib, nagu valmistuksid nad vastu võtma omasid Lampongist, väina sealtpoolt kaldalt.»

«Tüdruk ei tea midagi,» ütles major. «Aga mis puutub mässulistesse, siis peame kõigeks valmis olema. Kui nad abi ootavad, siis peame selle teel tabama.»

«Mul on plaan, härra major,» ütles tõlk.

«Pärast esitad,» ütles major tusaselt.

Ta kutsus välja vahtkonna. Sisse astus valveseersant, tema järel kaks saatevalvurit, sõdurit-pärismaalast.

Mõlemad võtsid ukse juures valveseisangu.

Aimat võpatas.

Ta nägi, et paremal pool seisev sõdur teda üksisilmi vaatab. Asumaade sõjaväe sõdurivormi kohaselt üle vormimütsi seotud rätt oli tal veidi otsmikule vajunud; mees pigistas kuidagi ebaloomulikult kokku oma huuled, just nagu surunuks ta alla hüüet, ja jäi talle imestunud pilgul otsa vahtima.

«Kassim!» pidi Aimat peaaegu hüüdma.

See oli Kassim Tji-Purutist, nende külanaaber, kes umbes kahe kuu eest oli armeesse aetud.

Kassim seisis sirgelt, söandamata end liigutada. Ta vaatas juba Aimatist mööda, majorile näkku.

«Malai kambri, vahi alla!» käskis major, pöördudes seersandi poole.

Mõlemad sõdurid, pöördunud oma paljastel päkkadel, viisid seersandi käsu peale Aimati õuesoppi, äärmiste barakkide taha. Sopane oja, läbinud õue, laienes siin sogaseks haisvaks lombiks.

Just lombi ääres seisis madal, külgmüüriga vastu tallisid toetuv kiviehitis, mille raudukse ülemises osas oli kitsas trellidega avaus.

Ehitis oli inimkasvust madalam, selle telliskatus ulatus tütarlapsele õlani.

Aimat lükati sisse.

«Ära karda, ma tulen su juurde,» jõudis Kassim talle sosistada. Välisriiv kŗigises uksel ja Aimat jäi üksinda.

Varsti kuulis ta liikumist kindlustise õues; väravapooled paugatasid ja keegi ratsanik kihutas mööda õue. Siis muutus kõik vaikseks. Aimat kuulatas kaua; talliseina taga norskasid tasakesi hobused; kaugemas õuesopis hüüdsid vastamisi valvurid. Hulga aja pärast kuulis ta jälle liikumist. Seekord kihutas mitu inimest mööda õuekive. Lõginaga avanes raudvärav ja langes paukudes kinni, — ning kõik jäi vaikseks.

Tõusis kuu; kuuvalgus heitis põrandale vastuhelgi trellidest, mis katsid uksepealset avaust. Väljast kuuldusid valvuri ühetasaseid sammud. Vahel peatus ta, ja Aimat nägi viltu läbi avause tema jämedat nina, ta linalakkjuukseid ning vormimütsi äärist; see oli hollandi sõdur.

Haisev pori voolas mööda vangla kivipõrandat; põrand oli õigupoolest jätkuks õue kivikattele; pori voolas siia väljast. Aimat seisis kogu aja, konutades müüri ääres, kartes nii istuda kui ka pikali heita niiskeile poriseile kividele. Talle näis, nagu kuuleks ta sahinat müüri taga, mille juures ta seisab; ta surus end müürile lähemale ning tundis äkki, et kellegi sõrmed puudutasid ta paljaid jalgu. Aimat ei tõstnud kisa, ta kummardus ning püüdis kuulda sosinat, mis kostis müüri alt. Hoone oli ehitatud otse õuekividele, ta polnud kaetud põrandaga, ja müüri alumine osa ei ulatunud sel kohal täiesti ümmarguste kivideni. «Ära karda, see olen mina, Kassim!» kuulis ta selgelt sosinat. «Oota teist ööpoolt . . . majorit pole, tema juurde tuli kihutades ratsanik mingisuguse käsuga, ja major koos kaitsesalgaga kihutas kiirelt Serangi. Ta jättis enda asemele leitnandi, kuid see on joobnud. Oota teist ööpoolt; pärast kella kaht, kui kaob kuu, tuleb sind valvama sõdur-jaavalane, mu sõber. Ma tulen su järele, ära

karda . . . » Valvur liigutas end ukse juures, ja sosin vaibus. «Kuulen, kuulen,» vastas Aimat kärmesti, kuid müüri taga polnud enam kedagi.

Kuuvalgus jäi veel kauaks ukseavause kohale ning valvurit ei vahetatud. Lõpuks kadus kuu, hoovas jahedust, algas teine ööpool. Aimat kuulis, kuidas vanglaukse juures toimus valvurite vahetus.

Viimaks ometi kostsid õuel ettevaatlikud sammud, valvurit hõigati tasa ta emakeeles.

«Tule,» ütles valvur.

Ta tõmbas riivi eest. Aimat väljus, ja Kassim viskas talle kohe sõduripluusi õlule selleks, et tütarlapse valge kabaia ei hakkaks pimeduses nii väga silma.

«Jookse!» ütles Kassim. «Siin on väljapääs.» Võtnud ta käest kinni, viis ta Aimati tallidesse. Siin oli soe, lõhnas tugevasti sõnniku järele; hobused närisid krõmpsutades heina ja tagusid kapjadega vastu puupõrandat.

Nende juurde tuli tallipoiss-jaavalane.

Talli külgmüüris oli kitsas, seestpoolt riivistatud tagavarauks.

Tallipoisi käsi oli juba riivil, kuid peatus siis tardunult.

«Ootame,» ütles ta. «Kas kuuled?»

Paremalt poolt tallisid kuuldus ühetaolist müdinat ja selgesti kividel kajavaid samme, just nagu läbinuks suur väesalk õue ja lähenenuks peaväravale. Aimati kõrvu kostsid hollandikeelsed käsklused. Siis kõlistati kõvasti võtmeid, paugatas uks — miski kukkus kõlksudes ja veeres laiali mööda kive.

«Aerud! Nad võtavad aerud kaasa!» sosistas tallipoiss erutatult.

«Nad saadetakse varitsema Kilpkonnasaarele!» ütles Kassim. «Seda on segavereline välja mõelnud, olen kindel!»

«Nad tahavad tabada neid, kes Lampongist on siia sõudmas!» ütles tallipoiss.

«Neetud segavereline! . . . »

«Tuleb kiiresti teatada meie omadele vaikülasse,» ütles kähku tallipoiss.

«Kasarmuis algab kohe loendus, mina ei saa minna; nad märkavad mu puudumist ning tõstavad kära. Küll on häda!» ütles Kassim.

«Seda teeb tütarlaps!» ütles tallipoiss.

«Jookse, Aimat!» Kassim surus tütarlapse kätt. «Teata meie omadele! Meie usaldame sind.»

«Ütle: meie oleme siin kõik valmis. Meie ootame,» sosistas tallipoiss, kummardudes Aimati kõrva juurde.

Väesalk möödus. Nad kuulsid, kuidas värav avanes ja uuesti kinni paugatas. Siis muutus kõik vaikseks.

«Paras aeg!» ütles tallipoiss.

Ta tõmbas riivi ukse eest. Talli kõrvaluks, mida keegi ei valvanud, laskis Aimati otse vabadusse, kindlustise müüride taha, mere äärde.

Ta jooksis piki müüri, hoidudes varju selleks, et teda ei märkaks peavärava ees seisev valvur, ta jõudis liivasele kaldale, siin aga sööstis ta otse mööda veeäärt edasi üle liiva ja konnakarpide. Ta nägi vaiküla tulesid merel ja jooksis kohani, kus äärmised külamajad olid kaldale kõige lähemal. Siin ta peatus. Veest paistsid ärakoristatud sillakeste riismed ja mahatallatud kõrkjad. Ei paati ega palki. Aimat mõõtis silmadega vahemaad, viskas maha sõduripluusi ja sööstis vette.

Umbes kolmekümne meetri kaugusel kaldast tundis ta suurt väsimust ja nõrkust. Sarong oli märgunud ja kleepus ta jalge ümber, takistades ujumist; soolane laine paiskus talle näkku, raskendades hingamist. Aimat ujus, võideldes lainetega, sõudes kätega kõigest jõust. Küla majad olid juba lähedal. Äärmise maja juures istus vaial valvur kaheraudse püssiga. Aimat ujus otse valvuri poole. Näis, et see talle midagi hüüdis, kuid teda segas kuulmast laine, mis talle kõrvu loksus. Ta käed tõmbasid vett üha nõrgemalt; ta jõud oli kadumas. Valvur lähenes temale vaia mööda. Viimast jõudu kokku võttes püüdis Aimat vaia otsani ujuda, kuid ei jõudnud selleni ja hakkas põhja vajuma. Ta oli juba teadvust kaotamas, kui mingisugune tugev hoop ta pealage valusalt tabas; ta tuli teadvusele ning tundis, et kellegi käed teda ülespoole tõmbavad.

Valvur pani ta vaial enda kõrvale istuma. «Kes sa oled? Kust sa ilmusid?» küsis valvur.

Aimat tõmbas hinge tagasi. Ta lükkas märjad juuksed silmilt ja vaatas valvurile tähelepanelikult otsa.

«Gudar!» hüüdis Aimat.

See oli Gudar, trummilööja Gudar, keda ta tundis lapseeast saadik ja kes tihti nende külas oli peatunud.

«Jah, olen Gudar. Aga kes sina oled?» küsis Gudar kahtlevalt.

Märjad juuksed, mis kleepusid Aimati otsmiku ja põskede külge, muutsid ta näo üsna võõraks.

«Mina olen Aimat,» vastas tütarlaps. «Aimat, Ussupi tütar.»

«Ja Mamaki lapselaps!» hüüdis Gudar. «Kuidas ma sind ära ei tundnud? ... Ai-ai, ja mul tuli sulle aeruga vastu pealage lüüa selleks, et sa teadvust ei kaotaks ja põhja ei vajuks.»

Sealsamas kiikus laineil kitsas, vaia külge seotud paat, millesse oli visatud kaks aeru.

«Tulen kindlustisest, mul on suured uudised,» ütles Aimat tõtates. «Mind saadeti teie juurde. Kas Ardai on siin?»

«Siin!» vastas Gudar. Ta lükkas Aimati lootsikusse, hüppas ise talle järele ja sõudis kiirelt suurima vaimaja juurde, mis asus keset küla.

«Aimat! Aimat Tji-Purutist!» Maja vaiadel seisis tihedalt koos tema küla inimesi ja veel palju temale tundmatuid, kõik relvastatud, igaühel kaks krissi, paljudel karabiinid. Ardai tõstis ta paadist, süleles teda ja viis ta majja. Seal kogunesid kõik tema ümber, ja Aimat jutustas seda, mis talle ülesandeks oli tehtud.

«Kilpkonnasaar? See pole siit enam kui poolteise palli kauguses,» ütles Ardai.

«Öö jõuab lõpule; tuleb kohe tegutseda, ei tohi tundigi viivitada,» haaras jutust kinni Gudar.

Mehed sööstsid paatide juurde.

«Koguneda! . . . Koguneda! . . .» karjus Ardai.

Gudar tõi juba kusagilt trummi — Aimatile nii tuttava vana musta trummi, millel oli värvilistest nahkribadest muster. Kõigist majadest hüppasid paatidesse, pikkadesse lootsikutesse ja suurtesse nürininalistesse praudesse relvastatud mehed, ja mässuliste laevastik väljus juba merele.

«Sina jääd siia, Aimat, sina oled väsinud!» ütles Ardai karmilt, vaadanud Aimatile näkku.

Kaks tundmatut naist andsid talle sooje kakukesi ja panid ta magama vaimaja nurka hernevarte hunnikule. Ja ta uinus sedamaid.

Kui Aimat ärkas, oli juba valge hommik. Mässuliste laevastik naasis tulistamise ja võiduhüüetega. Nad vedasid köiega endi järel tervet hulka hollandi pargaseid.

Oli olnud alles pime, kui mässulised olid lähenenud saarele. Nad olid sõudnud väga ettevaatlikult, ja hollandlased ei olnud tõstnud alarmi. Ardail ja ta seltsimeestel, kes esimeses paadis sõudsid, õnnestus kohe pääseda köite ligi, millega hollandlaste pargased olid kinni seotud. Eelkõige raiusid nad köied läbi ja viisid pargased kaugemale. Alles siis hakkasid nad tulistama. Kui hollandlased ärkasid, nägid nad, et nad on sisse piiratud ja et neil põgeneda saarelt pole millelgi. Lahing oli lühike; hollandlased andsid neile üle enam kui sada karabiini ja küllaldaselt juurdekuuluvaid padruneid. Nüüd lamavad nad saarel relvadeta, seotuina ning kohmakaina kui suured merikilpkonnad.

«Praegu võtsime kaasa vaid ühe seersandi,» ütles Gudar ja osutas naerdes pargasepõhjale.

Aimat vaatas pargasesse ja nägi linalakkjuukselist kukalt

ning paistetunud punast põske, mis kuulusid sellelesamale seersandile, kes teda kindlustisse oli viinud.

«Teised toome homme!» ütles Ardai. «Nüüd aga kiiremini kaldale. Kindlustisse on jäänud peaaegu ainult jaava sõdurid.»

«Kiiremini, seni kuni nad Serangis pole teada saanud ja kindlustisse abivägesid pole saatnud!» lisas juurde Gudar.

Aerusid vette lüües lähenes kindlustisele kogu mässuliste laevastik.

Kahekümne kaheksas peatükk

LOOTUSE NURJUMINE

Adjutandid, lähikondlased ning sekretärid ümbritsesid kindralkuberner Duymaer van Twisti ta Buitenzorgi lossis. Siia ei jõudnud ei häirivad teated läänerannikult ega ettekanded «käärimisest» idasaaril.

India asehalduri lossi olid ta kaaskodanlased muutnud surelikele ligipääsmatuks residentsiks. Vastuvõtud korraldati provintsile omase toredusega. Tundes igavust troopikamaal, kaugel Euroopast, pidasid Duymaer van Twisti kaaskondlased täpselt kinni kõigist euroopa kuningakoja-etiketi üksikasjust. Suurele vastuvõtule Bataviasse sõitis kindralkuberner vaid kord kuus. Nädalate viisi tuli taotleda tema juurde audientsile pääsemist. Eraldudes kogu maailmast, mitte nähes ja mitte tähele pannes seda, mis toimub asumail, kujutas kindralkuberneri kaaskond enesest väikest kuningakoda.

Eduard palus kirja teel kindralkubernerilt lühikest audientsi tähtsas asjas.

«Tema ekstsellents on haige ega võta kedagi vastu,» vastati temale.

Duymaer van Twist oli tõesti haige: ta jalale oli välja löönud mädavistrik.

Eduard ootas nädala ja palus teistkordselt audientsi.

«Tema ekstsellents on vaevalt paranenud pärast haigust ja võtavad vastu ainult tähtsate asjade puhul,» seletati Eduardile.

Eduard ei hakanud ametnikega asju ajama, ta pöördus kindralkuberneri isikliku adjutandi, parun van Heerdti poole.

Ta palus luba pooletunniliseks kõneluseks tema ekstsellentsiga.

Sest kõnelusest piisanuks selleks, et selgitada kogu asjaolu, otsustada tema ja ta perekonna saatus, vabastada Lebak asevalitsejast Adhipattist, võtta tarvitusele abinõud selle piirkonna pärismaalaste olukorra kergendamiseks.

Eduardi otsekohene ja järsk kõnelemisviis, ta kõhn ja närviline nägu, ta järeleandmatus palve esitamisel, avaldasid mõju parunile.

«Sel Dekkeril Lõuna-Bantamist näib tõesti olevat tähtis asi,» ütles parun kindralkubernerile. «Ekstsellents, võib-olla te ei keeldu teda ära kuulamast?»

Tema ekstsellents mõtles hetke. Kui see olnuks palve üleviimiseks paremale teenistuskohale või palve palgakõrgenduse kohta, kuulanuks kindralkuberner Dekkeri ära. Kuid see inimene astus välja kogu süsteemi vastu, süsteemi vastu, millele tugines Hollandi võimsus asumail, ta rahu ja ta tulud.

«Keelduda!» ütles Duymaer van Twist parunile.

Valmistudes oma pardale vastu võtma Hollandi kuninga asehaldurit, kontrollis «Marssal Dandels» Tandžonk-Prioki reidil oma katlaid. Duymaer van Twist lahkus — tema asehalduri ametitähtaeg Indias oli lõppemas, mõne päeva pärast sõitis ta ära Euroopasse.

«Mõni minut!» palus Dekker. «Mõni minut tähtsaks kõneluseks täna õhtul või vähemalt homme hommikul, veel enne ärasõitu.»

«Keelduda!» ütles kindralkuberner. «Lebaki asjus ei näe ma põhjust muretsemiseks.»

Duymaer van Twist sõitis ära, Eduardi jutule võtmata.

Everdine oli haige; teda oli võimata kaasa võtta sõidule üle kahe ookeani.

Eduard saatis Everdine ja väikese Eduardi Rembangi, venna Jani juurde tubakaistandusse. Ta sõitis Euroopasse üksi.

Eduard läks jalgsi Bataviast Tandžonk-Priokki sama teed mööda, kui seitsmeteistkümne aasta eest, mööda muldvallile ehitatud maanteed, keset soopadrikuid.

«Batavia asumaaleht!», «Viimased uudised!» hõikas sadamas enne laeva ärasõitu ajalehemüüja poisike. Eduard ostis ajalehe.

Ta avas selle alles pardal. «Mäss on valla pääsenud kogu Lebaki provintsis», luges ta teadaande Lääne-Jaavalt.

Kahekümne üheksas peatükk

KASTELLINGI KINDLUSTIS

Major de Ruyt viis oma mehed Serangist Kastellingi kindlustise juurde.

Tal oli kaasas hiljuti formeeritud 27. Hollandi jalaväepolk, peaaegu täies koosseisus, ning kahurväeüksus kapten van der Froschi juhtimisel.

Kahurväelased tulid otse Bataviast. De Ruyt oli nad Serangis kindralilt välja nõudnud, kuna ta ette nägi, et operatsioon raskeks osutub.

Kastellingi kindlustisest saabusid Serangi ennekuulmatud teated. Segavereline-tõlk oli sealt põgenenud just kindlustise langemise päeval ning jutustas järgmist: mässulised sööstsid kallale merelt, kasutades asjaolu, et hollandi koosseis peaaegu tervenisti oli sõitnud Kilpkonnasaarele, nad tungisid takistamatult kindlustisse, kus neid tervitasid pärismaalasist sõdurid, nad sidusid kinni kümme kuni viisteist kindlustisse

jäänud hollandi sõdurit ja võtsid neilt relvad, sidusid kinni ja sulgesid malai vangikambri leitnandi, kes öösel ei olnud jõudnud end välja magada ega kaineneda, nad koristasid värava kohal asetsevalt ridvalt Hollandi lipu ja riputasid asemele oma rohelise-valge ülestõusulipu.

Mehed läksid edasi kiirmarsil, ainult päeva palavaimail tundidel tehti puhkuseks lühike peatus. Vasakul oli kogu aja käimas tulevahetus; nendeni kostis kauge võitluskõma: Rangkas-Betungi taga oli mässama hakanud 2. Bantami polk ja murdis nüüd läbi rannani, hõivates kõik tee-äärsed asulad, kutsudes üles mässule ka teisi pärismaalasist koosnevaid armeeüksusi.

«Kui nad aga enne meid Kastellingi kindlustisse ei jõua! Vaja kiirustada,» ütles major.

Teda ärritas van der Froschi rahulik meel.

Kapten — endine leitnant van der Frosch, keda me juba Bataviast saadik tunneme, ei kihutanud enam ammu rikšasid mööda Kuninga-aasa. Ta ise oli selleks liiga tüsedaks muutunud. Van der Frosch ei meenutanud peaaegu kunagi enam ebameeldivat vestlust tundmatust soost Dekkeripoisiga, kes oli pärismaalase eest välja astunud. Ta oli endale saavutanud ametikõrgenduse, hea palga, Batavia rikkaima pruudi — Karoline Ferstegi. Ja praegu polnud van der Frosch mitte sugugi rahul sellega, et ta sisemaale saadetakse säärase tülika ülesandega: maha suruda mäss Jaava lääneranniku.

Ülestõus muutus aina hoogsamaks. Sadade miilide ulatuses piki rannikut hõivasid ülestõusnud talupojad ja sõdurid ühe kindlustise teise järel. Asulais kihutasid talupojad minema hollandi ametnikud ja tapsid istanduste omanikud. Hollandlasi voolas aina linna, residendilt kaitset otsima. Kuid isegi residendi maja ähvardas oht mässuliste poolt.

Ülestõusuleek ei haaranud ainuüksi rannikut. Tulelaine veeres edasi Jaava sisemaale. Ta lähenes juba selle sisepiirkonnile, ammu rahustatud Djokartale, kus kolmekümne aasta kestel oli valitsenud rahu.

Major kiirustas oma mehi. Pärast kaks ööd-päeva kestnud marssi jõudis polk välja sillutatud maanteele, üsna kindlustise lähedusse.

Major saatis välja piilurid.

Piilurid tulid tagasi ning kandsid ette: kindlustis on tulvil inimesi, kõigi naaberasulate talupojad on ühinenud mässulistega, kindlustise kaitsjail on olemas nii kahureid kui ka lahinguvarustist.

Major läks van der Froschiga nõu pidama.

Van der Frosch soovitas jääda ootavale seisukohale ja paluda Serangis viibivalt kindralilt veel mehi abiks.

Kuid major oli julge tegutsemise poolt. Ta määras kindlustise ründamiseks järgmise päeva hommiku.

Mehed valmistusid puhkuseks. Kogu öö sõelusid metsas nende läheduses mingisugused tumedad kogud, puuokstes kuuldus kord öökulli kisa, kord ahvide naerulaginat, kuid hommikuks osutusid hobujõul veetavad kahurid liikumatuiks, sest et kõigis kahurirakendeis olid trengid läbi lõigatud, laskemoonavankreist aga oli arusaamatul kombel kadunud kaheksa kasti uusimat tüüpi padruneid.

Kindlustise juures oli maantee ehitatud kõrgele vallile, mis sarnles tammiga. Vasakult tungis meri üsna vallini, paremal pool kasvas piki valli mets.

Van der Frosch pidas paremaks mehi maanteele mitte välja viia, kuna nad seal sattunuksid kindlustise kahuritule alla, vaid püüda kindlustisele läheneda metsa kaudu.

«Mets on siin rabane, teie kahurid, kapten, ei pääse metsast läbi,» vaidles vastu de Ruyt.

Van der Froschi käsutuses oli neli üheksatollilist mortiiri. Mortiirid ei kõlvanud selleks, et auke lasta kindlustise paksu

müüri, see-eest aga pääsesid nende kaarjoones lendavad kuulid üle müüri ja võisid püstlasuga keset kindlustist tekitada suuri purustusi.

«Mina arvan, et tuleb väljuda maanteele,» ütles de Ruyt. «Kindlustise relvastus on mul hästi teada: mässuliste kasutada on ainult kaks vana kahurit, mis kunagi ammu portugallased siia jätsid; need kahurid ei tulista kaugemale kui kahesaja sammu peale. Aga teie mortiirid, kapten, ulatuvad nendeni ka neljasaja sammu kauguselt!»

Major andis meestele käsu mortiirid teele veeretada.

Nad ei jõudnud kahureid paigale panna ja neid sihti seada.

Kindlustise mõlemas tornis pöördusid kahuritorud, kärgatas kogupauk kahest kahurist, ja kahurimürsud purustasid valli kahe sammu kauguses kahurväelastest, kes maanteele olid väljunud.

«Vaat kus kurat! Neil on kaugelaskekahurid!» imestas major.

«Kas tõesti on bantamlased nendega juba ühineda jõudnud?»

Ta tõstis binokli silmade ette.

Kindlustise tornidest ulatusid välja haubitsatorud ja müüri kohal nägi ta sadasid sõjaväemütsides päid.

Major oli valmis kas või vanduma, et ta on suuteline mütsidel eraldama 2. Bantami polgu märki.

«Tähendab, nad jõudsid läbi murda kindlustissel . . . Tuld!» andis major käskluse.

Ülestõusnud vastasid uue kogupauguga, surmasid kaks kahurväelast ja tegid kõlbmatuks mortiiri.

«Nende kahurid on meie omadest tugevamad!» ütles van der Frosch murelikult.

«Ehitada tõke ja avada tuli!» käskis major.

Sapöörid ja osa jalaväge asus maanteele eespool kahureid. Nad kiskusid kähku maanteekivid laiali, ehitasid madala

müüri, heitsid selle taha kõhuli maha ja hakkasid püssidest tulistama.

Kuid ülestõusnud olid hästi varjatud. Pead kadusid müüri kohalt. Hollandlased ei suutnud kõrge müüri taha peaaegu kedagi tabada, laskeavausist aga sadasid neile vastu hästisihitud kuulid.

Varsti lamas kahurite ees maanteel kümmekond hollandi sõduri laipa.

«Bantamlased tulistavad hästi. Nad on selle poolest ammust ajast kuulsad!» õhkas van der Frosch.

«Siin maal pärismaalasist koosnevat armeed pidada tähendab sedasama, mis püssirohu hoidmine omaenese maja keldris,» pomises major.

Ta käskis jalaväelasil uuesti metsa asuda.

«Ma katsun nendega rääkida,» ütles de Ruyt. «Vaja teada, mida nad tahavad.»

Ta saatis ette seersandi, kes kandis ritva valge rätiga.

Kindlustises saadi märguandest aru. Tulistamine lakkas, müürile tõusis korraga palju mehi, siis lahkusid kõik kellegi käsul; jäi ainult kolm meest: kaks tõmmunäolist väikese kasvuga malailast rohelistes sarongides — major oli valmis kas või vanduma, et ta neid juba varem oli näinud Sumatra mässuliste hulgas, — ja nende keskel kolmas mees, kasvult pikem ja näost heledam, nähtavasti ülem, punaste ja ruugete triipudega mähises, ümber sõdurivöö.

«Tulgu keegi teist siia meie juurde läbirääkimisteks!» hüüdis de Ruyt.

Ta märkas naeratust jaavalase tõmmul näol.

«Meie ei välju teie juurde,» ütles jaavalane. «Meie isad ja vanemad vennad mäletavad veel hästi, kuidas teie kindral de Kock läbirääkimisteks enda juurde laagrisse kutsus meie Dipo Negoro, ülestõusnute juhi, ja kuidas ta teda pettis ning reetis.»

«Jah, jah! Paljud veel mäletavad! . . .» — Kümned pead ilmusid müüri kohale.

«Ära mine, Ardai! Ära mine nende juurde! . . .» kuuldus hääli.

Majoril oli tahtmine vanduda, kuid ta ei lausunud sõnagi.

«Küsige, mida nad tahavad,» sosistas talle van der Frosch.

«Mida te tahate?» hüüdis major ärritatult.

Ülestõusnu, kel oli ümber sõdurivöö, astus ettepoole.

«Vabadust, leiba, rahu!» vastas ülestõusnu valjult hollandi keeles.

See oli Ardai, jaava talupoeg, kes oli läbi teinud teenistuse pärismaalasist koosnevas armees ja tunda saanud orjust hollandi istanduses.

«Meie nõuame vabadust, leiba, rahu!» ütles Ardai. «Võõramaalaste lahkumist meie maalt.»

«See on võimatu!» ütles major. «Kas te tõesti arvate, et teie, mässajad, võite esitada sääraseid nõudmisi meile, maa peremeestele?»

«Tagastada maa talupoegadele,» ütles Ardai. «Minema kihutada istanduste omanikud. Kogu kakao-, suhkru-, riisi- ja kookospähklisaak jaotada nende vahel, kes seda on kasvatanud.»

«Jah, jah! . . .» Käed kerkisid müüri kohale, pead tulid uuesti nähtavale.

«Olete kõik oma mõistuse kaotanud!» kisendas major. «Homme saabuvad siia uued väed. Teid tehakse pihuks ja põrmuks. Loovutage kindlustis, kui tahate päästa oma pead. Kas teate, et Batavias on juba kokku tulnud sõjanõukogu?»

«Meie ei tunne Bataviat. Meie tunneme oma vana Djokartat,» vastas talle rahulik hääl. «Ka seal elab meie rahvas. See ei luba meid pihuks ja põrmuks teha.»

Majori unised, heledad silmad muutusid äkki meeletuiks.

«Tõmmunahaline, hei, kuule, tõmmunahaline!» kisendas major. «Olen Sumatral mitusada sinusugust maha lasknud. Millele sa loodad, mässaja? Kogu armee, kõik kahurid, kõik sõjalaevad kuuluvad meile, hollandlastele . . . — kõik on meie

poolt. Euroopas töötavad suured tehased selleks, et valada meile kahureid ja kuule, et täita pomme — kõik teie pärast, võitluseks teie vastu. Kui tahame, võime palgata sõdureid Hispaaniast, Portugalist, kogu Euroopast: meil on palju raha. Kui palume oma sõpru inglasi, saadavad nad meile siia laevu Singapurist, orje Aafrikast, sõdureid Birmast. Ei teid, mässajaid, lasta seda saavutada, mida taotlete! . . .»

«Meid on palju! . . . Meid on rohkem kui teid! Kõigil saaril, — nii palju, kui neid ookeanis leidub, — elavad meie vennad, meie suguharud,» karjuti majorile vastuseks. «Aga nagu kuulda, mahtuvat kogu teie Holland, Sumatra või Jaava väikseimasse nurka.»

«Ta kõik mahub ära meie Lampongi ja võib-olla vajub sinna sisse!» hüüdis pilkav hääl.

«Tuld!» karjus major raevunult. «Tuld mässajaile! . . .»

Tema mehed ei jõudnud teist korda karabiine laadida. Sajad mehed kerkisid müürile, õlg tihedalt vastu õlga, laskevalmis karabiinidega, ning ühtlasi paiskus pärani lahti kindlustise raudvärav; tumedalt kõmisev trummipõrin, mis nii vastik oli majori kõrvale, lähenes neile, ning väravast sööstis välja ülestõusnute kolonn.

«Rünnakule! . . . Vennad! . . . Surm võõramaalasile! . . .»

Nad tormasid maanteele, täägid, pikad piigid ja talupojaodad torkevalmis.

Major taipas: tulistamiseks oli juba hilja; nad on liiga lähedal, nad suruvad peale. «Surm orang-blandadele!»

Nende silmad põlevad vihavaenust, ja kätes on neil krissid, teravaksihutud lainelise teraga malai pistodad, hollandlaste õudus . . .

«Suru nad mere poole!» karjub see, kel on ümber sõdurivöö. Ta hääl on kõrgelt vallilt kaugele kuulda. «Suru nad mere poole! . . . Kihuta vette! . . .»

Major ise ei teadnud, kuidas see juhtus, kuid nagu tuulest puhutud kadusid tema sõdurid maanteelt. Neid torgiti oda-

dega, kihutati taga tääkidega, veeretati alla maanteevallilt, tapeti pistodadega, aeti metsa, rappa ja suruti mereni. Kindlustise müüridelt lasti, tulistati ka kusagilt kõrvalt, veest, vaikülast, sealt tulistasid ka naised ja näis, et isegi lapsed, — major ei jõudnud kõike hästi näha; koos teistega jooksis ta minema vallilt, vee poole, külast mööda, mere äärde. Kes sööstis kõrgesse roostikku, kes metsa, kes kargas vette. Mõned tulistasid vastu, mõned pöördusid veel tagasi ja hakkasid käsitsi võitlema. Viimane käputäis suruti täiesti veeni, sealhulgas ka major. Meeleheites viskusid sõdurid liivale. Major silmas ranna-äärses roostikus mingisugust viletsat sõiduküna ja jooksis selle juurde.

«Peatuge, major, peatuge!» kisendas talle van der Frosch.

Major nägi van der Froschi hirmust kaamet nägu, siis vaatas ta merele.

Trobikond malai prausid lähenes kaldale, murdes laineid oma lamedate ninadega.

Malailased sõudsid, seistes püsti praudes, nende pikad aerud, lennates kõik korraga üles, ristusid kõrgel õhus ja vajusid uuesti vette. Eesmiselt prault kuuldus sõjatrummi kõmisevat põrinat; ühes taktis praudega kõikusid ka seisvad mehed, kallutades kehad tahapoole, heites kaugele vette valgeksvärvitud aerud. Major kuulis ainult sünget raevukarjet ja ühetasast põrinat — rahvasõja trummipõrinat.

«Lampong! . . . Lampong! . . .» kuulis ta selja tagant hõiskeid.

Need olid naaberasulate ülestõusnud, kes tulid selleks, et ühineda Jaava ülestõusnutega.

Neljas osa

«MAX HAVELAAR»

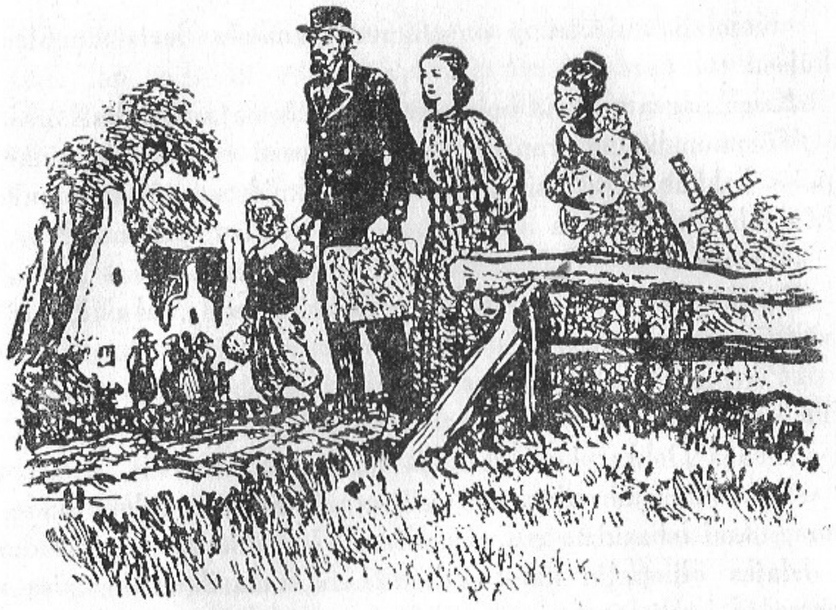

Kolmekümnes peatükk

RÄNDKOMÖDIANDID

Lihavõttelaada eelpäeval tuli veider seltskond väikesesse Belgia külla, mis asub üsna Hollandi piiri ääres.

Kõige ees sammus mees, mitte enam noor, väga kõhn ja kahvatu, hajameelse vaatega, korratult otsmikule langevate heledate juustega, vanas sametist pikk-kuues ning kulunud kübaras. Ta käekõrval kõndis ehmunud kuueaastane poisike. Mehele järgnes samasugune kahvatu, kurnatud ilmega ning peakatteta naine, kel oli üll india pluus ereda vööga. Viimasena komberdas tumekollase nahavärvusega vanaeit-jaavalane väikese tütarlapsega kätel.

Nad tulid sissesõiduhoovi ja palusid peremehelt öömaja.

«Komödiantide trupp on sõitnud laadale!» levis kuuldus külas.

Kogu päeva vahtisid poisikesed võõrastemaja akendest sisse.

Tõmmunahaline vanaeit on nähtavasti ennustaja; väike poiss hakkab trapetsil vigurdama, kuid see täiskasvanu? Mida hakkab tegema see täiskasvanu, see trupiperemees?

«Trupiperemees» avas värvitud india kirstu.

Poisikestel akna taga jäi hing kinni. Mis tal seal on? Kas väljaõpetatud hiired? Tantsivad madud? . . .

«Peremees» võttis kirstust pabereid, kimbukesi ja mappe. Ta kattis akna ja ladus laiali oma paberid.

Eduard Dekker kirjutas kirja kindralkubernerile.

Äravõetud pühvelhärgade ja surnukspiinatud talupoegade nimestikud lebasid ta ees. Ta oli nad Lebakist kaasa toonud.

Majas oli palju kära. Eduard viis oma laua tagumisse hoovi ja seadis end sisse tallide juures asuva suure künnapuu alla. Seina taga tallis puristasid valjusti hobused. Suur loik, mis kunagi ära ei kuivanud, läikis tara juures.

Ta seadis kokku kirja, mis pidi olema kui süüdistus, mille ta näkku paiskab India valitsejale.

„Üheksateistkümne aasta eest astusin ma teenistusse Madalmaade-India Asumaadevalitsusse . . .

Mul on olnud palju erisuguseid teenistuskohti. Teenisin Batavias, Sumatral, Poervakartas, Bagelenis, Menados Amboinal ja lõpuks Lebakis.

Juba esimesil päevil pärast mu saabumist Lebakki märkasin, et elanikkond on siin eriti raskes seisukorras. Kõigile väljapressimistele ja ülekohtustele tegudele, mis Hollandi võimud Lebakis toime panid, lisandusid veel Lebaki asevalitseja radža Adhipatti Katta Negara ennekuulmatud kuritarvitused.

Kontrollinud kõik tõigad, pidasin ma oma kohuseks sellest kirjutada Bantami residendile . . .“

Eduard pani sule kõrvale. Mida kõike ühel perekonnal on tulnud taluda! . . .

Ta jättis tookord Everdine Jaavale ja sõitis üksi Euroopasse. Jan andis Everdinele peavarju oma tubakaistanduses. Seal, Rembangis, sündis talle tütar, väike Everdine. Eduard rändas mööda Hollandi linnu, varjates end sõprade eest, häbenedes omakseid. Jani juures leival olla polnud kerge. Everdine sõitis varsti Eduardi juurde Euroopasse. Hollandist, kus nad võlgadesse olid sattunud, rändasid nad Belgiasse. Kahe lapse ja jaava lapsehoidjaga hulkusid nad juba teist aastat mööda sissesõiduhoove ja võõrastemaju, ilma rahata, ilma lootuseta tulevikule. Lapsed põdesid. Eedu palus süüa, väike Everdine mänguasju. Lapsehoidja ei mõistnud keelt, ta pelgas kõiki, oma kerges sarongis külmetas ta suvelgi Hollandi niiske tuule käes. Everdine müüs oma viimased kleidid. Eduard varjas end pererahva eest, nad sõitsid mujale, ilma et oleksid maksnud . . . Palju viletsust olid nad pidanud läbi tegema sest päevast peale, kui Eduard Lebakis teenistusest vallandati.

„. . . Mind on ülekohtuselt koheldud, ekstsellents . . . Kuid mitte minust pole jutt selles kirjas. Jutt on jaavalasist, keda rõhutakse nende omal maal.

Lugege läbi sellele kirjale lisandatud dokumendid, ja Teie saate seda teada, kui Teie senini seda veel pole teadnud või teesklesite end mitte teadvat.

Ei tohi sundida jaavalast oma higis töötama valge härra aias, kuna seda higi vajab ta oma põld, ei tohi sundida inimesi, kes ise nälgivad, toitma valge inimese hobuseid . . .

Ja keegi ei julge välja astuda ning teistele jutustada sellest, mis toimub Indias häbiks Madalmaade valitsusele! Ning kord jääb endiseks, ja keegi ei mõtle sellele, mida tulevik toob.

Ent tulevik toob hirmsaid asju . . . Jaaval pulbitseb veel teine, salajane elu, millest peaaegu midagi ei teata India Nõukogus. Kuid saabub tund, kus viha lööb lõkkele . . .

Ja kui see vihapurse nõuab veriseid ohvreid, siis on see Teie kätetöö, ekstsellents! . . .“

Eduard saatis oma kirja ära.

Möödus enam kui kuu; kindralkubernerilt vastust ei tulnud.

«Jaaval voolab juba veri,» mõtles Eduard. «Kas siis India valitsejad tõesti aru ei saa, et talupoegade olukorda asumail tuleb põhjalikult muuta? . . .»

Talle toodi Haagis ilmuvaid ajalehti.

«Selleks, et Lääne-Jaava mässuliste vastupanu murda, tuli Hollandi sõjavägedel Tangkas-Betungi rajoonis sisse piirata ja maha põletada kaheksa asulat, — teatavad ajalehed.»

«Ärevad teated saabuvad Poervakartast. Piirkonna elanikkond hakkas mässama ja astus avalikult välja Hollandi võimude vastu. Parakan-Salaki rajoonis algasid võitlused . . .»

«Võitlused, Everdine!» ütles Eduard erutatult. «Kui tahaksin olla aus inimene, peaksin tagasi sõitma nende juurde Jaavale. Ma pean võitlema nende poolel.»

«Sul pole raha isegi selleks, et maksta meie peremehele,» vastas Everdine kibedusega. «Kuidas pääsed sa siis Jaavani?»

Nad võlgnesid sissesõiduhoovi peremehele kuue nädala eest.

Everdinel oli võiduloosipilet, mille ta ema kunagi oli pärandanud, üks pilet mõlema tütre peale. Everdinele langes osaks kakssada viiskümmend kuldnat.

Pilet oli hoiul Henriette käes. Everdine kirjutas õele, — see oli Indiast juba ammu tagasi ning elunes koos mehega, eduka suurkaupmehe Paul van Hekkereniga, Haagis, vaikses, jõukalt sisustatud majas.

Kakssada viiskümmend kuldnat! . . . See võis päästa kogu perekonna. Everdine palus Henriettet, et see temale saadaks kogu talle kuuluva osa tingimusel, et kolme aasta pärast, kui pilet tiraaži läheb, Henriette pangast kõik viissada kuldnat endale saab.

Kui Eduard olnuks nürimeelne või andetu, kui ta võimete puudumisel polnuks saanud jääda asumaade teenistusse, kui ta lihtsalt haigestunuks või jalaluu murdnuks, van Hekkerenid andestanuks seda Everdinele. Kuid tema mees lahkus teenistusest kolm aastat enne pensioni väljateenimist «veendumuste» pärast, ta laskis perekonda nälgida, astudes välja võõraste talupoegade kaitseks!

«Teie mees on tasakaalutu inimene, kallis Everdine,» vastas Paul van Hekkeren Everdinele oma naise eest.

«Meie ei saa oma rahaga riskida.»

Peremees nõudis raha. Eduard istus terved päevad tallide taga hoovis, selleks et peremehele mitte silma puutuda. Ta ootas vastust Duymaer van Twistilt.

«Ta ei tohi vastamata jätta!» mõtles Eduard.

Möödus enam kui kaks kuud. Vastust ei tulnud.

Van Twist pidas endale ebaväärikaks vastata endise abiresidendi pöörasele väljakutsele.

Eduard ladus oma dokumendid uuesti välja. Ta kirjutab sellest, mis sünnib asumail. Sest tuleb kiri, millega pöördutakse kogu maailma poole. Ta kirjutab raamatu.

Kolmekümne esimene peatükk

EVERDINE

Antverpen osutus ebasõbralikuks linnaks, — ei ühtki sõpra ega tuttavat, tige võõrastemaja peremees ning kestev vihm.

Kogu Dekkerite perekond istus üheksandat päeva numbritoas kinniseotud kohvritel ega saanud edasi sõita.

Keegi Eduardi vana asumaatuttav oli kord ööbima sõitnud samasse külla, samasse sissesõiduhoovi, kus Eduard oma perega rahapuuduses vaevles juba kolmandat kuud. Eduard laenas sõbralt sada kuldnat — rohkem paluda ta ei

julgenud. Seda jätkus parajasti selleks, et maksta võlg sissesõiduhoovi peremehele ja sõita Antverpeni. Siin istusid nad jälle rahata. Võõrastemaja peremees, kes oli kaotanud kannatuse, keelas teenreil Dekkerite numbrituppa sööki viia. Ta ei lubanud neil oma asju võõrastemajast välja viia. Eduard ei saanud müüa oma kohvrit selleks, et lastele leiba ja keeva vett osta.

Everdine oli juba valmis sõitma lastega Henriette juurde Haagi ning jätma Eduardi asjadega numbrituppa selle kindlustuseks, et võlg tasutakse. Kuid neil polnud enam raha piletite ostmiseks Haagini.

Mitu viimast päeva oli Everdine liikumatult voodis lamanud; ta nägu nagu oleks kuidagi kivinenud.

Siis saabus uus hommik; Everdine tõusis viimaks üles ning hakkas otsustavalt lapsi riietama.

«Ma sõidan Haagi,» ütles Everdine.

«Aga piletid?» küsis Eduard.

Everdine ei vastanud midagi. Ta võttis kohvrist oma viimase villase kleidi ja riietas ka lapsed korralikult. Ta askeldas palavikuliselt.

«Sul, mu kallis, pole raha piletite ostmiseks,» ütles Eduard ettevaatlikult.

Everdine ei vastanud jällegi. Ta askeldas edasi sama pingsa kärsitusega liigutusis. Eduard vaatas teda nukralt. Esimest korda nende aastate jooksul võttis Everdine midagi ette üksinda, enda riisikol, temale sellest kõnelemata.

Aurik väljus kell kaks päeval. Perekond läks lahku. Everdine sõitis väikese Eduardi ja väikese Everdinega minema. Suur Eduard jäi numbrituppa pandiks peremehele.

Päev oli jahe ning päikeseta. Everdine istus lastega dekile. Ta võttis lapsehoidjalt tütrekese. Pilku pööramata, vaatles ta tumedat vett.

«Teie piletid?» küsis kontrolör juurde astudes.

Nägu pööramata võttis Everdine oma reisukoti. Ta avas

koti ja ta ilme väljendas imestust. Ta soris kotis ning kargas ehmunult püsti.

«Ma kaotasin piletid!» ütles Everdine.

«Tuleb uued osta, mevrouw,» ütles kontrolör viisakalt.

Väike Everdine puhkes ehmunult nutma.

«Ma olen kõik kaotanud,» ütles Everdine, «piletid, raha, kõik. Mu rahakott on käekotist välja kukkunud!»

Nad äratasid tähelepanu. Kahvatu daam kahe lapsega, ebaharilik tõmmunahaline lapsehoidja laias, mustrilises seelikus . . . Ei pileteid, ei raha . . .

Kontrolör kõhkles. Daam oli viisakalt riietatud.

«Lähen kapteni juurde,» ütles kontrolör.

Reisijad uudishimutsesid, kas see daam kahe lapsega aetakse maha või ei aeta?

«Kui mevrouw lubab piletite eest Rotterdamis maksta, võib nad laevale jätta,» tegi kapten korralduse.

«Ma maksan,» ütles Everdine.

Ta ei läinud alla kajutisse. Ta jäi lastega laevalaele, külma tuule kätte.

Rotterdamis polnud Everdinel kedagi: ei omakseid ega tuttavaid. Juhuslikult mäletas ta trahteri nime «Hõbedane Heeringas». Eduard oli kunagi peatunud «Hõbedases Heeringas» ja peremeest väga kiitnud.

Hollandi kaldad, madalate kaitsemüüridega kanalid, lopsakad rohelised aasad, tellistest tuuleveskid tumedate, aeglaselt vehklevate tiibadega libisesid mööda ta silme eest . . .

«Ema, miks on palmid siin nii inetud, ebaühtlased, karused?» küsis väike Eduard.

«Need ei ole palmid, Eedu, need on männid,» vastas Everdine.

Ka õhtu eel ei läinud nad alla kajutisse. Kõik jäid hommikuni dekile. Everdine mässis lapsed riietesse.

«Mis seisab neil ees Rotterdamis? Ja kuidas pääsevad nad Rotterdamist Haagi? . . .»

Merelt puhus lakkamatult vinge tuul, tungis läbi peleriini ja kleidi, tõmbas läbi ta katmata peast.

Henriettel on arvatavasti Haagis vaikne, jõukalt sisustatud maja, milles on võõrastetuba, tammepuust mööbliga söögituba, kõrge kahhelkivist hollandi kamin ning põrandariided sissekäigul. Ja kabemustrilised parkettpõrandad on nii läikele hõõrutud, kuidas osatakse läikele hõõruda ainuüksi Hollandis; ja paraaduksel palub toatüdruk tulijaid jalad puhtaks pühkida, sest et majas on puhas nii nagu võib puhas olla ainuüksi hollandi majas . . .

Ka neil Eduardiga oli olnud Jaaval oma vaikne maja, nad olid elanud rahulikult ja abistanud igaüht, kes neilt oli tulnud abi paluma, ja nad olid inimestele teinud palju head. Eduard oli pöörane. Kas jaavalastel on sellest kergem, et nemad nüüd niiviisi ringi rändavad? . . .

«Ema, miks siin nii külm on?» küsis väike Eedu nuttes.

«Siin on põhjamaa, lapsuke.»

«Ema, kata mind veel millegagi! Mul on külm, ema!»

Everdine võttis õlult oma kerge siidpeleriini ja kattis sellega poisi.

Eduard oli pöörane! Ta ei mõelnud omaenese lastele. Võõras häda oli talle lähedam ta enese omast.

Everdine süda kalestus Eduardi vastu.

«Hõbedase Heeringa» peremees imestas väga, nähes tundmatut kahvatut peakatteta daami koos kahe lapsega ning meeprääniku värvi lapsehoidjat.

Nende järel sammus tressidega vormikuues aurikuteenistuja. Kapten oli käskinud tal daamiga kaasa minna, selleks et see sõiduraha tasumata ei saaks lahkuda.

«Mu mees, Eduard Dekker, on mitu korda peatunud teie juures,» ütles Everdine kiirustades. «Ma kaotasin teel kõik oma raha, — kas teie ei võiks mulle anda viisteist kuldnat sõidupiletite tasumiseks?»

«Trude,» pöördus trahteripidaja oma naise poole, «mis sa selle kohta ütled? Meil on täna olnud hea sissetulek, — ma arvan, et me võiksime anda mevrouw Dekkerile piletiteraha.»

«Ma mäletan väga hästi mijnheer Dekkerit,» vastas Trude vaikse laulva häälega. «Ta oli alati nii lahke ja nii lõbus . . .»

Ta võttis kassast viisteist kuldnat.

«Tead mis, Trude,» ütles trahteripidaja, «vaene mevrouw on nähtavasti väga väsinud. Anname talle juba ka need kaheksa kuldnat, mis tal vaja lähevad raudteesõiduks Haagini.»

Ning trahteripidaja jäi äkki vait, liigutatuna omaenese headusest.

Mõne tunni pärast olid nad Haagis.

Henriettel oli vaikne, jõukalt sisustatud maja, kus oli söögituba tammepuust mööbliga, läikelehõõrutud põrand, kõrge kahhelkividest kamin. «Õnnelik varjupaik» oli kirjutatud läikelehõõrutud vaskplaadikesele sissekäigu juures. Paraaduksel palus neid toatüdruk jalad puhtaks pühkida. Paul van Hekkeren tervitas neid trepil, viisakalt ja mornilt, sõnagi lausumata. «Teie mees on tasakaalutu inimene, kallis Everdine,» meenus Everdinele lause ta viimasest kirjast. Üleval võttis neid vastu imestunud Henriette.

«Ega, sa, õde, ometi arva, et Paul võib oma ülalpidamisele võtta veel teise perekonna?» ütles Henriette.

Ta andis neile kõigile lõunat süüa. Siis ulatas ta Everdinele kakskümmend kuldnat ja palus teda edasi sõita.

Nad ööbisid Jani juures suvilas, mis asus Brunnenis, mõne miili kaugusel Haagist. Jan ja ta naine võtsid Everdine südamlikumalt vastu kui Henriette, kuid ka nende juurde polnud võimalik peatuma jääda. Janil oli tubakaettevõte ebaõnnestunud ja ta ise otsis tööd.

Everdine pani lapsed magama, kuid ise ta puhkama ei

heitnud. Ta istus Eduardile kirja kirjutama. Alles hilisööl sulges ta lõpuks oma kirja.

Hommikul sõitis Haagist ta juurde Henriette.

«Meie arutasime Pauliga kõik läbi,» ütles Henriette. «Me oleme nõus sulle ette maksma sinule kuuluva poole osa võiduloosipiletist.»

Nähtavasti kartsid nad mehega seda, et Everdine pärast mõnepäevalist viibimist Jani juures tuleb uuesti neilt peavarju paluma.

«Meie maksame sulle ette sinu kakssada viiskümmend kuldnat,» ütles Henriette. «Kuid enne seda tuleb sul kirjutada kiri, milles sa teatad oma pöörasele mehele, et sa ennast temast lahti ütled.»

Ei ühtki pisarat ilmunud Everdine silmi, mis olid kuivad ja punased pärast unetut ööd.

«Milline ühtesattumus! Täna öösel ma juba kirjutasin selle kirja!» vastas Everdine.

„Eduard, sa oled hullumeelne! Senini toetasin ma sind kõigis asjus, mis sa ette võtsid. Ma olin sõge... Kuid nii ei või see edasi kesta. Nüüd ma näen, Eduard, et sa oled pöörane. Sa toimisid ülekohtuselt omaenese laste suhtes. Sa mõtlesid jaavalasile enam kui neile. Ning praegu, kus me kõik oleme hukkumas, ei tee sa perekonna elujärje parandamiseks midagi. Selle asemel, et asjatult tegelda oma uute meeletute plaanidega, oleks iga aus inimene sinu olukorras enesele otsinud madruse või stjuuardi koha aurikul..."

Eduard jooksis oma numbritoas edasi-tagasi. Ta ei taibanud midagi.

Võõrastemaja aknast paistis ikka üks ja seesama pruunide kitsaste aknaluukidega valge maja. Sajandat korda peatus Eduard akna juures ja vaatles maja.

Everdine ütles end temast lahti selleks, et päästa lapsed... Tähendab, van Hekkerenid lubasid teda sel juhul

aidata. Kuid miks on siin ümbrikul Brunneni postitempel, ent mitte Haagi oma?...

Tuimalt peatus Eduard uuesti akna juures.

«Selle asemel, et asjatult tegelda oma uute, meeletute plaanidega, oleks iga aus inimene sinu olukorras enesele otsinud madruse või stjuuardi koha aurikul...»

«Mind hakatakse pilkama, Everdine, kui ma kolmekümne kaheksa aasta vanuses, vaevatud, väsinud, maksahaige, läheksin madrusekohta otsima!»

Eduard luges kirja uuesti läbi. Ei, ta ei võinud nii mõelda. Armastus paistis läbi iga ta sõnast. See kiri tuli kõik vastupidi lugeda. «Ütlen sust lahti» asemel: «olen alati sinuga». Ta ei jäänud Henriette juurde!...

Tunni aja pärast tuli saja kuldna suurune rahaülekanne.

«Ei, kõik on selge! Van Hekkerenid andsid talle raha säärase kirja hinna eest!»

Nüüd võis Eduard peremehele oma võla tasuda ja edasi sõita. Ta oli vaba. Kuid kuhu sõita? Everdine juurde? Ta ei teadnud, mida teha.

Hilisõhtul toodi Eduardile numbrituppa veel üks kiri, mis oli saabunud viimase postiga.

„Kallis Eduard! Andesta mulle. Olin sunnitud kirjutama selle hirmsa kirja. Ühtki sekundit pole ma mõelnud sinust tõeliselt loobuda. Kirjuta oma raamat. Abistan sind Henriettelt saadud rahaga. Kuid ükski ei tohi teada, et ma sinuga vahekorda pole lõpetanud."

Nii ta oli mõelnudki! Rõõmust ja kergendusest puhkes Eduard oma numbritoas nutma.

Ta tasus peremehele võla, sai kätte oma kohvrid ja sõitis ära.

Ning Eduard ei saanud kunagi teada, et oli olnud õhtu, kus Everdine oli olnud väiklane.

Kolmekümne teine peatükk

MULTATULI

Trahteris «Belgia Prints», mis asus Brüsselis, de la Montagne' tänavas, leidus Eduardile katusealune väike toake.

Postijaoskond asus otse «Printsi» vastas, ja postivedajad tulid tihti alumisse saali, et juua kann õlut. Üleval oli vaikne.

Eduard seadis end sisse oma pööningukambris. Aken vastu taevast, lai aknalaud, pukkjalad voodi asemel. Siin kirjutab ta oma raamatu.

Uuesti ladus ta laiali oma paberid. Tal oli kõik olemas, alates kirjavahetusest residendiga kuni täpse loeteluni pühvelhärgadest, kes 1856. aasta jaanuari-, veebruari- ja märtsikuu jooksul Lebaki provintsi talupoegadelt olid ära võetud.

Ta alustas kauge minevikuga.

«Mina olen maakler kohvimüügi alal ja elan Loorberkail nr. 37 . . .»

Kohvimaakler Droogstoppel, ärimees Loorberkailt, tellis noort kontoriametnikku Sterni kirjutada raamatu kohvikaubandusest. Droogstoppelile esitati käsikiri, kuid selles ilmnes sääraseid asju, milliseid maakler polnud kuidagi oodanud.

«Ma jutustan inimestele tõtt asumaist!» mõtles Eduard.

Ta unustas kõik. Hommikul ei teadnud ta, mida õhtul süüa. Selleks, et kokku hoida petrooleumi, kirjutas ta lampi süütamata seni, kuni aknast sisse langes viimane nõrk valgusjuga. Ta sõrmed kiskusid kokku liigväsimusest ning külmast: söe ostmiseks ei piisanud raha.

Siin on kirjad, mis ta oma naisele sel ajavahemikul saatis:

„Juba palju päevi töötan ma teose kallal, mis võib paisuda peaaegu kolmeköiteliseks. Sa küsid: millest ma kirjutan? Mu kallis, see on üpris veider raamat."

„Siin on niivõrd külm, et kirjutamine osutub raskeks. See on väga suureks takistuseks."

„Ma kirjutan oma raamatu romaani vormis. Üheks romaani

kangelaseks on mul Droogstoppel, kohvimaakler Loorberkailt. Sa saad naerda, Everdine, kui loed temast."

„Kolme päeva eest ostsin ma lõpuks endale kastitäie sütt, — külma tõttu polnud võimalik kirjutada . . . Mu kastike on jälle tühi, ja ma ei tea, kas ma veel kord sütt osta jõuan."

„Väheste sõnadega ei saa ma sulle seletada, mida see raamat endast kujutab. Ta ei sarnle ühegi teisega maailmas."

„See raamat on vastuseks ka sääraseile inimesile nagu Paul van Hekkeren."

„Ma olen juba kuus nädalat siin ja pole ikkagi veel peremehega arveid õiendanud. Ma arvan, et võlgnen talle ligi sada viiskümmend franki. Minuga ollakse veel viisakas, kuid kaua see nii kesta ei saa."

„Mu raamat peab meid päästma. Kogu asi seisab selles, kas suudame vastu pidada, kas jõuame ära oodata tema ilmumist."

„Mul pole kütet, ja see on väga raske."

„Ma kirjutan selle raamatu eesmärgiga kergendada jaavalaste saatust asumail.

Ma tahan võidelda asumaade rõhutud rahvaste eest, see on saanud mulle missiooniks, mu eluülesandeks.

Ma ei taha panna raamatule oma õiget nime. Ma võtan nimeks „Multatuli"; see tähendab ladina keeles: too, kes palju on läbi elanud. See nimi jääb kergesti meelde, temale pööratakse tähelepanu."

„Olen veendunud, et mu raamat osutub menukaks. Tal peab menu olema."

„Olen veendunud, et teda hakatakse tsiteerima tervete palade kaupa. Ja kõikjal küsitakse: kes on see „Multatuli"?"

„Mulle toodi võlgu kastitäis sütt. Inimesed on siiski head minu vastu."

„Ma arvan, et Duymaer van Twistile minu raamat ei meeldi.

Minu raamatut loevad kord ka need, kellele see meelepäraseks ei osutu."

„Ma ei või päevas kirjutada üle kuueteistkümne-seitsmeteistkümne leheküIje: mu silmanägemine aina väheneb ja mu käed värisevad."

„Eile olin poisilt sunnitud laenama kümme santiimi, selleks et osta väike pudel tinti. Kui ma seda kümmet santiimi

tagasi ei maksa, osutun vargaks. Ma imestan isegi selle üle, et mul veel julgust jätkub kirjutada tindiga, mis on ostetud võõra raha eest."

„Mu käsikirjale pole langenud vähe pisaraid. On olnud päevi, kus ma kirjutada ei suutnud — nii palju meenus mulle . . ."

„Kirjutan ebaselgelt. Olen oma silmad täiesti ära rikkunud. Varsti, varsti lõpetan oma raamatu. Ma ei näe enam mitte midagi. Arsi ütleb, et ma mitu nädalat ei tohi töötada. See on naeruväärne: ma ei näe seda, mida kirjutan . . ."

Kolmekümne kolmas peatükk

KAASMAALASED

Serangis lasti maha ülestõusust osavõtnuid, kes pärast kauakestnud veriseid võitlusi olid tabatud kindlustises, mis asus ülepääsul Lampongi.

«Mitte üle ühe laengu inimese peale!» käskis ülemus. «See pole Euroopa, kus iga mässaja kohta antakse välja tosin padruneid!»

Kõhn ning kollane Gudar tõugati esimesena posti juurde.

«Sul tuleb lasta!» andis seersant märku äärmisele rivisseisjale. Äärmine astus ettepoole.

See sõdur polnud enam noor, ta oli palja jalu ning vormikabaias. Kõrge kiivri alt paistsid värvilise jaava räti otsad, mis sarnlesid tahapoolelükatud küülikukõrvadega. Sõdur tõstis karabiini.

Gudar vaatas tähelepanelikult sõdurit.

«Ussup!» ütles Gudar.

Karabiin vääratas Ussupi käes. Kuid ta ei tundnud veel Gudarit ära.

«Ussup Tji-Purutist!» ütles Gudar. «Sa ei tunne mind ära? Mina olen Gudar, sinu naabri Diuni poeg.»

«Gudar!» ütles sõdur.

«Meie põld oli teie oma kõrval, kas mäletad, Ussup?»

«Mäletan,» ütles sõdur.

«Kas mäletad, kuidas kord päeva ajal metsaservale jooksis tiiger, ja meie kõik koos dessasse põgenesime, ning teie pühvelhärg jala murdis . . . Kui üliväga kurb su ema siis oli, Ussup! . . .»

«Mäletan,» ütles sõdur.

«Ta elab veel. Kuid su isa Mamak pole enam elavate hulgas, ka su naist . . .»

«Tulista!» hüüdis seersant.

«Mu vend?» küsis sõdur.

«Sinu vend Ardai oli meiega,» ütles Gudar kiirustades. «Ning su tütar Aimat! . . . Su plika on tubli, ta läks koos Ardaiga Lampongi. Seal on palju meie omasid, nad võitlevad veel. Nad saavutavad võidu.»

«Tulista!» kisendas seersant meeletult.

Ussup suunas karabiini Gudarile. Ta sihtis aeglaselt Gudarit, kaasmaalast, naabrit, seltsimeest . . .

«Ära märgist mööda lase!» hüüdis seersant. «Kas päevakäsku tead? Üks laeng inimese peale.»

Karabiinisuue vääratas. Sõduril värisesid käed, mees lõtvus, ta ei kõlvanud kuhugi.

«Anna siia!» ütles seersant, kiskudes ta käest karabiini.

Ta tõstis aeglaselt sihtides püssitoru.

«Ära märgist mööda lase, toean! . . . Üks laeng inimese peale,» ütles Gudar pilkavalt.

«Vait!» kisendas seersant närviliselt. Ta pööras püssitoru ja hakkas siis uuesti sihtima.

«Kurjang-kirje! . . . Veidi vasakule! . . .» ütles Gudar.

«Vaiki, kollane saatan! . . .» ütles seersant tulistades.

Ta ei tabanud. Gudar seisis oma posti juures.

«Sul, toean, tuleb kulutada veel üks laeng,» ütles Gudar.

«Tulen toime ka selleta!» hüüdis seersant.

Ta kargas juurde ja kahe metsiku püssipäevalöögiga purustas Gudaril pea.

Kolmekümne neljas peatükk

RAAMAT MERERÖÖVLEIST

Peremehe poeg Hantje tuli üles mööda väikest puutreppi ja vaatas läbi ukseprao. Pööningutoa-üürnik aina kirjutas ja kirjutas. Hantje seisatas veidi, siis koputas ta tasakesi uksele. Pööningutoa-üürnik oli palunud endale alati öelda, kui alumisse saali pillimehed ilmuvad.

Ukse tagant ei tulnud vastust. Hantje koputas veel kord.

«Mijnheer Dekker! . . .»

«Tule sisse!»

«Mijnheer Dekker, sinna alla tulid pillimehed.»

Mitte kohe ei pööranud üürnik pead. Ta kirjutas, olles küürakil laia aknalaua kohal. Vasakut kätt seisis küünlajalg, millest paistis küünlajupp. Kuid üürnik ei süüdanud tuld.

Asemel, põrandal, taburetil — kõikjal paberid, paberid, paberid . . .

«Öösel, kui tuul katusele puhub, on siin nähtavasti veelgi külmem,» mõtles Hantje.

«Mijnheer!» ütles Hantje julgemalt, «sinna alla tulid pillimehed.»

«Aitäh, Hantje, tulen kohe alla.»

Hantje seisatas veel, ta tõmbas end küüru.

«Teie juures on külm, mijnheer,» ütles ta.

«Väga külm, Hantje,» ütles üürnik.

«Kas see söekast on juba tühi, mijnheer?»

Üürnik ei vastanud. Küürutõmbunult kirjutas ta edasi.

«Mine alla, Hantje. Ma tulen kohe,» ütles üürnik.

Viieteistkümne minuti pärast tuli ta alla, ilma palitu ja kaelarätita, lõbusas meeleolus. Hantje nägi seda ta silmist.

Pillimehed olid end istuma seadnud äärmise laua juurde.

«Švaabi lugu!» palus peremees.

Pillimehed mängisid lõbusat viisi.

Üürnik istus nurgas väikese laua ääres.

Ta ei koputanud lauale, ei tellinud kohvi ega õlut. Valgustatud saalis, soojuses, muusikahelides muutus ta lõbusaks ja sai sooja.

Vanamees-pillimängija pani viiuli lõua alla ja alustas mängu, poiss aga lükkas tamburiini kõrvale ja hakkas laulma vanaaegset flaami laulu.

Laudade juures jäid kõik vait.

«Veel!» palus peremees.

Poiss laulis uue laulu:

Kus Reini jõgi voolab
nii kenalt, tõtlikult,
seal vana Kölni linna
on näha nõlvakul...

Üürnik noogutas peaga laulutaktis. Ta vajus mõtteisse. Peremees vaatles teda kaastundlikult, ta oli juba sellega harjunud, et pööningutoa-üürnik ei telli ei sööki ega jooki.

Seal Reini kaldal kodu
meil oli emaga...

Üürnik ütles sõnad ette.

«Ilus laul!» ütles peremees viisakalt. «Teie tunnete seda?»

«Need on Heine, luuletaja Heine sõnad,» ütles üürnik.

Pillimehed lõpetasid laulu. Vanamees kummardus laua kohale ja tõmbas õllekannu enesele lähemale. Poiss pani viiuli kasti.

«Kohe hakkab ta, müts käes, laudade vahel ringi käima,» mõtles Hantje ja nägi, kuis pööningutoa-üürnik äkki rahutuks muutus. Ta hakkas kähku oma taskuis kobama.

Poiss käis läbi kõik lauad. Ta mütsis hiilgasid hõbemündid, kui noodatäis väikesi kalu. Kaks lauda edasi istus üürnik. Ta heitis pilgu juuresolijaile. Nii lõbusus, kui ka mõtlikkus — kõik olid kadunud. Hantje tundis valusat pistet südames, — säärane hämmeldunud ja õnnetu ilme oli üürnikul.

«Mijnheer Dekker!» ütles Hantje, jooksnud tasahiljukesi ta juurde. «Vaat mul on!»

Ta pani üürniku käe juurde kakskümmend santiimi.

«Aitäh, Hantje!» ütles üürnik.

Ta viskas mündi pillimehe mütsi.

«Aitäh, armas Hantje,» ütles ta veel kord. «Täna ma ei saanud olla muusikata.»

Hantje kuulis, kuidas ta oma treppi mööda üles joostes midagi ebaselgelt laulis.

Õhtul hiljem läks Hantje veel kord pööningutoa ukse taha.

Üürnik oli viimaks ometi süüdanud oma küünla. Ta kirjutas kärmesti, küürutades aknalaua kohal. Ta rääkis ja naeris valjult, üksi, iseendaga.

«Üürnik on hulluks läinud!» mõtles Hantje ja pani hirmunult kõrva vastu võtmeauku.

«Noh, aitab juba, mu hea Stern!... Nüüd haaran mina, M u l t a t u l i, sule!...

Teadke siis kõik: j a a v a l a n e ä g a b i k k e a l l!...

Ma protesteerin!...»

Üürnik kõneles karjudes.

«Ta on hulluks läinud!...» mõtles Hantje ukse taga piineldes. «Ta on haigestunud kurnatusest ja külmast!...»

«Ma protesteerin asumaade ekspluateerimisest saadud tulude vastu ning kangelastegude vastu, mis sooritatakse võitluses õnnetute, vägivalla läbi ülestõusule õhutatud inimeste vastu... võitluses pideva ning alatu riisumise ohvrite vastu!...

Tõsi on see, et ülestõusnud on vaesed äranälginud inimesed, mereröövlid aga Hollandi «lugupeetud» kodanikud.

Kas te ei usu?

Siis tõlgin ma oma raamatu neisse vähestesse keeltesse, mida ma tunnen, ja neisse paljudesse, mis ma veel ära võin

õppida, ning ma nõuan Euroopalt seda, mida ma Hollandis pole leidnud.

Ning maailma kõigis maades hakatakse laulma laulu, mille refrääniks on sõnad:

Seal Friisimaa ja Schelde vahel
on mereröövleil väike riik.

Aga kui ka see ei aita?

Siis tõlgin ma oma raamatu malai, jaava, sunda, alfuuri, bugi ja batta keelde . . .

Ja ma õpetan sõjalaule laulma neid märtreid, keda olen lubanud aidata.

Sulle, kuningas Wilhelm Kolmas, oivalise maa, India saarestiku valitseja, pühendan ma oma raamatu.

Sinult küsin ma: kas see tõesti on sinu tahe, et sinu nimel sunnitakse nälgima ning ülekohut kannatama kolmkümmend miljonit alamat? . . .»

Üürnik oigas. Hantje koputas uksele.

«Mijnheer! . . . Mis teiega on, kallis mijnheer? . . . Võibolla teie . . .»

Kuid üürnik tõstis äkki poisi kõrgele pööningulae alla, raputas teda õhus ning suudles.

«Hantje!» ütles üürnik. «Ma lõpetasin oma raamatu!»

Kolmekümne viies peatükk

SEE ON ALLES KÄSIKIRI

«Hästi kirjutatud,» ütles mijnheer van Lennep.

«Seda ohtlikum,» ütles mijnheer Roschussen.

«Vaatamata hirmsale käekirjale, kahvatule lahjendatud tindile, minu aina kahanevale silmanägemisele, lugesin ma ta läbi ühe ööga!»

«Droogstoppel! . . . See on nii andekalt kirjutatud! . . .»

«Küll ma naersin!» ütles Roschussen.

«Seda halvem, kui on kirjutatud andekalt,» ütles van Lennep tusaselt. «See ei ole käsikiri — see on püssirohuga täidetud pomm.»

«Senini, kui ta on alles käsikiri, ei tee ta veel kellelegi kahju.»

«Käsikirjast võib saada raamat! . . .»

Mõlemad mijnheerid seisid vastakuti. Nad ei sarnlenud teineteisega: van Lennep oli elatanud mees, põskhabemega, jalutuskepiga, hobusehammastega, vanale mõisnikule nii iseloomustavas hernesrohelises pikahõlmalises saterkuues; Roschussen oli noorem, mahaaetud habemega, pungis põskedega, ühele kõrvale lükatud kõvakübaras, linnamoelises ülikonnas.

«Kui see raamat ilmub ja levib,» ütles van Lennep, «langeb häbi meie kuninga pea peale.»

«Kui see raamat ilmub,» ütles Roschussen, «võib Indias luhtuda mu tubakaleping.»

«Tuleb abinõud tarvitusele võtta!» ütles van Lennep.

«Ma maksan autorile korraliku rahasumma ja palun teda väljaandmisest loobuda.»

«Aga kui ta ei nõustu? Ta võib oma raamatut pakkuda Prantsusmaal. See oleks veel hulleml»

All kõlistati.

«Sealt ta tuleb!»

«Milline on siis teie ettepanek, mijnheer van Lennep?»

«Tehke teie algust. Kui teil ei õnnestu, siis mina . . . Mul on varuks hea vigur.»

«Milline?»

Eduard astus juba sisse. Ta oli kahvatu ja seisis vaevalt jalul.

Talle oli järele saadetud kaks päeva pärast seda, kui ta oma käsikirja oli jätnud lugemiseks van Lennepile, keda Amsterdamis tunti kui kirjanduse soosijat ning kellest kõik

lugu pidasid. Talle oli järele saadetud «kiireiks läbirääkimisteks».

Eduard märkas segadust mõlema mijnheeri näol. Van Lennep astus akna juurde. Eduardi süda jäi seisma.

«Asi on halb!» mõtles ta.

Muidugi mõista, ei kõlba ta teos kuhugi. See oli sonimine, palavikuline kiirustamine, ülepeakaela kokkukuhjatud sõnad. Peaajupõletik, tingitud kurnatusest ja külmast... Käsikiri pole sobiv, see on selge...

Kohe ütlevad nad seda talle, ja ta läheb minema, ja kõigel on lõpp.

«Mulle saadeti järele, mijnheer Roschussen,» algas Eduard ebakindlalt. «Tähendab... tähendab, mijnheerid on mu käsikirja juba läbi lugenud?»

Ta kartis otsekohe küsida: kas see neile meeldis ning kas nad aitavad teda selle kirjastamises.

«Mijnheer Dekker!» ütles Roschussen kindlalt. «Mina olen avameelne inimene ja armastan otsekohe asja juurde asuda. Palju nõuate selle eest, et teie käsikiri kunagi trükis ei ilmuks?»

«Ma ei mõista teid, mijnheer Roschussen,» sai Eduard vaevalt öelda. «Kas mu raamat on halb?»

«Teie raamat on kahjulik! Ta ei tohi ilmuda!... See oleks häbiks minu maale!... See tooks kahju kohvi- ja suhkrukaubandusele!... See on ohtlik jamps, mis Hollandile võib liiga kalliks maksma minna!»

«Mõistan!» ütles Eduard. «Tähendab, mu raamat polegi nii halb.»

Eduard võttis istet.

Ta seisis vaevalt jalul. Ta pühkis käega üle otsmiku, just nagu selgust otsides.

«Ma ei võta mingit raha,» ütles Eduard.

«Mis teie siis tahate, mijnheer Dekker? Võib-olla kohta? Tulusat kohta asumail või siin? Mul on suhteid Amsterdamis.»

«Residendikohta!» ütles Eduard jultunult. «Residendikohta Jaaval!... Ükskõik, kas ida- või lääneosas, see pole mulle tähtis. Nõuan residendikohta, kus mul oleksid kõik volitused... Täielik vabadus uuenduste elluviimiseks, pärismaalaste olukorra parandamiseks oma äranägemise järgi.»

Roschussen vaatas van Lennepile.

«Kauane viibimine soojas kliimas on nähtavasti mõjunud mijnheer Dekkeri peaajule,» ütles Roschussen masendavalt. «Ega asjata laulda: «Ära kõnni liig kaua sa palmide all»...»

Eduard kargas püsti.

«Võtan käsikirja tagasi!» ütles Eduard. «Ma annan ta välja Prantsusmaal.»

«Ärge kiirustage, mijnheer Dekker!» segas end jutusse van Lennep käskival toonil. «Ärge kiirustage oma raamatu pakkumisega Pariisis.»

Van Lennep ei teadnud, et Eduardil polnud raha mitte ainult reisuks Prantsusmaale, vaid isegi paadisõiduks lähimasse linnaossa.

«Ärge kiirustage Prantsusmaale sõiduga,» ütles van Lennep. «Ma annan teie raamatu siin välja!»

«Vana koertenarr on aru kaotanud!» mõtles Roschussen.

«Mina võtan enesele kõik kirjastamiskulud,» ütles van Lennep, «ma maksan teile tuhat kakssada kuldnat.»

«Tuhat kakssada? Olen nõus!» ütles Eduard kiirelt.

Ainuüksi tema ja Everdine teadsid, kuidas ta raha vajas.

Ta oli kurnatusest jäänud poolpimedaks. Everdinelt sai ta ahastavaid kirju.

«Väga hea!» ütles van Lennep rutates. «Poole sellest rahast võite kas või täna kätte saada. Kuid selleks, et ma saaksin kirjastajatega vabalt pidada kõiki läbirääkimisi, kirjutage alla sellele paberile.»

«Hüva,» ütles Dekker. Ta kirjutas alla.

See «paber» oli leping, mille põhjal kõik õigused Dekkeri

käsikirja kirjastamise ja uuesti väljaandmise asjus üle läksid van Lennepile ja tema pärijaile.

«Raha — poole summa — võite all kätte saada,» ütles van Lennep.

«Tänan, mijnheer!»

Eduard kummardas ja lahkus.

«Kas teie tõesti kavatsete trükkida seda valitsusevastast jampsi?» küsis Roschussen van Lennepilt pahaselt.

«Kavatsen!» ütles van Lennep. «Ma trükin selle raamatu vähesel arvul — mõnesajas eksemplaris. Täpselt niipalju, kui olen seda sunnitud tegema Hollandi seaduste põhjal.»

«Kas tõesti?» ütles Roschussen. Ta hakkas asjast aru saama.

«Panen punkti taha kõigele sellele,» ütles van Lennep. «Kõik õigused raamatu edasiseks väljaandmiseks kuuluvad mulle. Kellelgi teisel pole õigust seda kirjastada.»

«Taipan!» ütles Roschussen. «Kas see ongi see teie «vigur»?»

«Just seesama!» ütles van Lennep.

«Suurepärane!» ütles Roschussen.

«Aga kas need... need mõnisada eksemplari teie arvates ei või kahju tekitada, mijnheer van Lennep?» küsis hetke pärast Roschussen rahutult.

«Ei!» ütles van Lennep. «Ma olen kõik läbi mõelnud!... Ma määran raamatule kõrge hinna: neli kuldkuldnat. Ma palun oma kirjastajat seda vaateaknale mitte välja panna. Raamat satub ainult nende kätte, kes meile pole ohtlikud. Rikaste ja haritud inimeste kätte, — neile see osutub isegi kasulikuks hoiatuseks.»

«Vahvalt välja mõeldud!» ütles Roschussen.

«Kohustus kodumaa vastu!» naeratas van Lennep.

Eduard jooksis mööda tänavat. Maa põles ta jalge all.

Kuussada kuldnat!... Ta ruttas postkontorisse, et Everdinele raha üle kanda.

«Everdine, mu raamat ilmub!... Kõik mu vaevlemine pole olnud asjata, Everdine!...»

Unetud ööd, külm, kahanev silmanägemine — see kõik polnud asjata!...

«Mu raamatul on tulevik!...»

Ta jooksis postkontori poole mööda kanalikallast, mööda Brouwers-Grachti, mööda Amsterdami vanu, tuttavaid tänavaid.

Vaat seal nurga taga on väike sild pronkshirvedega. Kord istus siin hirve seljas Liina Fersteg ja viibutas jalgu.

Eduard keeras ümber nurga. Siin lähedal oli kusagil postkontor; poisikesena oli ta kontorist kirjadega siia jooksnud.

Ta koostas jooksul telegrammi teksti:

„KANNAN ÜLE VIISSADA KULDNAT, VARSTI SAADAN LISA, JULGUST, KALLIS, SUUDLEN, SINU EDUARD."

«Mu raamat ilmub, Everdine!... See osutub kõuekärgatuseks, mis paneb vappuma kogu kodumaa.»

Kolmekümne kuues peatükk

«MAX HAVELAAR»

1860. aasta maikuus ilmus Amsterdamis raamat: «Max Havelaar või Madalmaade Kaubandusühistu kohvioksjonid». See oli kui kõuekärgatus, mis kajastus kogu maal.

Hollandlastele paisati näkku süüdistus riisumises.

Kõik teadsid, et kohv tuuakse Jaavalt, kakao Sumatralt, nelk Celebeselt. Kõik teadsid, et suurepärased majad Rotterdami kail, toredad villad Amsterdami ümbruses, uued aurikud sadamas — see kõik on tekkinud ja ehitatud kohvi- ja suhkrukaubanduse tuludest. Ja näe, leidus inimene, kes ütles: «See

on riisumine. Iga kott kohviube tähendab õnnetut perekonda. Iga kastitäis suhkrut — surevaid lapsi.»

«Kas see tõesti on tõsi?» ehmusid inimesed, kes kunagi polnud käinud asumail. «Võib-olla on autor kõik selle välja mõelnud?»

Raamatu viissada eksemplari müüdi läbi säärase välkkiiruga, mis seni oli Hollandis tundmatu.

Van Lennep oli halvasti arvestanud.

Selle asemel, et «valitud ja haritud inimesi ettevaatlikult hoiatada», muutus raamat tema kodumaale üldrahvalikuks häbiks.

Seal Friisimaa ja Schelde vahel
on mereröövleil väike riik! . . .

Välismaised ajalehed lõid alarmi. Vaat kuidas hollandlased säävad oma kakao! . . . Belgia unustas oma Kongo, prantslased Indo-Hiina, inglased oma Briti India. Londoni, Pariisi ja Brüsseli ajalehed tõstsid kära. Ega asjata kuulu juustu- ja heeringamaale Hollandile kakao- ja suhkrukaubanduses esimene koht. Vaat kuidas hollandlased kohtlevad oma saarte elanikkonda!

Raamat jõudis Jaavani, ning Batavias, Soerabajas ja Djokartas lauldi juba seda laulu:

Seal Friisimaa ja Schelde vahel
on mereröövleil väike riik! . . .

«Kas tõesti koheldakse meie asumail malailasi, jaavalasi ja sundalasi nii julmalt või on see ainult raamatu autori väljamõeldis?» küsiti Hollandi parlamendis.

Kes ta siis oli, see raamatu autor, see tundmatu inimene, kes end varjas veidra nime all, see Multatuli, kes julges kõnelda sellest, millest kõik vaikisid?

Kõneldakse, ta ise olevat teeninud Indoneesias. Ja just sellessamas Lebakis, millest ta kirjutab.

Milline veider pealkiri sel raamatul: «Max Havelaar»!

See tähendab: Max Puruvaene. Kõneldakse, autor olevat selle raamatu kirjutamise ajal ise olnud puruvaene.

«Kes säärast inimest hakkab kuulama?» ütlesid kaupmehed erutatult. «Kes seda pöörast Dekkerit siis toetab? Ta kihutati minema asumaade teenistusest. Ta oma sugulased ütlesid end temast lahti. Tema raamatut ei trükita enam.»

Eduard ei saanud tänaval liikuda, vastutulijad pöördusid ja vaatasid talle järele. Everdinele osutati sõrmega: raamatus oli.ka temast kirjutatud. Kuid seal oli ta nimeks Tiina.

Ent Droogstoppel? Keda on autor naeruvääristanud Droogstoppeli perekonnanime all?

«Mitte mind! . . . Ka mitte mind!» püüdsid Amsterdami kaupmehed end puhtaks pesta.

Üks droogstoppel astus isegi avalikult välja — ta kirjutas ajalehes pahase kirja: kuis võib niimoodi mõnitada kodumaist kaubandust!

«Ei, ei, seda inimest ei toeta keegi. Ta ei leia poolehoidu!» ütlesid enda lohutuseks kohvikaupmehed.

Nad eksisid. Eduard leidis poolehoidu. Tema raamatut loeti. See mõjutas inimeste mõtteviisi. Seda lugesid üliõpilased, noorsugu, töölised dokkides ja laadijad sadamas. Eduardile sai osaks kuulsus, tõeline kuulsus rahvahulkades. Teda peatati tänaval. Talle kirjutati kirju. Teda oodati uste taga, paluti talt raamatut.

Eduardil enesel polnud «Max Havelaari».

Viissada eksemplari müüdi viimseni läbi, ent uusi kirjastus enam välja ei andnud.

«Niikaua kui mina elan, pole mu kodumaal vaja muret tunda,» ütles van Lennep. «Sellest raamatust ei ilmu enam ühtki eksemplari.»

Kolmekümne seitsmes peatükk

NELIKÜMMEND KULDNAT RAAMATU EEST

«Kas mäletad, Haagis?»

«Jah, Haagis,» ütles Everdine.

«Ma sain su telegrammi kell kaksteist öösel: «Eedu raskesti haige, difteriit, arst kardab kõige halvemat». Mul polnud ühtki stuiverit ... Ma kirjutasin tookord oma «Ideid». Mul oli palju ideid ja vähe raha ... Ma läksin linna raha kokku otsima, selleks et teie juurde sõita. Haagis oli mul palju tuttavaid ning mitte ühtki sõpra ... Kella ühe paiku öösel koputasin ma peaaegu võõraste inimeste ustele. Paljud olid juba valmis mind läbi sõimama, kuid nähes mu nägu, vaikisid. Mõnes kohas vastati mulle, peremees olevat veel õllepoes, ja ma hulkusin öösel väsinuna mööda õllepoode, selleks et hankida veel lisaks kaks-kolm kuldnat. Mõnes kohas ei avatud mulle üldse ust ... Siiski sain kokku koguda vajaliku summa ja hommikul istusin juba rongi ...»

«Rongis aga kohtasid sa Haagist sõitvaid rändpillimehi, kel krossigi polnud, ja andsid neile poole oma rahast,» ütles Everdine.

«Kuidas võis seal teisiti toimida, Everdine? Nad tahtsid oma viiuli maha müüa, selleks et lõunat süüa.»

«Sa olid alati nii äge, Eduard, ja nii ettevaatamatu!» ütles Everdine.

«Nähtavasti olen liiga kaua elanud Indoneesias,» ütles Eduard. Ta naeratas. «Olen hoopis teistsugune kui kõik siinsed inimesed. «Ära kõnni liig kaua sa palmide all» öeldakse laulus.»

«Kuid varemalt?» ütles Everdine.

«Jah, varemalt! ... Lapsepõlves hüppasin ma raamatu järele kanalisse.»

Ta osutas peaga akna poole. Madalast pööninguaknast, mille ülemist poolt varjas katus, paistis linn, kanalid, Lääne-

dokid, laevad, ja jälle kanalid, — Amsterdami linn, mis nagu põlvini asunuks meres.

«See oli siin lähedal, Brouwers-Grachtil,» ütles Eduard.

Ta silmad, mis olid sinised kui lapsepõlves, aina naeratlesid.

«Ja siiski pole ma säärane nagu nemad,» ütles Eduard. «Ma ei sobi nendega.»

Ta istus akna all ümberkäänatud pukkjala juures, millele olid seatud lauad.

Sellest pukkjalast oli Eduard ise endale valmistanud kirjutuslaua.

Kümme aastat võisid hollandlased rahulikult magada. Van Lennep oli elus ja kaitses oma kodumaad «Max Havelaari» uute väljaannete eest.

«Kes endale maja on ostnud, sel on õigus seda lammutada. Ma ostsin selle raamatu selleks, et seda hävitada,» ütles van Lennep.

Eduard käis kohut, nõudis, avaldas ajalehtedes kirjutisi, — miski ei aidanud.

Seadus on seadus, — raamat kuulus van Lennepile.

«Ma pidanuksin seda oma süüteoks kodumaa ees, kui ma salliksin, et säärane raamat leviks laialdaselt,» seletas van Lennep kohtus. Kohus langetas otsuse tema kasuks.

Eduard vaatas oma tuba, pooleldi varjatud pööninguakent, katkist puuvoodit, pukkjalga akna all.

«Kas sa mäletad, Everdine, kuidas ma selle raamatu kirjutasin? Niisama puruvaene olen ka praegu.»

Ta rändas Amsterdamist Brüsseli, Haagist Antverpeni, tundigi rahu saamata, evimata kindlat peavarju. Ta töötas läbisõiduhoovides ja trahterites. Everdine sõitis salaja ühest linnast teise, selleks et end päästa võlgnike eest. Eedu ja Nonni elasid aastate viisi võõraste inimeste juures. Tihti polnud Eduardil võimalik tänavale ilmuda katkiste saabaste ja liiga kulunud ülikonna pärast. Tal polnud kahtkümmend stuiverit

petrooleumi või postmargi ostuks. Ta pantis kümne santiimi eest oma vihmavarju, selleks et lunastada postkontoris vajalik juurdemaksukiri. Ta varastas talupoegade juurviljaaedadest naereid ja herneid, et mitte nälga surra.

«Hollandlased tunnevad kord häbi!» ütles Everdine. «Kunagi . . .»

«Jah,» ütles Eduard. «Kunagi . . .»

Ta näo üle libises vari. Kuid ta naeratas juba jälle.

«See-eest aga olen selle kümne aasta jooksul jõudnud välja mõelda pühenduse teise väljaande jaoks.»

«Millise?» küsis Everdine.

Eduard kirjutas paberile ja ulatas talle lehe.

«Truule sõbratarile,» luges Everdine, «sangarlikule emale. õilsale naisele . . .»

«Kes see on?» küsis Everdine.

«Arva ise!» ütles Eduard.

Kirjakandja tuli üle hoovi.

«Meie juurde, Everdine! . . . Kirjad! . . . Palju kirju! . . .»

Postiga tuli kirju Brüsselist, Londonist ja Indiast. Palju kirju, ja telegramm Haagist.

Eduard avas telegrammi. Ta luges, ja paber hakkas värisema ta käes.

«Mis on?» küsis Everdine.

«Van Lennep on surnud,» ütles Eduard.

Pärijad loovutasid «Max Havelaari» taaskirjastamise õiguse kahe tuhande kuldna eest. Schadda kirjastus telegrafeeris sellest Eduardile. Kirjastus ostis pärijailt raamatu.

«Näed, Everdine!» ütles Eduard. «Ma ei mõelnud asjata välja oma pühenduse.»

Ta võttis tooli ja istus sellele, püüdes rahustuda.

«Nüüd saame hinge tõmmata, Everdine . . . Nüüd lõpuks saame mõlemad hinge tõmmata.»

Kirjastus kohustus Eduardile lähima kahe aasta jooksul

välja maksma poole summa väljaandetuludest — ligi kolm ja pool tuhat.

«Hakkan kirjutama, Everdine . . . Mul on veel tuhat raamatut peas! . . .»

Eduard võttis kirjad.

Talle kirjutati Londonist, Pariisist, Bataviast. Ta oli veendunud, et «Max Havelaari» loeti Jaaval, Sumatral ja Singapuris. Vähesed trükisilmunud eksemplarid käisid käest kätte. Neid müüdi edasi kahe- või kolmekordse hinna eest. Batavias makseti raamatu eest nelikümmend kuldnat. Teda lugesid jaavalased, maduurid ja sundalased.

Kolmekümne kaheksas peatükk

JAAVA KOMBEL VALMISTATUD KOHV

Van Gronius hoidis oma peopesal umbes kümmet heleda varjundiga oliivrohelist uba, millede üks külg oli lame, teine aga kumer. Need oad sarnlesid tundmatu pähkli teineteist kaotanud pooltega. Veranda juures puhus paljasjalgne tõmmunahaline ümmardaja soojutis süsi hõõgvele. Oliiviõliga võitud raudplaat soojenes pikkamisi ühetasasel tulel. Van Gronius puistas oma oad ettevaatlikult plaadile. Ta liigutas neid väikese hõbelabidaga. Need oad olid kasvanud Jaava viljakas mullas; nad olid endasse imenud troopikamaa päikese kuumust, selle punase, rikkalikult rauda sisaldava pinnase õnnistusrikkaid mahlu . . . See oli kohv, jaava kohv, üks parimaid maailmas.

Oad tumenesid aeglaselt, oliivrohelistest muutusid nad helepruunideks, siis tumepruunideks, peaaegu mustadeks.

Heldinult liigutas van Gronius labidakesega ube. Neis ubades oli kogu tema jõukus ning aastaid kestnud visa töö. Bantami parim sordikohv kasvas tema istanduses . . . Oad hakkasid tulisel plaadil kergelt hüplema ning tumenesid. Van

Gronius võttis oa ja proovis seda hamba all. Plaadi võis tulelt ära tõsta.

Oad jahtusid. Sama ettevaatlikult ning kuulatledes, kuis praksusid lõhnavaiks ja krõbedaiks muutunud oad, jahvatas van Gronius nad käsiveskis. Kohvi valmistas ta endale alati ise. Siis pani ta jämedateraliseks jahvatatud pruuni kohvi võrepõhjaga sorteerimisnõusse, mis hõreda riidega oli kaetud, lisas soola ja hakkas läbi kohvijahvatise ettevaatlikult külma vett tilgutama. Nii tavatseti Jaaval kohvi valmistada. Kahekümne minuti jooksul ei kogunenud väikesesse allapandud kastrulisse enam kui kolm-neli lusikatäit eriti kanget kohviekstrakti. Van Gronius laskis vedelikul kinnises kastrulis vähe seista. Siis valas ta enesele portselantassi lusikatäie kohviekstrakti ja kallas sellele tulikuuma vett peale. Kohv oli valmis.

Van Gronius võttis istet tugitoolis. Lõhnav aur tõusis portselantassi kohale. Enne kui rüübata, tõstis van Gronius oma silmad ja laskis pilgul veel kord ringi käia üle kogu oma vara: üle avara veranda, roosade orhideede, mis poolikuis kookospähklikoortes sammaste küljes rippusid, üle laia lehviku lae all, üle maja ees asuva lilleaia, üle kaugete laoruumide, kuivatite ja õitsvate kohvipuude. Ja äkki pani van Gronius tassi lauale tagasi.

Koht, kus kasvasid kolmeaastased puud, oli tühi. Ühtki inimest ei olnud seal töötamas. Isegi manduure polnud näha.

Van Gronius kargas tugitoolilt. Ta hüppas alla verandaastmeilt. Kedagi kutsumata jooksis ta tööplatsile. Ta tahtis ise teada saada, milles asi seisab.

Kohvipuud olid valgeis õites. Mitte ükski pea ei vilksatanud nende vahelt. Van Gronius vaatas ringi.

Tihedad rohelised puhmastikud ulatusid kuni tööplatsi lõunaääreni. Van Groniusele näis, nagu kuuleks ta puhmastikest hääli.

Ta hiilis lähemale. Küürutades puges ta puhmastikust läbi,

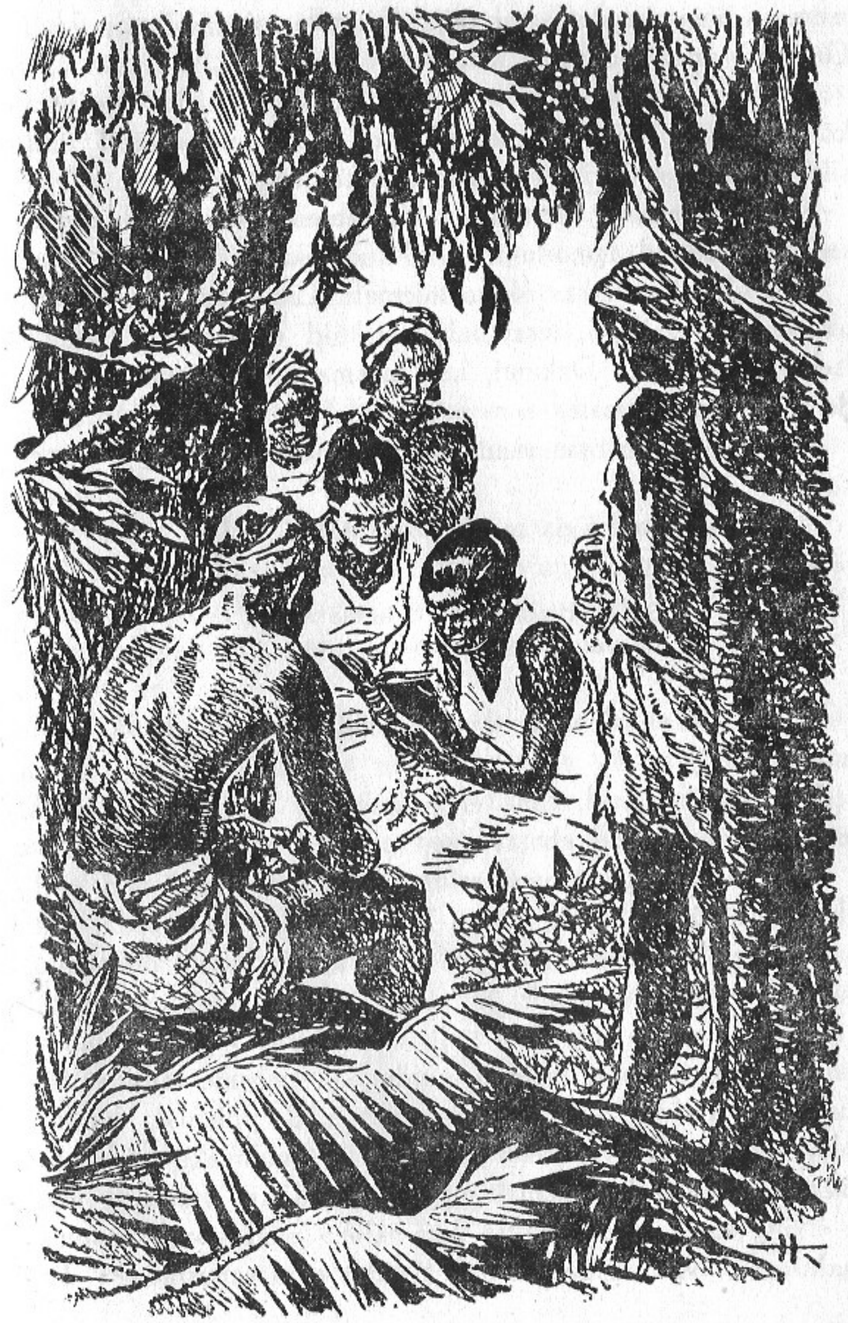

kuna ta ei tahtnud inimesi enneaegu ehmatada. Väänlev taimevars, jäme nagu flaami piip, lõi talle nina pihta. Van Gronius surus end vastu maad.

Väikesel lagedal kohal keset puhmastikke istusid ringis kõik tööplatsi mees- ja naistöölised. Isegi manduurid olid siin. Nad istusid ristijalu maas ja kuulasid.

«Tõsi on see, et ülestõusnud on vaesed äranälginud inimesed, mereröövlid aga «lugupeetud kodanikud» . . .»

Van Gronius lükkas oksad laiemale. Lugejaks oli Dakunti, naistööline Dakunti, kes palju aastaid tagasi oli toodud Lebakist, seesama Dakunti, kes lugema oli õppinud abiresident Dekkeri majas.

«. . . Ma tõlgin oma raamatu malai, jaava, sunda ja batta keelde . . .

Ning maailma kõigis maades hakatakse laulma laulu, refrääniga:

Seal Friisimaa ja Schelde vahel
on mereröövleil väike riik! . . .

Ja ma õpetan sõjalaule laulma neid märtreid, keda olen lubanud aidata.»

Inimesed kuulasid, ilma et julgenuksid hinge tagasi tõmmata. Töölistel olid ebatavalised pinevad näod.

Van Groniusele meenus midagi. Säärased näod olid neil olnud veel üsna hiljuti, aastat kuus tagasi, enne seda, kui nad olid põlema süüdanud tema istanduse ja läinud mässama. Ja veel palju varem, siis, kui ta alles üsna noor oli olnud, kui Dipo Negoro mässulisi hollandi sõdurite vastu oli juhtinud. Van Groniusele meenus, kuidas siis paljude miilide ulatuses istutatud kakao- ja kohvipuud olid põlenud, kuidas talupojad Sise-Jaaval kogu maa endale kuuluvaks olid tunnistanud ning seda visamalt olid kaitsnud kui omaenda elu.

«Ning see kordub ikka ja ikka jälle,» mõtles van Gronius õudusega. «Mis nendega teha? Kuidas neid rahustada?» Ta

oli valinud töölisi, relvastanud manduure, aheldanud rahulolematuid, nõudnud sõdureid Bataviast. Nad mässasid ikkagi. Peale ülevaatajate on istandusse veel järele jäänud peaaegu ainult naised ja vagusad lapsed, — ja ikkagi pole rahu loota. Nad hakkavad jälle mässama. Uute rõhumiste tagajärjel süttis selle rahva veri kui püssirohi. Nagu peitunuks siin ähvardus mitte ainult inimestes, vaid maas eneses, — Jaava viljakas, punakas mullas, mis nagu oleks punaseks tõmbunud ta õnnetute talupoegade verest . . .

«Nad ei rahune,» mõtles van Gronius. «Nad ei või vait jääda.»

Van Gronius laskis lahti oksad oma käte vahelt. Ta hiilis tagasi. Nende sõnade võim just nagu tõuganuks ta siit minema.

Tööplatsile jõudnud, ajas ta end sirgu ja vaatas ringi.

Kõik oli vaikne. Puud olid õites. Van Groniuse ruumikas, hollandi stiilis vastupidavalt ehitatud maja suikus kõrge katuse all. Lilleaia kohale oli tekkinud päikesepaistest valge aur.

«. . . Ja ma õpetan sõjalaule laulma neid märtreid, keda olen lubanud aidata,» meenus van Groniusele ning äkki tundus talle, nagu oleks ta istanduse, ta lilleaia, ta valge hollandi stiilis ehitatud maja alla pandud dünamiidilaeng.

JÄRELSÕNA

See raamat, mis on pühendatud Indoneesia rahvaste võitlusele oma vabaduse ja sõltumatuse eest, on kirjutatud selleks, et sisendada viha ja põlastust kolonisaatorite vastu.

Autor ei ole asunud otsima väljamõeldud kangelasi. Dekker on ajalooline isik. Palju aastaid oma raskest elust on ta veetnud Indoneesias, Hollandi asumaade haldusasutiste ametnikuna.

Kogu tema tegevus oli läbi imbunud vihasest protestist Hollandi kolonisaatorite julmuse ja metsikuste vastu. Mõjukaimaks paljastusdokumendiks Indoneesia julmade anastajate ja orjastajate vastu osutub ta teos „Max Havelaar" (Max Puruvaene), mille ta avaldas 1860. aastal „Multatuli" varjunime all (sõnasõnalises tõlkes: „too, kes palju on läbi elanud").

Vaatamata kõigile keeldudele ja kolonisaatorite sepitsustele sai see raamat kuulsaks kogu maailmas. 1925. aastal tõlgiti see vene keelde. Selle tõelisest väärtusest annab tunnistust see huvi, mida osutas sellele rõhutud rahvaste suur sõber ja kaitsja V. I. Lenin. [1]

Dekkeri kui üksikisiku protest ei andnud tulemusi, ning ka Indoneesia rahvaste võitlus ei viinud tookord võidule, kuna ta oli stiihiline ning organiseerimata. Rahvusliku vabadusliikumise juhiks ja instruktoriks Indoneesias ei olnud revolutsiooniline proletariaat. Indoneesia rahva võitlus toimus lahus Hollandi revolutsioonilisest liikumisest.

Alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ehitas ümber võitlusrinde, tõmmates kokku ühtseks leeriks kapitalistlike maade proletariaadi revolutsioonilise võitluse ja asumaade rõhutud rahvaste võitluse. Võitlevate rahvamasside etteotsa asus töölisklass ja selle kommunistlikud parteid. Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas uue arenemisjärgu asumaade ja sõltuvate maade rahvaste võitluseks oma vabaduse eest.

[1] Vt. Lenin, V. I. „Vihikud imperialismist" (1939. a. venekeelne väljaanne, lk. 392).

Koloniseeritud Ida muutus rahvusliku vabadusvõitluse kustumatuks koldeks.

See võitlus asumaadel ja sõltuvatel maadel lõi erilise jõuga lõkkele pärast Teist Maailmasõda.

Võitluseks vabaduse ja sõltumatuse eest tõusid üles ka Indoneesia rahvad, kes kirjutasid oma sangarliku võitlusega kuulsusrikkaid lehekülgi rahvusliku vabadusliikumise ajalukku.

Ent kui võõrad on need uued võitlusvormid neile stiihilistele, organiseerimatutele väljaastumistele, mis on kirjeldatud raamatus „Vihaleek"!

Indoneesia rahvaste kaasaegses võitluses tulid rahvusliku vabadusliikumise uued jooned täielikult ja selgelt ilmsiks sõjajärgsel perioodil: iseseisvuse eest peetava võitluse ühendamine võitlusega põhjalike demokraatlike ümberkujunduste eest, proletariaadi mõju kasvamine, kommunistliku partei juhtiv osa, püsivus jne. Just seetõttu läkski võitluse tulemusena korda luua 17. augustil 1945. aastal Indoneesia Demokraatlik Vabariik.

Rahvusliku vabadusliikumise edu kutsus esile imperialistide viha ja raevu. Noor Indoneesia Vabariik ei saanud kuudki eksisteerida, ja juba sai talle osaks relvastatud kallaletung koloniaalriikide poolt, kelle eesotsas seisid Ameerika Ühendriigid.

Toetudes oma ameerika soosijate abile, õiendavad hollandlased võitleva indoneesia rahvaga arveid julmemalt kui XIX sajandil. Nende eesmärk on selge — hävitada vabariik ja taastada Indoneesias kolonisaatorite ülevõim.

Indoneesia rahva kaitseks tõstis oma võimsa hääle nõukogude rahvas — kõigi vabaduse ja sõltumatuse eest võitlevate rahvaste truu sõber ja kaitsja.

Oma võitluses indoneesia rahva vastu on hollandi kapitalistid ja nende ameerika soosijad leidnud endale toe Indoneesias eneses kodanlikkude natsionalistide ja reeturite näol ning samuti feodaalsete vürstide — radža Adhipatti põlatud järglaste näol, kes kardavad oma rahvast ja püüavad toetuda välismaa anastajaile.

Kuid okupantidel ja reeturitel pole korda läinud murda indoneesia rahva tahet.

Võitlus kestab.

Indoneesia patrioote innustavad nende visas võitluses kolonisaatorite vastu Nõukogude Liidu võidud ning kõigi rõhutud rahvaste edusammud võitluses oma vabaduse ja sõltumatuse eest, eriti aga sangarliku hiina rahva võidukas võitlus.

Vihaleek lööb iga päevaga üha enam ja enam lõkkele.

SISUKORD

Esimene osa

VURTSISAARED

Esimene peatükk. Põrgu panoraam 5
Teine peatükk. Uus kontrolör 8
Kolmas peatükk. Kes on tiigrist tugevam 12
Neljas peatükk. Ülekuulamine piinamistega 18
Viies peatükk. See on hullem kui sõda 26
Kuues peatükk. Öö padangis 29
Seitsmes peatükk. Inimesed Batta suguvõsast 35
Kaheksas peatükk. Kojuigatsus 48
Üheksas peatükk. Töö maismaal 53
Kümnes peatükk. Amsterdam — maailma kaubamaja . . . 64
Üheteistkümnes peatükk. Seitse stuiverit 69
Kaheteistkümnes peatükk. „Aukaotus" 75
Kolmeteistkümnes peatükk. Karjääri lõpp 88

Teine osa

LEBAKI RADŽA

Neljateistkümnes peatükk. Everdine van Winbergen . . . 93
Viieteistkümnes peatükk. Uuel kohal 100
Kuueteistkümnes peatükk. Radža 103
Seitsmeteistkümnes peatükk. Uppunu 110
Kaheksateistkümnes peatükk. Lapsed varbtara taga . . . 114
Üheksateistkümnes peatükk. Koosolek metsas 118
Kahekümnes peatükk. Radža alustab pealetungi 125
Kahekümne esimene peatükk. Kahevõitlus tule ja meduusi vahel 132
Kahekümne teine peatükk. Dakunti 137
Kahekümne kolmas peatükk. Kohviistanduses 139

Kolmas osa

ÜLESTÕUSUTEE

Kahekümne neljas peatükk. Teekond Lampongi 147
Kahekümne viies peatükk. Katastroof 150
Kahekümne kuues peatükk. Põgenemine. 154
Kahekümne seitsmes peatükk. Mereranna poole 156
Kahekümne kaheksas peatükk. Lootuse nurjumine 173
Kahekümne üheksas peatükk. Kastellingi kindlustis . . . 175

Neljas osa

„MAX HAVELAAR"

Kolmekümnes peatükk. Rändkomödiandid 185
Kolmekümne esimene peatükk. Everdine 189
Kolmekümne teine peatükk. Multatuli 196
Kolmekümne kolmas peatükk. Kaasmaalased 198
Kolmekümne neljas peatükk. Raamat mereröövleist . . . 200
Kolmekümne viies peatükk. See on alles käsikiri . . . 204
Kolmekümne kuues peatükk. „Max Havelaar" 209
Kolmekümne seitsmes peatükk. Nelikümmend kuldnat raamatu eest 212
Kolmekümne kaheksas peatükk. Jaava kombel valmistatud kohv 215

Järelsõna 220

LUGEJAILE.

Kirjastus palub hinnangud ja arvamused selle teose kohta saata aadressil: Tallinn, Pärnu mnt. 10, Eesti Riiklik Kirjastus. Laste- ja noorsookirjanduse toimetus.

KOOLIEALISTE KESKMISELE JA VANEMALE ASTMELE.

Vastutav toimetaja L. Kurai. Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja H. Veber.

Ladumisele antud 14. VI 1951. Trükkimisele antud 4 IX 1951. Trükiarv 10 000. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 14 Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 11,48. Arvutuspoognaid 10 3. MB-12610. Trükikoda „Kommunist", Tallinn, Pikk tänav 2. Tellimise nr. 3326.

На эстонском языке.

Hind rbl. 6.90.